

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALR VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi kafedrası

**“O‘zbekistonda milliy demokratik taraqqiyotning
falsafiy-huquqiy masalalari”
fanidan**

**O‘QUV – USLUBIY
MAJMUA**

5111600 - Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi
4 –bosqich talabalari uchun

Namangan-2023

O‘quv uslubiy majmua Namangan davlat universiteti Kengashi tomonidan bilan 2023 yil avgustdagi - sonli kengash qarori bilan tasdiqlangan fan dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar:

B. Talapov – falsafa fanlari doktori, professor v.b.

Taqrizchilar: **T. Ismoilov**, NamDU, pedagogika fanlari doktori, professor v.b.

O‘quv uslubiy majmua Namangan davlat universiteti Kengashininig 2023 yil "... " avgustdagi 1 - son yig‘ilishida ko‘rib chiqilgan va foydalanishga tavsiya etilgan.

Mundarija

№	Tarkib mazmuni	
1.	O‘quv materiallar (ma’ruza matni)	
2.	Amaliy mashg‘ulotlar materiallari	
3.	Mustaqil ta’lim mashg‘ulotlari materiallari	
4.	Glossariy	
5.	Ilovalar: -O‘quv dasturi (namunaviy) -Ishchi fan dasturi -Tarqatma materiallar -Testlar -Baholash mezonlari	

O‘quv materiallar (ma’ruza matni)

1- MAVZU: Demokratiya va demokratik taraqqiyot: ilmiy-nazariy konsepsiyalar tahlili

Reja

1. **Demokratiya tushunchasi, ushbu tushunchaning ijtimoiy – siyosiy adabiyotlardagi talqini**
2. **Demokratiya va demokratik taraqqiyotga oid konsepsiyalar va ularning mazmuni**

Tayanch so‘z va iboralar : Demokratiya, demokratiya - shaxs erkinligi, Liberal demokratiya konsepsiyasi, Partitsipator demokratiya, Elitar demokratiya, Konsotsial demokratiya, Plyuralistik demokratiya, Elektron demokratiya, Delegativ demokratiya, Vakillik demokratiyasi, Poliarxiya.

Bugun ilmiy adabiyotlarda, ommaviy axborot vositalari va turli anjumanlarda eng ko‘p ishlatilayotgan tushuncha «demokratiya» bo‘lib qolmoqda. Demokratiyaning etimologik va semantik tahlili ko‘rsatadiki, u «siyosiy-demokratiya», «iqtisodiy demokratiya», «demokratik qadriyatlar», «demokratik davlat», «demokratik jamiyat», «demokratik boshqaruv», «demokratik taraqqiyot» kabi rang-barang ijtimoiy sohalar va faoliyat yo‘nalishlariga nisbatan qo‘llanilmoqda. AQShlik siyosatshunos D.Xeldaning «Demokratiya modellari» asarida qayd etilishicha, bugun ijtimoiy va siyosiy-falsafiy adabiyotlarda demokratiyaning o‘nga yaqin u yoki bu guruh mutaxassislar tomonidan e’tirof etiladigan modellari mavjud.¹

Demokratiya nazariyasini yaratishga intilgan tadqiqotchilarning konseptual g‘oyalari quyidagilarda ko‘zga tashlanadi:

-ko‘pchilikning ijtimoiy-siyosiy voqelikda qatnashishi. Ushbu konsepsiya Platon, Aristotel va Afina demokratiyasiga borib taqaladi. Shuning uchun ham ko‘pchilik tadqiqotchilar «demokratiya» tushunchasini yunoncha «demos»-xalq, «kratos»-hokimiyat so‘zlaridan kelib chiqishiga urg‘u beradilar.

-vakillik organlari yoki xalq vakillari orqali davlat va jamiyat hayotini boshqarish. Ushbu konsepsiyani ingliz faylasufi va iqtisodchisi D.S. Mill ilgari surgan. Uning fikriga ko‘ra, kapitalistik siyosiy iqtisod asosini raqobatga qodir vakillar-ishlab chiqarishda faol ishtirok etuvchilar tashkil etadi.²

-tiymoq va qarama - qarshi kuchlarni murosada ushlab turmoq. Ushbu konsepsiyani Yevropalik siyosatshunos K. Medison taklif etgan. Uning fikriga ko‘ra, demokratiya siyosiy manfaatlariga ega turli, goho bir-biriga zid tomonlarni murosada ushlab turish vositasidir.³

-siyosiy yetakchilar va elit guruhlar o‘rtasidagi raqobat, konkurensiya. Ushbu konsepsiya nemis sotsiologi, siyosatshunosi K.Shumpeter tomonidan ishlab chiqilgan. Tadqiqotchi demokratiyani siyosiy hokimiyat va mavqe uchun elit

¹ Қаранг: Held.D. Models of Democracy.-Oxford, 1987. P. 12.

² Қаранг: Милль Д.С. Основы политической экономии.-М: Политиздат, 1981-С,17-21.

³ Қаранг: Social Science Concept: A Systematic Analysis-London. 1984-P.146.

guruhlar o'rtasidagi raqobat, kurash - deb hisoblaydi.⁴

-iqtisodiy musobaqa, raqobat vositasi. Mazkur g'oyani R.Dal ilgari surgan. Uning fikriga ko'ra, demokratiya turli iqtisodiy sub'ektlar o'rtasida raqobatni, musobaqani yuzaga keltiradi va shu tarzda iqtisodiy demokratiyaga, poliarxiyaga aylanadi.⁵

-markazlashgan boshqarishni mahalliy va o'zini o'zi boshqarishga aylantirish. Ushbu fikrni fransuz sotsiologi Aleksis de Tokvil ilgari surgan. Uning yozishicha, «demokratik xalqlarda davlat ichida bir-biri bilan muloqot qiluvchi ko'p sonli mayda doiralar mavjud bo'ladi.»⁶

-demokratiya-ijtimoiy tenglik. Ushbu konsepsiya A.Smit, D.Rikardo, K.Marks tomonidan ilgari surilgan. Ularning fikriga ko'ra, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tengsizlik kishilar o'rtasidagi nizolarni, kurashlarni antogonistik voqelikka aylantiradi, demokratiya esa jamiyatda ijtimoiy tenglikni shakllantiradi. A.Smit bilan D. Rikordoning «demokratik hayot» g'oyasi utopiya edi, K. Marksning yondashuvida esa «sotsial revolyusiya» ustun turgan.

-demokratiya - shaxs erkinligi. Mazkur konsepsiyani Nobel mukofoti laureati, taniqli iqtisodchi F.A.Xaek va uning safdoshi filosof, sotsiolog K. Popper ilgari surishgan. Masalan, F.A.Xaek, jamiyat shunchalik rang-barangki, inson turli yo'llar bilan unga bog'liqdir. Demokratiya ushbu bog'liqlikni qonunlar va shaxs qiziqishlarini ijtimoiy qiziqishlar bilan muvofiqlashtirish vositasidir. Shaxs «iqtisodiyot shaxmat doskasining peshkasi emas», balki o'z huquqlariga ega «ijtimoiy kuchdir». «Odam, - deb yozadi u - hech qachon o'z taqdirining egasi bo'lmagan va bo'lmaydi ham: uning aqli idroki yangi narsalarga o'rganuvchi noma'lumga va kutilmaganga intilib mudom kamol topib boradi».⁷ Insonning ushbu intilishda erkin bo'lishini demokratiya ta'minlaydi.

-demokratiya – davlat va ijtimoiy hayotni boshqarish shakli. Deyarli barcha g'arb davlatlarining Konstitutsiyalarida xalqning qabul qilinadigan qonunlar va qarorlarga ta'siri, ijtimoiy hayotga, davlat va jamiyatni boshqarish jarayonlariga taalluqli masalalarni muhokama qilishdagi ishtiroki demokratiyaning mohiyati sifatida talqin etiladi⁸

-demokratiyani ijtimoiy yuridik voqelik sifatida qarash. Yurisprudensiyada xalq hokimiyatchiligi, parlamentarizm, hokimiyatning taqsimlanishi, so'z erkinligi, xususiy mulkka ega bo'lish, hurfiylik, o'zini -o'zi boshqarish, dunyoviy davlatchilik, fuqarolarning siyosiy va madaniy erkinliklari, gender tenglik, turar joyini erkin tanlashi, mitinglar va uyushmalar faoliyatida qatnashishi kabilar demokratik qadriyatlar sifatida qaraladi.⁹

-sotsiologik voqelik sifatida qarash. Sotsiologlar fikriga ko'ra,

⁴ Қаранг: Globale Dynamik, lokale Lebenswelten: der schwierige weg in die weltg.-Muench, Richard, Aufl, Suhrkamp, 1998-P.11.

⁵ Қаранг: Даль Р. Введение в экономическую демократию. –М.: 1991.

⁶ Токвиль де Алексис. Демократия в Америке. –М.: Прогресс, 1992-С.438.

⁷ Хайек Ф.А. Общество свободных .- London, 1994- С.259.

⁸ Қаранг: Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Т.1 – М.: Юрид. Лит-ра, 1993.

⁹ Қаранг: Satori Q. The teori of democracy Reviisited. Part. The Classical Issues. – Chatam. 1987;

Конституционное право. – М.: Юристь. 1997; Ковлер А. И. Кризис демократии? Демократия на рубеже XXI века . – М.: Юристь, 1997 . Нуденко А.А. Теория демократии. – М.: Юристь, 2001.

demokratiya xalqni davlat hokimiyatining manbai sifatida tan oluvchi ijtimoiy hokimiyat, davlat shaklidir.¹⁰ Shuning uchun sotsiologik adabiyotlar davlat hokimiyatidagi lavozimlarga saylovlar o'tkazish, mansabdor shaxslarning saylovchilarga hisob berishi, davlat boshqaruvi organlarining jamoatchilik tomonidan nazorat qilinishi, siyosiy partiya larning faoliyati, nodavlat tashkilotlarining mavjudligi va ularning to'laqonli ishlashi uchun yaratilgan imkoniyatlar, ommaviy axborot vositalarining faolligi, o'zini o'zi boshqarish organlarining aholi hayotidagi o'rni masalalarini o'rganadi.

-demokratiyani ijtimoiy-siyosiy voqelik sifatida tadqiq etish, o'rganish.

«Demokratiya - mudom xalq va uning qiziqishlari bilan bog'liq, o'tkinchi, tarixiy xarakterga ega, hokimiyatga, davlat va jamiyatni boshqarishga taalluqli voqelikdir. Taniqli siyosatshunos R.Aronning ushbu fikri¹¹ u yoki bu ifodada deyarli barcha siyosatshunoslikka oid adabiyotlarda keltiriladi.»¹²

-demokratiyani ijtimoiy taraqqiyot, sotsium orzu tilaklarini ro'yobga chiqarish, shaxs iroda erkinligini ta'minlash vositasi sifatida qarash. Bu falsafiy yondashishdir. Bizning asosiy diqatimiz ushbu yondashuvni ochib berishga qaratilgan, kelgusi mavzularda ham uning xususiyatlari haqida batafsil to'xtalamiz. Bu o'rnida shuni aytib o'tishimiz zarurki, demokratiyaning falsafiy talqini boshqa sohalaridagi ta'riflarni mutloq rad etmaydi, balki ularni ijtimoiy - falsafa konsepsiyasi nuqtai nazaridan umumlashtiradi va ularga yaxlitlik, keng qamrovlilik baxsh etadi. Yuqoridagi talqinlar va yondashuvlar ayrim olgan xolda demokratiya konsepsiyasining ma'lum bir, o'ziga xos jihatlarini idrok etishga, ochib berishga qaratilgan. Ushbu talqinlar va yondashuvlar faqat ijtimoiy falsafa pog'onasida yaxlit konsepsiya darajasiga ko'tariladi. Shunday yondashuvning yo'qligi sababli tor sohalar mutaxassislari «nima demokratiya, nima demokratiya emas degan savolga javob berish xanuz muammoligicha qolmoqda»,¹³ deb yozadilar. Xatto demokratiya nazariyasini maxsus tadqiq etgan L.A.Nudenko ham, demokratiya rang-barang voqelikni ifoda etgani, turlicha talqin qilnayotgani uchun unga «barchaga ma'qul keladigan ta'rif va tushuncha berish mumkin emas»,¹⁴ degan xulosaga keladi. Bizning fikrimizcha, bu demokratiyaga ijtimoiy falsafiy yondashuvning yo'qligi oqibatidir. Mutaxassislar o'zining tor gnoseologik qiziqishlaridan kelib chiqib, aslida bu salbiy hodisa emas, demokratiyaga keng yondashish ham mumkinligini esga olmaganlar, natijada ular keng va rang-barang siyosiy, iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy-madaniy voqelik bo'lgan demokratiyani o'zlarining tor gnoseologik tasavvurlari va qiziqishlari doirasida talqin qilganlar. Shu bilan birga ular demokratik taraqqiyotning milliy xususiyatlari ham mavjudligini umuman hisobga olmaydilar. Vaholanki, har qanday ijtimoiy voqelik ma'lum bir etnomadaniy va etnosotsial munosabatlar in'ikosi, ifodasidir. Ushbu xususiyatlarni hisobga olmaslik demokratiyani mavhum, xatto kosmopolitik g'oyaga aylantiradi, natijada demokratiyaning umuminsoniy mohiyati bilan

¹⁰ Каранг: Российская социологическая энциклопедия.- М.: Норма-инфра.- М.1998.-С. 117.

¹¹ Каранг: Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М.: АСТ., 1993. – С. 9.

¹² Каранг: Исаев Б.А. Теория политики. – СПб. «Питер», 2008; Салмин А.М. Современная демократия: Очерки становления. – М.: АСПЕКТ-ПРЕСС,2004.- С.28-31.

¹³ Каранг: Политология. Курс лекций.- М.: Изд.: Зеркало, 1999.- С.234.

¹⁴ Нуденко Л. А. Теория демократии.- М.: Юристь, 2001.- С.5.

etnomadaniy, etnosotsial borliq o'rtasida ziddiyatlar, qarama - qarshiliklar kelib chiqadi.

Demokratiyaning davlat va jamiyatni boshqarish bilan bog'liq voqelik ekani u yoki bu tarzda, ifodada barcha tadqiqotchilar tomonidan tan olinadi. Demokratiya siyosiy tuzum bilan bog'liq, aynan siyosiy tuzum «shaxsning siyosiy erkinligini va demokratik huquqlarini, rasmiy konstitutsion va huquqiy normalarning siyosiy reallikka muvofiq kelishini»¹⁵ ta'minlaydi. Shu bilan birga siyosiy tuzum keng qamrovli va rang-barang siyosiy jarayonlarni ifoda etibgina qolmay, u, bir tomondan, davlat, siyosiy tuzum va siyosiy guruhlar manfaatlarini ifoda etadi, ikkinchi tomondan, ijtimoiy-siyosiy voqelikni, reallikni, ommaviy harakatlarni, fuqarolik institutlarining faoliyatini umumiy demokratik taraqqiyot nuqtai nazaridan tashkil etadi.¹⁶ Demak, demokratiya o'zidan o'zi yuzaga keladigan, xatto ko'pchilik xohishini ifoda etishga da'vogar guruhlar harakati emas, u ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlariga rioya qiladigan va ushbu qonuniyatlarni o'zining faoliyatiga singdirgan, anglangan faoliyat natijasidir. Ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot ko'rsatadiki, mazkur faoliyat sub'ekti eng avvalo davlat, siyosiy tuzumdur. Chunki, davlat, siyosiy tuzum xatto ular «totalitar yoki monarxiya bo'lganida ham u yoki bu darajada kishilarning institutlashtirilgan jamoasi orqali amalga oshiriladi, davlat, siyosiy tuzum tafakkuri mudom jamoaviydir. Davlat hokimiyati tizimi ichidagi tafakkur jarayonlari taxminan boshqa antropomegamashinalarnikiga muvofiq qurilgandir».¹⁷ Biroq barcha siyosiy tuzum, davlat ham demokratiyaga, jamoaviy boshqarishga tayanavermaydi, lekin ularda ijtimoiy taraqqiyotga intiluvchi elementlar, kuchlar mudom mavjuddir. Ushbu elementlar, kuchlar nazarda tutgan ijtimoiy taraqqiyotning nazariy modellarini qo'llab-quvvatlanganida demokratik taraqqiyotga real imkoniyat yaratiladi.

Tadqiqotchilar demokratik rivojlanishning xususiyatlarini o'rganib, ularni ikki guruhga - imoralistik demokratiya va integralistik demokratiyaga klassifikatsiya qiladilar.¹⁸

Integralistik demokratiya marksizm nazariyasiga asoslangan sotsialistik, xalq, kommunitar demokratiyani o'z ichiga oladi. Ushbu yo'nalish, konsepsiya tarafdorlarining fikricha, xalq o'zidan o'zi jamiyat va davlatni boshqara olmaydi, uni yetaklaydigan, qaerga borishini ko'rsatib siyosiy rahnomolik qiladigan kuch kerak. Bunday kuch kommunistik partiya yoki kommunistlardir. Aslida xap kim rahnamolik qilganida emas, chunki jamiyat va davlat bunday kuchga immanent tarzda muhtojdir, balki u (kuch) qanday siyosiy strategiyaga, maqsadga ega, ushbu maqsadga qanday yo'llar, vositalar bilan erishishni ko'zlaganidadir. Ekspluatatorlarni ekspropriatsiya qilish, ya'ni hukmron sinfni sinf sifatida tugatish integralistik konsepsiyaning maqsadi edi. G'ayriinsoniy ushbu yondashish XX asr oxiriga kelib inqirozga uchradi, plyuralistik konsepsiya esa

¹⁵ Теория демократии. – М.: Юристь, 2001.- С. 7.

¹⁶ Ўша жойда.

¹⁷ Дахин А.В. Альтернативные метафоры глобализации// Космополис, 2003, №3(5). – С. 153-154.

¹⁸ Каранг: Эзэнштатт. Ш.Н. Парадокс демократических режимов: хрупость и изменяемость// Полис, 2001, № 1.- С. 72-73.

turli sinflar, guruhlar va shaxslar manfaatlarini uyg'unlashtirgani, hisobga olgani uchun o'zining ijtimoiy taraqqiyotga mos kelishini tasdiqladi.

Bugungi **demokratiya liberal, partitsipator, elitar, konsotsial, delegativ, elektron demokratik konsepsiyalarga, vakillik demokratiyasi va poliarxiyaga** bo'linadi.¹⁹ Ushbu konsepsiyalar yuqoridagi yo'nalishlarda qisman o'z aksini topgan bo'lsa-da, lekin ularda demokratiyaning ichki immanent xususiyatlari ochib berilmaydi. Demokratiyani konseptual g'oyalar sifatida tahlil qilish uchun esa mazkur klassifikatsiyaga tayanish va undan kelib chiqish zarur.

Liberal demokratiya konsepsiyasi. Mazkur konsepsiyaning falsafiy-huquqiy asoslari Gobbs(1588-1679), Spinoza(1632-1677), Lokk(1632-1704), Bentam(1748-1832), Mill(1806-1873), Konstan(1767-1830), Aleksis de Tokvil(1805-1859), Gumbold(1767-1835) kabi mutafakkirlarning gnoseologik va siyosiy-falsafiy izlanishlari bilan bog'liqdir.

Liberalizmning falsafiy-huquqiy va ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy sohalarga oid masalalari ilmiy adabiyotlarda yetarlicha yoritilgan.²⁰

Shaxs erkini yuqori qo'yish, bozor iqtisodiyotiga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, inson huquqlarini demokratik taraqqiyot mezonida sifatida qarash, ushbu huquqlarni davlat tomonidan emas, balki sud hokimiyati tomonidan himoya qilish tizimini shakllantirish, inson erki siyosiy hayotda emas, balki davlatning shaxs hayotiga aralashmasligida deb qarash, inson huquqini ta'minlash uchun fuqarolik institutlari va uyushmalarini paydo qilish kabilar mazkur konsepsiyaning ichki xususiyati, mohiyati hisoblanadi. Shaxsning erki va huquqlari liberal demokratiya targ'ib etadigan, himoya qiladigan qadriyatlardir.

Liberal demokratiya g'arb mutafakkirlarining nazariy-falsafiy konsepsiya sifatida qaralsa-da, S.Adilxodjaeva va B.Umarovlar fikriga ko'ra, uning Yaponiya, Xitoy va O'zbekistondagi kabi sharqona ko'rinishlari ham mavjuddir.

«To'g'ri, - deb yozadi falsafa fanlari nomzodi B.Umarov,- keyingi vaqtda liberalizm ta'limotining inqirozga yuz tutayotgani, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar yo'lida g'ov bo'layotgani haqida mulohazalar ko'payib bormoqda. Ayrim mualliflar bu ta'limotni ma'naviy qadriyatlar va oilaning ahloqiy asoslariga putur yetkazishda ayblayotgan bo'lsa, boshqalari uning jahonda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga xolisona baho bera olmayotgani, mazkur jarayonlarga ikki xil andoza bilan yondashayotganini ta'kidlamoqda... Darhaqiqat, liberalizm zamirida shaxs huquq va erkinliklarining mutlaqlashtirilishi, turli mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy hamda ma'naviy-ma'rifiy hayoti faqat liberal g'oya va qarashlar asosida baholanishi o'sha davlatlarning milliy qadriyatlari, an'analari, xatto mustaqil rivojiga putur yetkazishi mumkin. Bu hol o'tgan asrning oxirida mustaqillikka erishgan sobiq Ittifoq respublikalari iqtisodiy , ijtimoiy-siyosiy va madaniy

¹⁹ Теория политики. Под. ред Б.А. Исаева. – СПб., «Питер», 2008, - С. 144-160.

²⁰ Қаранг: Arneson R. J. Liberalizm. // An Elgar Reference Collection. USA, 1992; Melhish K. J. Western liberalism – A history in documents from Locke Grone – London, 1078; История политических и правовых учений .- М.: Норма, 2000; Антология мировой политической мысли.- М.: Мысль, 1997. Т.1.; Nayek F.A. Law Legislation and Liberty. – Chicago. Chicago university press, 1962; Адилходжаева С.М. Либерализм: эволюция идей от прошлого до настоящего(теория и практика). – Т. ТГЮИ, 2002; Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари: иқтисодий , ижтимоий ва маънавий жиҳатлари.- Т.: Маънавият, 2006 ва б.

hayotida, ayniqsa, yaqqol namoyon bo'ldi».²¹ Demak, liberal demokratiya har doim ham milliy taraqqiyot qonuniyatlariga mos kelavermaydi, xatto u shaxsni ijtimoiy tuzumga, tarixiy-madaniy an'analarga qarshi qo'yishi mumkin.

Partitsipator demokratiya . Demokratiya nazariyasida «partitsipator» tushunchasi qatnashish, ishtirok etish ma'nolarida qo'llaniladi. Partitsipator demokratiya genezisi Afina va «ibtidoiy demokratiya» davrlariga borib taqaladi. Ushbu konsepsiya siyosatshunoslar K.Peytman, B.Barber, P.Baxrax, N.Bobbio, K.Makferson, J.Simmerman tomonidan ishlab chiqilgan.

K.Peytman fikriga ko'ra, kishilar demokratik jarayonlarda bevosita ishtirok eta turib, demokratiyaga o'rganadilar.²² Davlat va jamiyatni boshqarishda bevosita ishtirok etmaslik oxir natijada ayrim guruhlar yoki «kamchilik tiraniyasi»ga aylanadi.²³ Shuning uchun ushbu konsepsiya tarafdorlari demokratiyaning ibtidoiy va Afina davridagi klassik demokratiyaga qaytish g'oyasini ilgari suradilar. Faqat partitsipator jamiyatdagina kishilar siyosiy jarayonlarda, jamiyat hayotiga oid asosiy masalalarni hal etishda bevosita ishtirok etib, o'zining siyosiy faolligini, boshqarish ishlaridan va sotsium hayotidan xabardor ekanini namoyon qiladilar. «Tepaning avtoritar bosqiniga pastdagi kuchli hokimiyat qarshi turishi mumkin».²⁴ Faqat shu taqdirdagina kishilar davlat va jamiyat hayotini boshqarishda teng imkoniyatdan tashqari muhim qarorlar qabul qilishda har kuni, mudom ishtirok etadilar.²⁵

Partitsipator demokratiyani mavjud jamiyatlarda amalga oshirish qiyin, shuning uchun unga kelajakdagi model, ideal sifatida qarash mumkin. Shu bilan birga u shaxs erkini, huquqlarini chegaralab qo'yishga ham yo'l ochib beradi. Lokal voqelik sifatida keladigan partitsipator demokratiyaning ijtimoiy, umumiy taraqqiyotni ta'minlashini tasavvur etish ham mushkuldir.

Elitar demokratiya. Elitar demokratiyani ma'lum bir guruhlar, ya'ni davlat va jamiyatni boshqarish xususiyatlaridan yaxshi xabardor, maxsus bilim va tayyorgarlikka ega kishilar shakllantiradi. Ushbu konsepsiya tarafdorlari g'arb siyosatshunoslari va faylasuflari Y.Shumpeter, T.Day, L.Zinger kabilardir. Masalan, Y.Shumpeterning fikriga ko'ra, «demokratiya xalqning boshqarishni amalga oshiradigan kishilarni qabul qilish yoki qabul qilmaslik imkoniyatidir».²⁶ Biroq boshqarish jarayonini xalq, omma emas, balki professional bilim va ko'nikmalarga ega elitar guruhlar amalga oshiradi. Elitar demokratiya pastdan tepaga emas, balki tepadan pastga qarab yo'naltirilgani uchun barcha boshqarish mexanizmlari, vosita va usullari elitar guruh qo'lida jamlanadi.

Davlat va jamiyatni boshqarishda professional bilim va ko'nikmaning o'rnini, ahamiyatini inkor qilish mumkin emas. «Ko'p narsani biladigan-hech nimani bilmaydigan kishidir», degan naql bor. Boshqarish eng avvalo ma'lum bir sohani chuqur bilishni taqazo etadi, boshqarish haqida shunchaki qarashga, ko'nikmaga ega bo'lish yetarli emas, yuzlab, minglab kishilar taqdiriga taalluqli

²¹ Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари... - Т.: «Маънавият», 2006.- 70-71б.

²² Қаранг: Теория политики. Под. ред. Б.А. Исаева.- СПб., «Питер», 2008.- с. 142.

²³ Ўша жойда.

²⁴ Қаранг: Теория политики. Под ред. Б.А. Исаева. – СПб.- «Питер», 2008 – С.142.

²⁵ Ўша жойда.

²⁶ Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия.- М.: Юристъ, 1995.- С.372.

qarorlar qabul qilish uchun professional tajriba zarurdir.²⁷

Shu bilan birga elitar demokratiyada ko'pchilik xohish, irodalarini mensimaslik, cheklashga intilish uchun imkon ham bor. Ijtimoiy taraqqiyot, bizning fikrimizcha, elitar demokratiyani plyuralistik demokratiya bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi.

Konsotsial demokratiya konsepsiyasining tarafdori AQShlik siyosatshunos A.Leypxartdir.

Mazkur konsepsiyaga muvofiq zamonaviy jamiyatlar «segmentar farqlarga ega» turli guruhlar, uyushmalar, koalitsiyalar, assotsiatsiyalar, konfessiyalardan tashkil topgan. Shuning uchun konsotsial demokratiya ushbu ijtimoiy uyushmalarni birlashtirishni, jamiyatda barqarorlik, bag'rikenglik, hamkorlik, kuch ishlatmaslik kabi qadriyatlarni qaror toptirishga undaydi. Shu bilan birga A.Leypxart konsotsial demokratiyani elita yoki elitar guruhlar amalga oshiradi, deb hisoblaydi.²⁸ To'g'ri, u xalqni, ko'pchilikni demokratik boshqarishdagi o'rnini inkor etmaydi, balki xalqni ko'pchilikni segmentar farqlarning sub'ekti deb biladi. Ammo, u muhim qarorlar qabul qilish va demokratik boshqarishni bevosita amalga oshirishni elita bilan chegaralab qo'yadi. Xalqni, ko'pchilikni demokratik boshqarishning quyi pog'onasi bilan chegaralab qo'yish demokratik taraqqiyot qonunlar va ehtiyojlariga muvofiq kelmaydi.

Plyuralistik demokratiya jamiyatdagi barcha guruhlar, uyushmalar, partiyalar, o'zini o'zi boshqarish organlari, kishilarning ijtimoiy-siyosiy hayotda teng huquqli ishtirok etishini nazarda tutadi. Hokimiyat uchun siyosiy partiyalar kurashga kirishadi va har bir partiya o'zining siyosiy maqsadi, programmasi uchun targ'ibot va tashviqot olib boradi. Plyuralistik demokratiya barcha ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda erkin qatnashish imkonini beradi, har bir fuqaro Konstitutsiya va qonunlarda belgilab qo'yilgan huquqlarini to'la ro'yobga chiqarishi mumkin. Mazkur demokratiya polietnik xarakterga ega davlat va jamiyatlar uchun qulay, maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga ushbu konsepsiyani tanqid qiluvchilar ham bor, ularning fikricha, u, ya'ni konsepsiya shaxs erkini yetarli e'tiborga olmaydi, manfaatlar kurashi siyosiy tuzumning to'laqonli yashashiga zarar yetkazishi mumkin.²⁹

Elektron demokratiya deganda kishilarning jamiyat va davlat hayotida informatsion-texnologik vositalar orqali ishtiroki nazarda tutiladi. Kompyuter, internet orqali siyosiy muloqot olib borish, saylovlarda qatnashish, u yoki bu siyosiy informatsiyalarni tarqatish bugun jamiyat va davlat hayotiga keng kirib kelmoqda.³⁰

Delegativ demokratiyani amalga oshiruvchi sub'ekt xalq tomonidan saylanadigan, hokimiyatga yo'llanma oladigan siyosiy liderdir. Bu vakillik demokratiyasi emas, balki Konstitutsiya asosida xalq irodasi va xohishi bilan

²⁷ Каранг: Дай Т., Зингер Л. Демократия для элитк. Введение в американскую политику. – М.: Прогресс, 1984.- с.149.

²⁸ Каранг: Дай Т., Зингер Л. Демократия для элиты. Введение в американскую политику.- М.: Прогресс, 1984.- С.149.

²⁹ Каранг: Теория политики. Под ред. Б.А. Исаева. – СПб., «Питер», 2008.- С.154-155.

³⁰ Каранг: Грачев М. Н., Мадатов А.С. Демократия : методология исследования, анализ перспектив. - М.: Интер-пресс, 2004.- С. 92-93.

hokimiyat tepasiga chiqarilgan, delegatsiya (lotincha soʻz boʻlib joʻnatilgan, tayinlangan, yuborilgan degan maʼnolarni anglatadi) qilingan siyosiy lider orqali jamiyat va davlatni boshqarish usulidir.³¹

Vakillik demokratiyasi xalqning deputatlari yoki saylangan rahbarlari orqali jamiyat va davlat hayotida, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda qatnashishini ifoda qiladi. Buning uchun demokratik jamiyatlarda saylov institutlari tashkil etilgan boʻlib, ular maʼlum bir davrda va tartibda oʻtkazilib boriladi.

Poliarxiya (koʻpchilik hokimiyati) konsepsiyasini AQShlik siyosatshunos Robert Dal ilgari surgan. Uning fikriga koʻra, koʻpchilik saylovlar orqali rahbarlarni saylash va lavozimidan boʻshatish imkoniga ega boʻlish zarur. Saylovlar jarayonida lavozimga daʼvogarlar va saylovchilar alternativ manbalardan xabardor boʻlishi, ulardan erkin foydalanishi mumkin. Koʻpchilikning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotda erkin qatnashishi jamiyatni plyuralistik yoʻnalishida taraqqiy etishiga yordam beradi.³²

Ijtimoiy taraqqiyot hech qachon maʼlum bir nazariy modellar, konsepsiyalarga muvofiq kechmagan, jamiyat hayotida davlat boshqarishida kutilmagan hodisalar, korrektiv holatlar mudom, har kuni uchraydi. Shuning uchun ijtimoiy taraqqiyot rang-barang boshqarish usullaridan foydalanish natijasidir, ammo bu jamiyatni, davlatni maʼlum bir konsepsiyalar nuqtai nazaridan taraqqiy ettirish zarurligini inkor qilmaydi.

2-MAVZU: Demokratiya va demokratik taraqqiyotning Sharqona xususiyatlari

Reja

- 1. Sharqona demokratiyaning mazmun-mohiyati**
- 2. Sharqona demokratiyaga oid konsepsiyalar va ularning mazmuni**

Tayanch soʻz va iboralar : Etnomadaniy va etnosotsial xususiyatlar; Integratsiya; ijtimoiy ideal muammosi; Etatizm konsepsiyasi; Teokratiya konsepsiyasi; Kommunitarizm konsepsiyasi; Etikokratiya konsepsiyasi.

Xalqlar, millatlar oʻrtasidagi tarixiy – madaniy aloqalar, integratsiya jarayonlari hech qachon toʻxtamagan, har bir tarixiy taraqqiyot bosqichi ularni yangi pogʻonaga koʻtarib, insoniyatni yaxlit ijtimoiy birlikka aylantirgan. Demokratiya va demokratik taraqqiyotni umuminsoniy voqealik sifatida tadqiq etgan gʻarb olimlari asosan ushbu prinsipdan kelib chiqadilar. Ammo ushbu prinsipga tayanishda muhim kamchilik bor – u etnomadaniy va etnosotsial xususiyatlarni nazarga olmaslikdir. Darvoqe, X. Sulaymonova yozganidek: « Hech qachon hech qaysi xalq, elat boshqa xalqlardan uzilib, oʻz holicha yashagan emas, aks xolda hech qanday taraqqiyot boʻlmasdi. Eng

³¹ Қаранг: Теория политики. Под ред. Б.А. Исаева.- СПб., «Питер», - С. 159-160.

³² Қаранг: Даль Р. Демократия и ее критики. – М. Инфра.- М., 2003.- С.356-358.

qadimiy va antik davrlarda uzoq masofalarni ot-ulovda bosib o'tish ancha mushkul bo'lgan vaqtlarda ajdodlarimiz Misr, Bobil, Markaziy Gretsiya, Yunoniston kabi mintaqalar bilan aloqa qilganlar. Ipak yo'lining ko'p qismi mamlakatimizdan o'tishi hunarmandchilik, savdo-sotiqning erta va keng rivojlanishiga olib keldi. Ajdodlarimiz shunchalik ishchan va uddaburon bo'lganlarki, Vizantiya imperatorlari uzoq vaqtlarga qadar o'zlarining diplomatik va moliya ishlariga samarqandliklarni, umuman, vatanimiz vakillarini jalb etganlar.»³³ Integratsiya ob'ektiv zaruriyat bo'lsa-da, taraqqiyot negizida mudom etnomadaniy va etnosotsial omillar yotgan. Antroposotsiogenez ham umumiy negizga ega, lekin tarixiy-madaniy taraqqiyot harbir xalqning, etnosning ijtimoiy tajribasi natijasidir. Liberal demokratiyaning sharqona va g'arbona xususiyatlari, belgilari borligini ta'kidlab B. Umarov quyidagilarni yozadi: «Ta'kidlash joizki, so'nggi qirq - ellik yillik taraqqiyot mobaynida liberal demokratiyaning turli shakllari paydo bo'ldi. Ularni asosan ikki guruhga ajratish mumkin. Biri inson haq-huquq va erkinliklari hamda manfaatlarini ma'muriy tizim tazyiqidan himoya etadigan g'arbona liberal demokratiya shakli; ikkinchisi – shaxs haq-huquq va erkinliklarini inkor etmagan holda, uning faoliyatini davlat va jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan yaponcha yoki kengroq olganda, sharqona liberal demokratiya modeli».³⁴

Demak, integratsiya va globallashtirish tarixiy-madaniy o'ziga xoslikni batamom yo'q qila olmaydi, balki, aksincha ular milliy negizda qo'llab-quvvatlansa, etnomadaniy va etnosotsial paradigmalari bilan uyg'unlashsa, ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiladi.

Demokratiyaning Sharqona xususiyatlari falsafa fanlari doktorlari Sh.O. Mamadaliev, S. A'zamxodjaeva va F. Musaevlarning maxsus ilmiy izlanishlarida tadqiq etilgan. Sh.O. Mamadaliev demokratiyaning Sharqona belgilarini xalq hokimiyatchiligi institutidan izlaydi. Buning uchun u Sharq xalqlari ongi, turmush tarzi va mentalitetida chuqur o'rin olgan hind-buddaviylik, konfutsiylik, zoroastrizm va islom ijtimoiy-diniy konsepsiyalariga murojaat etadi.³⁵ Tadqiqotchining keltirishicha, Sharqda demokratiya elitar va etatistik xarakterga ega, ya'ni odil podshoh, davlat xalq farovonligini, ma'naviy – madaniy taraqqiyotni ta'minlovchi institutdir. Shuning uchun Sharq mutafakkirlari «Sharqona turmush tarziga va tafakkuriga tayanib, odil podshoh, muruvvatli hukmdor va ezgulik jamiyati haqida turli g'oyalari, konsepsiyalarni ilgari surganlar. Agar ushbu qarashlarda teokratik yondashuvlar ustunlik qilgan bo'lsa, XIX asrga kelib davlatni boshqarish ishlariga dunyoviy bilim va zamonaviy usullar nuqtai nazaridan yondashishlar ko'zga tashlanadi, jahon, ayniqsa Yevropa tajribalariga murojaat qilish paydo bo'ladi.»³⁶

S. A'zamxodjaeva ijtimoiy ideal muammosini tadqiq qilgan. U ijtimoiy idealni teokratik konsepsiyalar nuqtai nazaridan tadqiq etadi va ulardagi davlat

³³ Сулаймонова Х. Шарқ ва ғарб .- Т.: «Ўзбекистон», 1997. - 36.

³⁴ Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари.- Т.: «Маънавият», 2006.- 526.

³⁵ Мамадалиев Ш.О. Халқ ҳокимияти: назария ва амалиёт.- Т.: ИИВ Академияси,2003.- 25-476.

³⁶ Ўша асар.- 476.

va jamiyatni boshqarish usullarini o'rganib, quyidagi xulosaga keladi: «Eng muhimi shundaki, Sharq va O'rta Osiyo mutafakkirlari mavjud tuzumdagi nopoklik, zo'ravonlik va adolatsizliklarni tanqid qila turib, ular kishilar kelajagini baxtiyor hayot, adolatparvar tuzum, ezgu amalli va niyatli hukmdor bilan bog'lab tasvirlaydilar. Gumanizmga, tenglikka, mehr-oqibatga, shaxs bilan jamiyat, davlat o'rtasidagi aloqalarini umumxalq manfaatlariga qurishga intilish ularning ideal jamiyat va ideal davlat haqidagi qarashlarining mohiyatini tashkil etadi.»³⁷

Muallif demokratik boshqarish muammosini tadqiq etmasa-da, uning yuqoridagi fikrlari Sharq xalqlari va mutafakkirlarining ijtimoiy-siyosiy hamda tarixiy-madaniy tajribasini ifoda qiladi.

Sharqona demokratiyaning o'ziga xos xususiyat va belgilari F. Musaev monografiyasida morfologik tarzda ochib berilgan. U Sharqona demokratiyaning quyidagi belgilarini sanab ko'rsatadi:

- 1) subordinatsiya va ierarxik munosabatlarda kam tajribali va kam bilimli kishining tajribaliroq, bilimlirorq kishiga itoat etishi;
- 2) davlat va jamiyatni boshqarishda avvalo ahloqiy, ma'naviy me'yorlarga rioya etilishi;
- 3) ajdodlar tajribasiga asoslangan odatiy huquqlarning saqlanib turishi;
- 4) fiqhda tarixiy an'analar(Qur'oni karim, hadislar) va analoglarga tayanib huquqiy muammolar erkin hal etilishi;
- 5) podshoh(monarx, shoh) saroyida davlat va jamiyat ishlarini boshqarishga oid muammolarni hal etishda ishtirok qiladigan kengash(a'yonlar kengashi, vazirlar kengashi, olimu – fuzalolar kengashi) mavjud bo'lishi;
- 6) podshoh(monarx, shoh)ning nafaqat o'z hayoti, xuddi shuningdek, fuqarolarning turmushi, ma'naviyati, ishonchu e'tiqodi uchun Alloh oldida javobgarligini his etishi;
- 7) ijtimoiy-siyosiy hayotni tadrijiy rivojlantirishga moyillik;
- 8) inson va jamiyat hayoti siyosiy mafkuralar tazyiqidan xoli tarzda kechishining ta'minlanishi;
- 9) insonning ma'naviy hayotini, ma'naviy dunyosini boyitish, takomillashtirish boshqaruv ishlaridagi asosiy vazifa sifatida qaralishi;
- 10) inson-jamiyat – davlat silsilasi uyg'unlikda qaralishi;
- 11) jamoa hayoti va manfaatlarining ustuvorligi³⁸

Ushbu belgilarni klassifikatsiya qilgan xolda to'rt guruhga ajratish mumkin.

I. Etatizm konsepsiyasi

Mazkur yondashuvga muvofiq ijtimoiy munosabatlar va shaxs hayoti davlat manfaatlaridan kelib chiqadi. Davlat eng yirik siyosiy institut sifatida nafaqat

³⁷ Аъзамходжева С. Ижтимоий идеал ва маънавий ҳаёт.- Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашр., 2007.- 296.

³⁸ Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари.- Т.: «O'zbekiston», 2007.-376.

² Фадеева И.А Концепция власти на Ближнем Востоке.- М.: «Восточ. лит-ра»,2001.- С.4.

ijtimoiy, shuningdek shaxslaro munosabatlar mohiyatini belgilab beradi. Masalan, quyidagi kishilarning yuqori pogʻonalarga soʻzsiz itoat etishi norma hisoblanadi. Yuqoridagilarga, davlatga xizmat qilish qahramonlik sifatida qaraladi.³⁹

Etatizm ayrim olgan guruh yoki hukmdorning xohishi, irodasi emas, u ijtimoiy-tarixiy va madaniy taraqqiyot mahsuli edi. Sharqda koʻplab etnik konglomeratlar, xalqlar yashagan, issiq oʻlkalarda aholining tez koʻpayishi kuzatilgan. Ushbu rang-baranglikni uygʻunlashtirish, maʼlum ijtimoiy institut, yaʼni davlat atrofida birlashtirish mudom davr talabi boʻlib qolgan.

Hukmdor bir urugʻdan boʻlsa-da, u mavjud nomzodlar ichidan tanlangan. Tanlash aslida demokratiya usulidir. Ushbu usulga koʻra, urugʻ ichida taxtni egallashga loyiq kishilar keltirilib, ularning ijtimoiy-ahloqiy, shaxsiy va davlat ishlariga muvofiq keladigan fazilatlarini oʻrganilgan. Shundan keyin hukmdorni taxtga oʻtkazishgan.

Baʼzi mualliflar Osiyoda hukmdorning xohish va istaklari barcha uchun hukm edi, mohiyatan bu despotiyadir, degan qarashlarni bildirishadi.⁴⁰ Baʼzi tadqiqotchilar esa etatizm ijtimoiy-tarixiy va madaniy-maʼnaviy hayot ilgari surgan talablar, xatto ular oʻrtasida ochiq toʻqnashuvlarga borib yetish hollar natijasidir degan fikrni bildiralar.⁴¹ Lekin ularning hech biri etatistik yondashuvning mutlaq salbiy hodisa sifatida qaramay, balki uni ijtimoiy-tarixiy rivojlanish jarayonida, ichki omillar natijasi sifatida yuzaga kelgan siyosiy voqelik ekanini eʼtirof qiladi.

Etatizmga tarixiy esxatologik qarashlar nuqtai nazaridan ham yondashish mumkin. Rus faylasufi N.A.Berdyaev, tarixni «fojeaviy jarayonlar» sifatida qarash mumkin, shu nuqtai nazardan u qandaydir markazni, butun tarixiy voqelikni oʻz atrofida birlashtiruvchi kuchni taqozo etgan,⁴² deb yozadi. Toʻgʻri ushbu, kuchni, markazni u, oʻzining diniy-falsafiy yondashuvidan kelib chiqqan holda, dinda koʻradi. Aslida shunday markaz Sharqda ham, gʻarbda ham davlat instituti boʻlgan.

Etatizmning ijtimoiy mohiyatini kuchli hokimiyat, davlat tarafdori boʻlgan Qadimgi Xitoy siyosiy traktati «Shan viloyati hukmdori Kitobi» aniq ifodalab bergan. «Kuchli hokimiyat, -deb yozadi falasafa fanlari doktori A.S.Panarin mazkur yondashuvni sharhlab - qonunga itoatkor va sodiq fuqarolariga, zaif hokimiyat esa oʻz uyida agressiv, ammo tashqi dushman oldida qoʻrqoqlarga ega boʻladi. Shuning uchun Osmon ostidagi hukmdorning boshqarish usullari jamoalar oʻrtasidagi nizolarni keltirib chiqarishdan xalqni qoʻrqitishga, ammo uni tashqi dushman bilan jangda botirlik koʻrsatishga undashi kerak».⁴³ Haqiqatan ham, ijtimoiy-tarixiy jarayonlar davlat institutini oʻta murakkab,

⁴⁰ Каранг: Васильев Л.С. Феномен власти-собственности. Типы общественных отношений на Востоке в средние века. - М: Восточ. лит.-ра.1982. -С.48-51.

⁴¹ Каранг: Желтяков А.Д, Иванов С.М. Исторические корни политики этатизма в Турции (постановка проблем). Туркологический сборник, 1978-М:1978.-С. 42-48.

⁴² Бердяев Н.А. Смысл истории. -Paris, YMCA-Press, 1969-С.44.

⁴³ Панарин А.С. Политология. О мире политики на востоке и на западе.-М: «Книжный дом Университет», 1999.- С.267.

goho boshqarilishi qiyin siyosiy va geosotsial munosabatlar, aloqalar markazida bo'lib kelganini, xalqning, etnosning taqdiri uning harakatlariga, strategik maqsadini dadil amalga oshirganiga bog'liq bo'lganini ko'rsatadi. Shuning uchun ham Sharqda g'arbdagidek davlat institutini zaiflashtirishga, xatto uni yo'q qilishga qaratilgan anarxistik g'oyalar uchuramaydi. Sharqona boshqarish, demokratiya ushbu siyosiy an'anaga, etatizmni qo'llab-quvvatlash tajribasiga tayanadi.

II. Teokratiya konsepsiyasi.

Sharq xalqlarida diniy-spiritualistik g'oyalar juda rang-barang, hech bir xalq, millat o'zini dindan tashqari qaramaydi. Jahon dinlarining o'zi ham Sharqda paydo bo'lgan, keyinchalik g'arb dunyosining diniy-mafkuraviy va ma'naviy merosiga aylangan.

«Teo»-din, «kratiya»-hokimiyat degan ma'nolarni anglatadi. Demak, teokratiya dinga, diniy tasavvurlar va dogmalarga asoslangan yoki tayanadigan boshqarish usuli, davlat shaklidir.

«Biz Sharqdagi siyosatni ham, Sharqona davlatchilikni ham xaloskor g'oyasi bilan yo'g'rilgan diniy-mistik tomoniga e'tibor bermay anglay olmaymiz,- deb yozadi faylasuf A.S.Panarin -g'arbdagi texnokratiya va emansipatsiyaga asoslangan utopiyalar qanday muhim ahamiyatga ega bo'lsa, Sharq siyosiy hayotida sharqona xaloskorlik utopiyasi ham shunday muhim ahamiyatga ega».⁴⁴

«Sharqda davlat va jamiyatni boshqarish tamoyillari ilohiylashtirilgan. Bir qarashda diniy dogmani tan olish demokratiya tamoyillariga zid ko'rinadi. Ammo xudoni tan olish ijtimoiy-siyosiy va etnik-madaniy hayotdagi rang-baranglikni, u yoki bu oqimga xayrixoh bo'lishni taqiqlamagan. Masalan, islom dinida turli mazhab va oqimlarning mavjudligi unda o'ziga xos xurfiylik, demokratiya mavjudligini ko'rsatadi».⁴⁵ Mazkur fikrini Movaraunnaxr fiqh ta'limotiga tadbiiq etib F.Musaev yozadi: «Movaraunnahr fiqh ta'limoti namoyondalari o'lka xalqlarining huquqiy an'analari, urf-odatlarini, rasm-rusumlarini umumislomiy nuqtai nazardan tahlil qilganlar. Shu tariqa Movaraunnahr xalqlarining ma'naviy, axloqiy, huquqiy an'analari islom madaniyati va shariat ahkomlarida o'z aksini topgan. Bu esa o'z navbatida muayyan bir tarixiy sharoitda o'ziga xos, ya'ni sharqona demokratiya tamoyillariga mos muhitga singib ketgan».⁴⁶

Demokratiya, erkinlik barchani ham o'zidagi ijobiy-ahloqiy fazilatlarini namoyon qilishga undayvermaydi. Ba'zan kishi his-tuyg'ularga, destruktiv ta'sirlarga beriladi, o'z manfaatlarini qondirishga intilish esa uni ochko'zlikka, kuch ishlatishga, riyokorlikka undaydi. Ushbu salbiy illatlardan hukmdor va siyosiy institutlar ham xoli emas. Shuning uchun ham Sharqona davlatchilikda xudodan qo'rqish g'oyasi ilgari surilgan. Xudodan qo'rqish va xudo oldida o'zini mas'ul sezish kishini yomonlik, zo'ravonlik, nafs va fahsh kabi illatlarga

⁴⁴ Ўша жойда - С.274.

⁴⁵ Мусаев Ф. Демократик ҳуқуқий давлат қуришнинг фалсафий ҳуқуқий масалалари. -Т.: О'zbekiston,2007.- 426.

⁴⁶ Ўша жойда

berilishdan saqlab turadi. «Alloh taolo oldida, - deb yozadi Nizomulmulk, - podshohlarning gunohidan ko'ra kattaroq gunoh yo'q. Ularning haq ishlari Alloh taolo ne'matlarini qadrlab, raiyatni himoya etib, sitam yetkazuvchi qo'llarni adl bila qisqartirishdan iboratdir. Kim xudodan qo'rqmasa, davlatdan, podshohdan ham qo'rqmaydi, kimki xudodan qo'rqsa, unga munosib in'om bor.» Bu teokratik yondashuv aslida borliqdagi tartib-qoidalarni, garmoniyani, bog'liqlikni, yaxlitlikni saqlashga qaratilgandir. Sharqona demokratiya bu yaxlitlikni, umumiylikni rad etmaydi, aksincha, ushbu garmoniya qonunlariga muvofiq rang-baranglik bo'lishini yoqlaydi. g'arbda demokratiya, ayniqsa liberal demokratiya, individ manfaatlarini umummanfaatlarga qarshi qo'yadi, shaxs erkini, kishilar o'rtasidagi raqobatni, har kim o'z dini ulug'laydi».⁴⁷ Demak, teokratiya faqat xudoning yakkaligini, ulug'ligini tan olishga qaratilgan boshqarish emas, u xudo, ilohiy obraz orqali hukmdorni, siyosiy institutlarni va nihoyat shaxsni g'ayriinsoniy va g'ayriaxloqiy illatlardan xalos etish, barcha kishilarning yaratgan oldida tengligini e'tirof qilib murosada, ahillikda yashashga undash usuli hamdir.

III. Kommunitarizm konsepsiyasi.

Qadimdan Sharqda jamoa bo'lib, bir-birini qo'llab-quvvatlab, umummanfaatlarga rioya etib yashash hayot tarzi, xalqlarning tarixiy-madaniy xususiyati hisoblangan. Ilmiy-nazariy adabiyotlarda ushbu xususiyat kommunitarizm deb ataladi.⁴⁸ Aynan kommunitar hayot tarzi, mentalitet Sharq demokratiyasidagi maftunkor tomonlardan biridir.

Kommunitar uyushmalarga mahalla, ovul bo'lib yashash, ma'lum bir qiziqishlar atrofida birlashish (ijodiy, diniy, mazhabiy, siyosiy va b.), jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ishtirok qilish uchun ixtiyoriy tashkilotlar tuzish, birgalashib mahalliy muammolarni halqilishni ko'zlagan qisqa muddatli guruhlar, komissiyalar tuzish kabilar kiradi. Ushbu ixtiyoriy uyushmalarning maqsadi jamoa bo'lib, birlashib u yoki bu muammoni hal etishdir.

«Sharq tafakkuri va hayot tarzida – deb yozadi F.Musaev, kommunitar (jamoaviylik) g'oyalar, tasavvurlar ustun turadi, shaxsning o'zini namoyon etishi, hayotiy maqsadlariga erishishi, davlat va jamiyatga qarshi chiqishi, ularni inkor etuvchi g'oyalarni ilgari surishi mumkin, lekin Sharqda bunday harakatlar takabburlik, jamoaviy an'analarni va manfaatlarini mensimaslik deb qabul qilinadi. Sharqda «hamma bir kishi uchun, bir kishi hamma uchun» tamoyili amal qiladi».⁴⁹

Haqiqatan ham Sharq kommunitarizmi g'arb individualizmidan ko'ra ijtimoiy, demokratik taraqqiyotga xizmat qilishini asosladi. AQShlik tadqiqotchilar A.Etsioni, M.Kastels, F.Fukuyama individualizm ijtimoiy birlikka, taraqqiyotga xavf soladi deb hisoblaydilar, shuning uchun individualizmni kommunitarizm bilan uyg'unlashtirish g'oyalarini ilgari suradilar. Xatto sotsiolog va nazariyotchi F.Fukuyama «AQSh avval boshda

⁴⁷ Ўша жойда . 43-44б.

⁴⁸ Каранг: Etziona. The Spirit of Community: Rights and Responsibilities and the Communitarian Agenda.- London, 1995.

⁴⁹ Мусаев Ф. Демократик давлат куришининг фалсафий-хукукий асослари.- Т.: O'zbekiston, 2007-45б.

individualistik jamiyat bo'lmagan»⁵⁰ deb yozadi. Shuning uchun u, posindustrial jamiyat, demokratik taraqqiyot uchun «ratsional hisob-kitob» emas, balki kommunitar an'analarga asoslangan ahloqiy burch, majburiyat, mas'uliyat kabilar bilan boyitilishi zarur⁵¹ deb hisoblaydi.

Kommunitar uyushmalar fuqarolik jamiyatining boshlang'ich institutlari sifatida demokratik qadriyatlarni shakllantirishga va qaror topishga yordam beradi. Ular davlatni aholining real manfaatlariga xizmat qilishga undaydi va demokratiyani markazlashgan boshqarish prinsiplari bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi. Kommunitarizm o'zini - o'zi boshqarishga tayanadi, xurfiylik, bir-birini qo'llab-quvvatlash orqali boshqarishning samarali amalga oshirilishiga erishadi. Kommunitar institutlar tarqoq, faqat o'z manfaatlarini qylovchi individlarni ma'lum bir ijtimoiy maqsadlar atrofida birlashtiradi va o'zining dasturlari, faoliyati, da'vatlari bilan hokimiyat diqatini jalb etadi.

IV. Etikokratiya konsepsiyasi.

Ushbu konsepsiyada davlat va jamiyatni boshqarishda ma'naviy-ahloqiy, hukmdorda ham, oddiy fuqaroda ham gumanistik qarashlarni rivojlantirishga e'tibor beriladi. Agar g'arbda pragmatizm ulug'lansa, demokratik taraqqiyot vositasi sifatida qaralsa, Sharq ijtimoiy-ahloqiy fazilatlarini yuksaltirishni maqsad qilib qo'yadi. Shuning uchun, Sharqdagi birorta krateologik ta'limot ma'naviy-ahloqiy masalalarni chetlab o'tmagan, balki u ijtimoiy taraqqiyotni ma'naviy-ahloqiy barkamollik mahsuli deb qaragan.

Nemis faylasufi K.G.Ballestr g'arb krateologiyasida etikokratik yondashish hayrat uyg'otish haqida ajalanib yozadi: « prezident Karterning inson huquqlarini xurmat qilish amerika tashqisiyosatining asosiy mezon, bundeskansler Kollning siyosatda ma'naviy-ahloqiy o'zgarishlar qilish haqidagi fikrlari ushbu mualliflarning yo soddaligi yoki soxta avliyoligi bois shubhalarga duch kelgan. Siyosatchilar esda tutishi zarurki, bequsur avliyolar emas, balki ularni mudom turli jirkanch ishlarda shubhaga oluvchi kishilar o'ragan bo'ladi».⁵² Italiyalik siyosatchunos N.Makiavelliga borib taqaluvchi ushbu fikr g'arbda ahloqiy qadriyatlar siyosatdan allaqachon siqib chiqarilganidan guvohlik beradi. Ushbu sohada Sharq boshqacha, ya'ni g'arbning Makiavellizmidan farq qiluvchi ma'naviy-ahloqiy qadriyatlarga tayanadi. Sharqona demokratiya ijtimoiy taraqqiyot manfaatlariga va jamiyatda ahillik, inoqlik, murosani ta'minlashga qaratilgan etikokratik qadriyatlarga asoslanadi. Ushbu qadriyatlarni Sharqona siyosiyedeyish ham mumkin.

O'z paytida Monteske siyosat va ahloq bir-biriga qarshi voqeliklar ekanini ta'kidlagan edi.⁵³ Siyosat mudom aniq xati-harakatlarni, yondashuvlarni taqazoetadi, etika, ahloqiy tasavvurlarda esa mavhumlik, amaliyotdan uzoqlik bor. Aynan ushbu farqlar siyosat va ahloqni biri-biriga zid voqealar sifatida qarashga undagan. To'g'ri, ayrim faylasuflar siyosat va ahloqni

⁵⁰ Fukuyama F. Trust. The social Virtines and the Greation of Prosperity.-N.Y.1996-P.29.

⁵¹ Ўша асар.-P.11.

⁵² Власть мораль (основная проблема политической мысли), Философские науки,1991. № 8.-С.84.

⁵³ Ўша жойда. - С.85.

uyg'unlashtirish haqida bosh qotirganlar. Masalan: Aristotel yozadi: «Insonning farovonligi bilan bog'liq intilishi davlatning maqsadi bo'lsa, unda siyosat va ahloq uyg'unlashadi»⁵⁴ Lekin ushbu fikr keyinchalik rivojlantirilmadi, balki ma'naviy-ahloqiy qadriyatlar, qonunlar va pragmatizm bilan almashtirildi, shaxsning ichki ruhiy boyligi emas, balki ishchanligi, normalar doirasidagi egoizmi ijtimoiy, demokratik taraqqiyot mezoniga aylandi. Sharqda, masalan, Forobiy ta'limotida, har qanday zo'ravonlik rad etiladi va tabiiy ehtiyojlar haqidagi g'oyalar ilgari suriladi. «Tabiiy ehtiyoj kishilarni bir-birlari bilan birlashtirishga, jamoa sifatida uyushishga, o'zaro hamkorlikka olib keladi. U davlatga – o'z aholisini baxt-saodatga yetaklovchi vosita sifatida qaraydi va bunday vosita inson, jamoa ehtiyoji bilan bog'liq ahloqiy omillarni ochib beradi».⁵⁵ Forobiyning o'zi yozadi: «Kishilarning o'zlaridan saylangan rahbar yoki boshliq hokimi mutlaq bo'lmaydi, ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan eng olijanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladilar. Shuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmanidan muhofaza qiladilar. Bunday rahbarlar hammaga barobar munosabatda bo'ladilar, xatto hammaning manfaatini o'zlarining manfaatidan ortiq ko'radilar, umumning manfaati uchun o'zlarining shaxsiy manfaatlaridan kechadilar...».⁵⁶ Ammo ba'zi davlatlarda hukmdorlar o'z manfaatlarini qilyaydi. Shuning uchun ular qo'l ostida ishlagan kishilar «turli buzuv odatlar, shahvoniy nafs, bir-birlarini ko'rolmaslik, bir-birini talash, dushmanlik, nizo-janjallar paydo bo'ladi, Ana shunday shaharxalqlaridan xislatlari, mayllari turlicha bo'lgan avlod tug'iladi.»⁵⁷

Ushbu fikrlarda Sharqona demokratiyaning ma'naviy –ahloqiy fazilatlar bilan chambarchas bog'ligi ochib berilgan.

Sharqona demokratiyaning u yoki bu belgilari va xususiyatlari «Avesto», Yusuf Xos Xojib, Beruniy, Ibn Sino, G'azzoliy, Ibn Irid, Jaloliddin Rumiy, Nizomulmulk, Alisher Navoiy, Bobur, Koshifiy, Davoniy, Xja Samandar Termiziy, Avaz O'tar, Bedil, Ahmad Donish, Muqimiy, Fitrat kabi ijodkor-mutafakkirlar tomonidan ochib bergan. O'zbekistonda zamonaviy demokratik qadriyatlarni shakllantirish xalqni falsafiy-huquqiy, siyosiy va ma'naviy nuqtai nazarida ma'rifatli qilishda jadidchilarning qqshgan hissasi kattadir. Demak, Sharqona demokratiya va demokratik taraqqiyot masalalarini maxsus tadqiq etish uchun bizda manbalar ham yetarlidir. Muammoni falsafiy retrospektiv tadqiq etish demokratiya nazariyasining etnomadaniy va etnosotsial jihatlarini to'la tushunishga yordam beradi.

3-MAVZU : G'arbona demokratiya: yutuqlari va ziddiyatlari

Reja

⁵⁴ Аристотель. Соч. в 4-х т. Т. 4.- М.: «Мысль»,1984.- С. 55

⁵⁵ Алимардонов Т. Сиёсат ва ахлоқ.- Т.: Фан, 2005.- 30-31б.

⁵⁶ Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри.- Т.: А. Қодирий номидаги Халқ мероси нашр.,1993.- 190б.

⁵⁷ Ўша жойда - 192 б.

1. **G'arbona demokratiya mohiyati, uning o'ziga xos jihatlari**
2. **G'arbona demokratiya sohasidagi ilmiy yondashuvlar va ularning mazmuni**

Tayanch so'z va iboralar : G'arbona demokratiya genezisi; Kosmologik, mifologik tasavvurlar; Afina demokratiyasi; Perikl; Ijtimoiy-siyosiy hayotdagi xurfiylik.

G'arbona demokratiya genezisi antik davrlarga borib taqaladi. Kosmologik, mifologik tasavvurlardan asta-sekin davlat va jamiyatni boshqarishda dunyoviy tasavvurlarga o'tilishi, olamni idrok etishda hayotiy tajribaga, ratsionalga tayanilishi antik dunyo kishilarining tasavvurlarini o'zgartirib yuborgan. Ayniqsa, er. avv. 431-404 yillarda ro'y bergan Peloponnos urushi Afina va Spartadagi polis ijtimoiy-siyosiy tuzumini, davlat va jamiyatni boshqarish haqidagi qarashlarni, ahloq, tartib, fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarni tanazzulga olib kelgan. Mavjud polis tuzumi, uning idora usullari, ahloqiy tushunchalari tanqidiy, ratsional fikrlovchi kishilar tomonidan qayta baholandi. Jamiyat bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tayotganida yangi fikrlarga va yondashishlarga bo'lgan extiyoj kuchaydi, nafaqat mavjud tuzumni va munosabatlarni tanqid qilish, shuningdek, yangi qadriyatlarni, ijtimoiy taraqqiyot modellarini taklif etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ellada duch kelgan tanazzuldan chiqish yo'llarini izlashda Suqrotning o'rni katta bo'ldi. Suqrot «qat'iy va izchil tarzda o'z izlanishlarining gumanistik yo'nalishda ekanini ta'kidladi, u jamiyat kamolotini, antik davr ratsionalizmi usulida va yo'nalishida, inson kamolotini, antik davr ratsionalizmi usulida va yo'nalishida, inson kamolotini bilan bevosita bog'lab qo'ydi.»⁵⁸

Antik davrdagi ijtimoiy-siyosiy hayot, polislar va fuqarolar o'rtasidagi kurash, boylar bilan kambag'allar, demokratlar bilan oligarxlar, quldorlar bilan qullar o'rtasida davom etgan kurashlar oxir natijada biror yakunga, jamiyat taraqqiyotini yangi bir modelga olib kelishi shart edi. Aynan ana shu davrda ideal davlat, ideal jamiyat, ideal hukmdor va ideal shaxs haqidagi g'oyalar paydo bo'lgan. Ijtimoiy-siyosiy fikr, krateologik izlanishlar jamiyat va davlat boshqarishining ideal modelini yaratishga intilgan.⁵⁹ Ushbu izlanishlar natijasi sifatida Afina demokratiyasi yuzaga kelgan. Ushbu o'zgarishni qayd etib X.Muhammedov yozadi: «Afinada xalq majlislari tomonidan yangi demokratik qonunlarning qabul qilinishi tartibi miloddan avvalgi 6 asrda Solon va Klisfen islohotlari bilan joriy qilingan. Rimda esa an'anaviy huquqiy odatlar qayta ishlanib, XII jadval qonunlarida yozib qo'yilgan. Mazkur qonunlar, shuningdek, xalq majlislari qonunlari qonun hisoblanadi, degan qoida nazarda tutilgan.»⁶⁰

Antik davr demokratiyasi keskin to'qnashuvlar, kurashlar natijasi sifatida

⁵⁸ Фролов Э.Д. Огни диоскуров. Античные теории переустройства общества и государства. - Ленинград, изд. Ленинградского ун-та, 1984.- С.4.

⁵⁹ Каранг: Колоба М.К, Из истории раннегреческого общества.- Л.: ЛГУ, 1951; Утченко С.Л. Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения республики.- М.: Наука,1952; Кошеленко Г.Г. Греческий полис на эллинистическом Востоке.- М.: Наук,1979; Мухаммедов Х. Хорижий мамлакатлар давлати ва хукуки тарихи.- Т.: Адолат, 1999.

⁶⁰ Мухаммедов Х. Хорижий мамлакатлар давлати ва хукуки тарихи.- Т.: Адолат, 1999.- 191б.

shakllanganini aytib o'tish zarur, u xayolparast kishilar o'ylab topgan nazariya, model, ta'limot emas edi. Xatto Platon va Aristotel demokratiya haqida so'z yuritganlarida Ellada kechayotgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, ahloqiy, falsafiy va huquqiy izlanishlarni o'z asarlarida tasvirlaganlar. Shuning uchun ularning asarlaridagi g'oyalar, modellar Elladada kechgan o'zgarishlar va izlanishlar in'ikosidir.

Polis o'z atrofiga bir necha qishloqlarni birlashtirgan, o'zini-o'zi boshqarish prinsipiga qurilgan, boy-badavlat fuqarolar o'z mulkidan soliq to'lashi, qolganlar esa ijtimoiy-harbiy ishlarda ishtirok qilishi, ishlab berishi shart bo'lgan birlik edi. Bu har bir shaharni respublika xususiyatiga ega boshqarish usullari bilan yashashini ta'minlagan. Polis hayotida mayda korporativ guruhlar, uyushmalardan tashqari butun polisga taalluqli «polis fuqarosi» tushunchasi muhim o'rin tutgan. Ushbu «bosh belgi» atrofiga fuqarolar birligi, uyushqoqligi, isonomiya (qonunlar oldida tenglik), isegoriya (so'z erkinligi) va «polis vatanparvarligi» ham qo'shib, har bir fuqaroning polis hayoti bilan aloqalarini, ijtimoiy-siyosiy hayotda qatnashish imkoniyatlarini belgilab, xarakterlab bergan.⁶¹ Aynan polis demokratiyasi, boshqarish usullari keyinchalik ijtimoiy-siyosiy institutlarning yirik idora sub'ektlari sifatida shakllanishida, krateologik ta'limotlarning yuzaga kelishida asos bo'lib xizmat qilgan.

Afina demokratiyasining ichki ziddiyatlarga to'la voqelik sifatida shakllanishini Perikl misolida ko'rishimiz mumkin. Mashhur tarixchi Fukididning yozishiga ko'ra, Periklni nafaqat xalq boshqardi, shuningdek, u xalqni boshqardi. «So'zda bu demokratiya edi, aslida esa hokimiyat birinchi fuqaro-Perikl qo'lida edi.»⁶² Ba'zi tadqiqotchilar Periklni avtokratizm, xatto monarxiyaga moyillikda ayblashga intilishadi, biroq urush, ocharchilik, tanqislik sharoitida xalqni dushmanga qarshi safarbar etishni kimdir o'z ustiga olishi kerak edi-da. Aynan ushbu omillar bois Afinada ijtimoiy-siyosiy tuzum almashib, goh monarxiya, goh avtokratiya, goh demokratiya ko'rinishiga o'tib turgan. Shuning uchun ham, ushbu ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlardan kelib chiqib, qadimgi yunon shahar-davlatlarini Platon: 1) monarxiya-bir kishining hukmronligi yoki uning ashaddiy ko'rinishi tiraniya; 2) aristokratiya-ayrim, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdan xabardor kishilar boshqaruvi yoki uning ashaddiy ko'rinishi-oligarxiya; 3) demokratiya-xalq tomonidan boshqarilishi kabilarga klassifikatsiya qiladi. Eng muhimi shundaki, Platon demokratiyaga past nazar bilan qaragan va uni boshqarishning «eng yomon ko'rinishi» deb atagan.⁶³ K.Poper fikrlariga tayanib falsafa fanlari doktori V. Alimasov yozadi: «Demokratiya –deb yozadi Platon yo'qsillar g'olib chiqib, ular o'zining bazi dushmanlarini yo'q qilgan, boshqalarni badarg'a etib, qolganlarini huquqiy tenglashtirgach, lavozimlardagini almashtirgach yuzaga keladi.» Ajablanarli hol shundaki, Platonning umumiy-nazariy qarashlaridan yulib olingan ushbu so'zlar uchun asrlar davomida

⁶¹ Каранг: Кошеленко Г.А. Греческий полис на эллинистическом Востоке.- М.: Наука,1979.-12-14; Фролов Э.А. Огни диоскуров . Античные теории переустройства общества и государства. Ленинград, Изд. Ленинградского ун-та,1984.-С. 13-14.

⁶² Каранг: Фролов Э.А. Огни диоскуров... С.16.

⁶³ Платон.Сочинения. т.4.- М: Мксль, 1994.-С.74.

faylasuflar, yozuvchi ahli uni «demokrat» atab keladi. Aslida Platon demokratiyaning ashaddiy dushmani bo‘lgan. Buni uning demokratlarni «ahloqsiz, ziqna, bezbet va sharmsizlar, qutirgan yovvoyi hayvonlar, nopok havaslarini qondirish uchun yashaydigan nafs qullari» deb atagan ta’riflaridan bilish mumkin. Hatto, Platon Afina demokratiyasi qullikni bekor qilishga borib yetganini ham hisobga olmay, xalq hokimiyatini eng qabih iboralar bilan haqoratlashdan qaytmaydi.⁶⁴

Ushbu tanqidiy fikr K. Popporni, «Platon demokratiyaning ashaddiy dushmani»,⁶⁵ degan xulosaga olib keladi. Ba’zi mutaxassislariga, ayniqsa Platondan «hayot hikmati» va «ideal jamiyat» haqidagi dogmalar izlovchi faylasuflarga javoban aytish o‘rinliki, g‘arb falsafasi, ijtimoiy-siyosiy ta’limotlari bir-biriga tanqidiy yondashib, bir-birini nazariy boyitib rivojlanib keladi. K. Popporning o‘zi ham har qanday fikr tanqid qilinishi, ijtimoiy-siyosiy va gnoseologik tajribalar nuqtai nazaridan qayta baholanishini zarurligini uqtiradi: «biz o‘z xatolarimizdan o‘rganishga qodirmiz».⁶⁶

Aristotelning ijtimoiy-siyosiy qarashlari ustoz Platonnikiga yaqin bo‘lgan. «Aristotel ustozining yetuk davlat va uni faylasuflar boshqarishi haqidagi nazarlarini ham davom ettiradi. To‘g‘ri, u ibtidoiy davrga qaytishni talab etmaydi, aristokratiya, feodal va demokratiya idora usullarini murosaga keltirish tarafdori sifatida fikr yuritadi. Ko‘proq esa feodal idora usuliga yon bosadi. Bu borada u Platonning ayrim nazarlarini tanqid qiladi, ammo Aristotel hech qachon demokrat bo‘lmagan.»⁶⁷ Aristotelning ayollar va hunarmandlarga past nazar bilan qaragani⁶⁸ ham ushbu fikrni tasdiqlaydi.

«Agar Gesiod tarixni «oltin», «kumush», «mis», «yarim xudo-qahramonlar» va «temir» bosqichlariga bo‘lib, harbir davrga xos boshqaruv usullari bo‘lganligini va faqat «oltin davr»gina demokratiyaga moyil bo‘lganligini ta’kidlasa, «etti donishmand» (Fales, Pittak, Periandr, Biant, Solon, Kleobul va Xilon) qarashlarida hammaning qonunlarga birdek itoat etishi zarurligi g‘oyalari ilgari surilgan. Solon (mil.avv. 6 asr) esa fuqarolar huquqini kamsituvchi va qullikni yoqlovchi Drakont («Drakon» ham deyiladi) qonunlarini bekor qilib, Afina fuqarolari davlatning idora ishlarida qatnashish huquqini, sud ishlarini esa xalq yig‘ini olib borishini ta’kidladi hamda Xalq Kengashini esa qonunlar qabul qiluvchi oliy hokimiyat deb e’lon qildi. Biroq qullar, xotin-qizlar va metek (kelgindi) lar bu organlar faoliyatida qatnashish huquqiga ega emas edilar».⁶⁹

Sh.O.Mamadaliyev antik davrdagi Elladada yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy tuzumlarni, jamiyat va davlat boshqarish usullarini, xalq hokimiyatchiligining genezisi bilan bog‘liq institutlar faoliyatini tahlil qilgan, o‘rgangan konsepsiyalar borasida quyidagilarni deydi: «Ijtimoiy-siyosiy hayotdagi xurfikrlik davlat, hokimiyat va jamiyat haqida turli nazariy konsepsiyalarni yuzaga keltirdi. Agar Xalkedonalik Faley yer-mulkka egalik qilishda tenglikka erishish g‘oyasini ilgari

⁶⁴ Алимасов В. Фалсафа ёхуд фикрлаш чанқоғи.- Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашр.,2007.-126.

⁶⁵ Ўша жойда.

⁶⁶ Каранг: Поппер К. Предложения и опровержения. – М.: АСТ, 2004.-С.11.

⁶⁷ Алимасов В. Фалсафа ёхуд фикрлаш чанқоғи.- Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашр., 2007.-16 б.

⁶⁸ Аристотель . Сочинение в 4 т. Т.4. – М.: Мысль, 1983.-С.272.

⁶⁹ Каранг: Мамадалиев Ш.О. Халқ ҳокимияти: назария ва амалиёт.- Т.: ИИВ Академия, 2003.- 48-49 б.

sursa, Gippodam (mil.avv. 5-asrning 2 yarmi) davlat hududlarini ilohiy, ijtimoiy va shaxsiy ko‘rinishlarga ajratib, ularning har birida o‘ziga xos idora usullari bo‘lishi zarurligini aytadi. Megaralik Feognid (mil.avv 6-5 asrlar) esa demos hokimiyatini inkor etib, bunday davlatni «xuddi boshqarib bo‘lmas kema»ga o‘xshatib, olijanob (aristokrat) kishilar boshqaradigan davlatda yashashni baxt-saodat deb hisoblaydi. Demokrit (mil.avv. 470-360 yillar) qul uchun ozodlik qanday qimmatli bo‘lsa, xalq uchun demokratiya ham shunchalik zarur, ammo davlatni yuksak aql va ahloq egalari boshqargani afzal, degan fikrni bildirsa, Pratorgor (mil.avv. 481-411 yillar) hamma narsaning me‘yori, o‘lchovi-inson; deb hisoblagan». ⁷⁰ Demak, antik davr demokratiyasi zamonaviy talqindagi demokratik emas edi. Unda Konstitutsiya, davlat hokimiyatining taqsimlanishi kabi fundamental ahamiyatga ega yuridik normalar amal qilmagan. ⁷¹ Shuning uchun ham, «yunon mutafakkirlarining davlatni mustahkamlash, boshqarishni ahloq, aql, bilim bilan uyg‘unlashtirish haqidagi qarashlari real hayotda o‘z ijrosini topavermadi. Bunga nafaqat davlat, butun ijtimoiy-siyosiy hayot ham tayyor emas edi». ⁷²

Afina demokratiyasi va Rim respublikasi an‘analari taxminan mil. I-asrgacha davom etdi, Yuliy Sezar diktaturasi davrida esa butunlay barham topdi. Shu davrdan boshlab Yevropada o‘z mavqeini mustahkamlashga, fuqarolarni o‘zining manfaatlariga xizmat qildirishni maqsad qilib qo‘ygan davlat institutlari yuzaga keldi. Faqat VII asrga kelib avval Skandinaviya va Shveysariyada, keyinchalik Venetsiya, Florensiya, Islandiya, Angliya, Niderlandiya, Belgiya kabi mamlakatlarda xalq xokimiyatchiligi institutlari paydo bo‘la boshlaydi. XVII asrning oxiri va XVIII asrning boshiga kelib Yevropada zamonaviy demokratiyaga asos bo‘lgan siyosiy-falsafiy va huquqiy g‘oyalari shakllanadi. Ushbu g‘oyalarda, davlat, hokimiyat «kishilar bilan murosa qilishi va ularning yordamiga muhtoj», ⁷³ degan fikr ilgari surildi. Demak, hokimiyatni xalqqa yaqinlashtirish, ular o‘rtasida hamkorlikni shakllantirish zarur. Shunday hamkorlik, yaqinlik bo‘lmasa, davlat, hokimiyat, zo‘ravonlik instituti sifatida ijtimoiy-siyosiy hayotni mutlaq o‘ziga tobe etadi, fuqarolarning erkin yashashiga, oxir natijada ijtimoiy taraqqiyotga to‘siq bo‘ladi. Bu borada J.Lokk, Sh.Monteske, J.J.Russo, G.Grotsiy, E.Vattel, Gelvetsiy, Didro, Golbax, Mele, G.Babef, A.Gamilton, T. Jeferson, T.Pen, XIX-asrda Kant, Fixte, Sen-Simon, Fure, Ouen, B.Konstan, I.Bentam, O.Kont, L.Shteyn, K.Marks, F.Engels, Aleksis de Tokvil, I.G.Gerder, Nitshe XX-asrda esa R.Shtammmler, V.Diltey, V.Vindelband, R.Kroner, B.Kroche, U.Spirito, G.Kelzen, Y.Messner, E.Volf, K.Yaspers, R.Marchich, G.Xart, P.Shtrasser, N.A.Berdyayev, B.Rassel, E.Gibon, K.Popper, F.A.Xaek, R.Aron, R.Dal, A.Arendt, T.Adorno, G.Almond kabi tadqiqotchilarning ilmiy-nazariy va falsafiy-huquqiy konsepsiyalarini eslash o‘rinlidir. Ular shunchalik rang-barang va goho bir-biriga zidki, mazkur mavzuda ularni ochib berishning imkoni yo‘q. Shunday bo‘lsada, biz tadqiqotimiz konsepsiyasidan kelib chiqib ulardagi eng muhim g‘oyalarni quyidagi yo‘nalishlarga ajratib, qisqacha bo‘lsada, to‘htalib

⁷⁰ Ўша асар.- 50 б.

⁷¹ Гаджиев К.С. Политическая философия .- М.: Экономика, 1999.- С.18.

⁷² Мамадалиев Ш.О. Халқ ҳокимияти: назария ва амалиёт.- Т.: ИИВ Академия, 2003.- 52-53б.

⁷³ Теория политики. Под ред. Б.А. Исаева.- СПб., Питер, 2008.- С.146.

o'tishimiz mumkin.

I. Jamiyat va davlat ishlarida, boshqarishda, fuqarolar bilan munosabatlarda, adolatni ta'minlashda qonunlarga rioya etish.

Ushbu yondashuv, g'oya tabiiy va iroda ifodasi bo'lgan huquq tarafdorlari bo'lgan G.Grotsiy, J.Lokk, J.J.Russo, T.Jeferson tomonidan ishlab chiqilgan va ilgari surilgan. Masalan, G.Grotsiyning fikriga ko'ra, davlat va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlar fuqarolar tomonidan ishlab chiqilishi va ular tomonidan qabul qilingan normalar (fuqarolik huquqi) bilan belgilanishi mumkin. Bu o'rinda davlat «erkin kishilarning yetuk ittifoqi»⁷⁴ sifatida keladi, bunday ittifoqni kishilar umumiy foyda va huquqlarga rioya etish uchun zarurdir.⁷⁵ Eng muhimi shundaki, G.Grotsiy ijtimoiy-siyosiy va falsafiy-huquqiy ta'limotlar ichida birinchi bo'lib «xalq huquqini» o'rgandi va uni davlat huquqi, ilohiy huquq, tabiiy huquqlar bilan bir qatorda qaradi. Uning davlat va fuqarolar o'rtasida tuziladigan «shartnoma konsepsiyasi» davlat institutini, ijtimoiy-siyosiy hayotni erkinlashtirish, demokratlashtirish tomon tashlangan yirik qadam edi.

II. Davlat institutining fuqarolarning shaxsiy hayotiga, ayniqsa iqtisodiy faoliyatiga aralashishini cheklash, liberal-iqtisodiy demokratiyani qo'llab-quvvatlash va shakllantirish.

G'arbona demokratiya davlatning shaxsiy hayotga, fuqarolarning iqtisodiy faoliyatiga, ayniqsa xususiy mulkni shakllantirish bilan bog'liq faolligiga aralashmasligining tarafdoridir. Ushbu fikrini A.Smit, I.Bentam, J.S.Mill, B.Konstan kabi tadqiqotchilar himoya qilib chiqqan.

Ushbu g'oyani tarix sahnasiga chiqayotgan burjuaziya qo'llab-quvvatladi. Erkin savdo-sotiq, tovar ishlab chiqarish, mehnat jarayonlarini tashkil etish, xususiy mulk dahlsizligiga erishish kabi tartiblar burjuaziya manfaatlariga va jamiyat taraqqiyotiga mos kelardi. Masalan, K.Bentam fikriga ko'ra, davlatning iqtisodiyotga aralashishi nomaqbul holdir, «chunki u salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin».⁷⁶

Ushbu g'oyaning ijtimoiy taraqqiyotga ta'sirini o'rganish ko'rsatadiki, u «davlat va jamiyatni boshqarish tamoyillari sifatida shakllanib, hokimiyatni taqsimlash, parlamentarizm, nodavlat tashkilotlar va o'zini o'zi boshqarish organlarining konstitutsion asoslarini yaratishga olib keldi. Natijada davlatning, ayniqsa ma'muriy idoralarning fuqarolar hayotiga, tashabbusiga bo'lar-bo'lmas aralashishini cheklash, kishilarning hukumat faoliyati ustidan nazoratini o'rnatish imkoni yaratildi. «Iqtisodiy erkinlik inson (shaxs) ning siyosiy va fuqarolik huquqlari zaminidir. Shuning uchun ham mumtoz liberalizm xususiy mulkni himoya qilishni, uning siyosiy-huquqiy asoslarini yaratishni o'zining bosh vazifasi deb biladi.»⁷⁷

Hozirgi paytda ushbu g'oyadagi individualizm va utilitarizm tanqid qilinmoqda, ularning jamiyatda k eskin tabaqalanishga olib kelishi qayd etilmoqda.

⁷⁴ Гороцкий Г. О праве войны и мира .- М.: Изд. юрид. лит-ры, 1956.-С.74.

⁷⁵ Ўша асар. – С. 48.

⁷⁶ Адилходжаева С.М. Либерализм: эволюция идей от прошлого до настоящего(теория и практика). Т.: ТГЮИ, 2002.- с.18.

⁷⁷ Алимасов В.. Фалсафа ёхуд фикрлаш чанқоғи. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашр., 2007.- 159-160 б.

Shuning uchun Nobel mukofotining laureati F.A.Xaek davlatning iqtisodiyotga, ijtimoiy boyliklarni adolatli, qonuniy va umumiy taraqqiyot nuqtai nazaridan taqsimlashga aralishishi zarur deb hisoblaydi. Chunki xususiy sektor barcha ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish imkoniga ega bo‘la olmaydi.»⁷⁸

III. Siyosiy partiyalar, nodavlat tashkilotlari, o‘zini o‘zi boshqarish organlari, ixtiyoriy, ijodiy uyushmalar-fuqarolik institutlarini qo‘llab-quvvatlash va ularning keng tarmoqlarini shakllantirish.

Demokratiyani fuqarolarning siyosiy va madaniy-ijodiy faolligisiz tasavvur etish qiyin. Uni siyosiy madaniyat ham deyishadi. Ushbu g‘oya XIX asrdan beri siyosiy-falsafiy adabiyotlarda uchrab kelsada, uni ilmiy konsepsiya, nazariya sifatida ishlab chiqishi Aleksis de Tokvil, G.Almond, S.Verbi, R.Inglxart, U.Rozenbauem kabi tadqiqotchilar nomi bilan bog‘liqdir.

G.Almond va S.Verbining fikriga ko‘ra, fuqarolarning siyosiy madaniyati, faolligi demokratik jamiyatning bosh ko‘rsatkichi va mezoni hisoblanadi. Ular «kognitiv yo‘naltirilganligi», «affektiv yo‘naltirilganligi» va «baholash nuqtai nazaridan yondashishi» kabi komponentlarni kiritishadi.⁷⁹

Rossiyalik A.I.Solovev, B.A.Isaev, R.T.Muxaev, K.S.Gadjiev, E.Xeyvud, G.G.Diligenskiy, A.Ramazanov, A.V.Gluxova, I.Xakamada, M.M.Lebedova, M.G.Anoxin, V.V.Ilin, L.A.Nudenko, K.Kostyuk, A.I.Denisov, N.M.Keyzerov, L.Tixomirov kabi tadqiqotchilar⁸⁰ siyosiy madaniyatga taalluqli muammolarning u yoki bu qirralarini o‘rganishgan. Ulardagi asosiy fikr, konsepsiya shundaki, g‘arb demokratiyasi ham, Rossiya siyosatshunosligi va krateologiyasi ham fuqarolik jamiyatida siyosiy partiya lar-davlat–jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar qaysi-g‘arb demokratiyasiga mos individual-liberalizm yoki avtokratizm, monarxiyaga olib keluvchi kommunitarpaternalizm yo‘nalishida kechadimi degan savolga xali javob topgani yo‘q. AQSh o‘zining global liderlik funksiyasini bajarishga intilayotgan bo‘lsa-da, undagi demokratiya usullari, saylov jarayonida olib boriladigan ko‘zbo‘yamachilik, g‘irromlik va laqillatishlar, k eskin tabaqalanish⁸¹ mazkur tuzumning yetuk emasligidan dalolat beradi. Lekin barcha tadqiqotchilar fuqarolik institutlarini kengaytirish, siyosiy faollik orqali kishilarni demokratik o‘zgarishlarga jalb etishning ilmiy, shu jumladan, etnomadaniy mexanizmlarini yaratish zarur degan fikrda bir-birini qo‘llab-quvvatlaydilar.

Tajriba ko‘rsatadiki, siyosiy madaniyati va faolligi past xududda, aholi qatlamida demokratik o‘zgarishlar qiziqish uyg‘otmaydi. Shuning uchun ushbu «jarayonlarning kim (shaxs, jamiyat, xalq, davlat) tomonidan, qanday usullari (avtoritar, demokratik va boshqa) bilan boshqarilishiga qarab, jamiyatning strategik maqsadini, taraqqiyot modelini aniqlash mumkin.»⁸²

IV. Kuchli davlat yaratish va milliy davlatlarning kuchli bo‘lishini qo‘llab-quvvatlash

⁷⁸ Ўша жойда -159-161 б.

⁷⁹ Каранг: Антология мировой политической мысли. В 5 –ти т. Т.2.- М.: Инфра, М., 1997.- С.594-595.

⁸⁰ Ушбу тадқиқотчиларнинг асосий асарлари китоб охиридаги «Фойдаланилган адабиётлар рўйхати»да келтирилган.

⁸¹ Каранг: Флинт Л. Секс, ложь и политика. Голая правда.- М.: АСТ, 2006

⁸² Мусаев Ф. Демократик ҳуқуқий давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари.- Т.: О‘zbekiston, 2007.- 250 б.

Demokratiya sharoitida davlatning kuchli bo'lishi e'tiroz uyg'otishi mumkin. Ammo ushbu g'oyani siyosiy-falsafiy konsepsiya sifatida asoslanishini AQShlik mashhur faylasuf, sotsiolog va futurolog F. Fukuyama amalga oshirgan.

Tadqiqotchining fikriga ko'ra, keyingi o'ttiz yil ichida davlat institutini zaiflashtirishga intilishdi. Bu demokratiya, inson huquqlari, fuqarolik jamiyati qurish, bozor iqtisodiyoti, liberal qadriyatlarni shakllantirish, totalitar tuzumlarni yo'q qilish kabi shiorlar, da'vatlar, fikrlar ostida amalga oshirildi. Natijada zaif davlatlarda insoniyat hayotiga xavf soluvchi-terrorizm, OITS, qashshoqlik, ekstremizm kabi global illatlar paydo bo'ldi. AQShda 2001 yil 11 sentyabrda sodir etilgan mash'um hujum zaif davlat global illatlarni bartaraf etishga qodir emasligini ko'rsatdi. «Faqat davlat, - deb yozadi F.Fukuyama - faqat kuchli davlat tartibni ta'minlovchi kuchlarni birlashtirishi va maqsadga muvofiq joy-joyiga qo'yishi mumkin. Bunday kuchlar mamlakat ichida qonunlar boshqarishini va xalqaro tartibni saqlashni ta'minlashi mumkin.»⁸³

Shuning uchun yangi paydo bo'lgan milliy davlatlarga va muammolarni hal etishga zaif davlatlarga yetuk davlatlar, eng avvalo AQSh, demokratiyani shakllantirishga yordam berishi zarur. To'g'ri, F.Fukuyama AQSh demokratiyani ushbu davlatlarga joriy etishi kerak degan fikrni bildirmaydi, ammo uning «etuk demokratik davlatlar» deganida eng avvalo AQShni nazarda tutayotganini sezishi qiyin emas. Biroq faylasufning milliy davlatlarni kuchaytirishni nafaqat xalqaro tartibni, xavfsizlikni ta'minlash, shuningdek, milliy davlatlarda demokratik qadriyatlarni shakllantirish sharti sifatida qaragani ijobiy holdir. Ayniqsa ayrim tadqiqotchilar, siyosatshunoslar AQShni global lider, demokratik qadriyatlarni umumplanetar miqyosda shakllantirishga qodir yagona davlat sifatida qaralayotganida, milliy davlatlar ustidan AQSh gegemonligini o'rnatishga da'vat etayotganida⁸⁴ F.Fukuyamaning konsepsiyasi maqtovg'a loyiqdir.

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, g'arbona demokratiyaga oid konsepsiyalarda ijobiy tomonlar bilan birga ziddiyatli fikrlar ham mavjud. Lekin ularda ham demokratiya va demokratik taraqqiyotning etnomadaniy va etnosotsial jihatlari e'tibordan chetda qoladi. Aynan ushbu kamchilik «sivilizatsiyalar to'qnashuvi» ni keltirib chiqarayotgan bosh sabablardan biridir.

4- MAVZU : Soxta sotsialisik demokratiyadan haqiqiy milliy demokratik taraqqiyotga o'tish-ob'ektiv ijtimoiy zaruriyat

Reja

- 1. Sotsialistik demokratiyaning mazmun-mohiyatiga yondashuvlar**
- 2. Milliy demokratik taraqqiyotga o'tishning ob'ektiv ijtimoiy zaruriyatligi**

Tayanch so'z va iboralar : Soxta sotsialisik demokratiya; ob'ektiv ijtimoiy

⁸³ Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI в. – М.: АСТ, ХРАНИТЕЛЬ, 2006.-С.199.

⁸⁴ Каранг: Сорос Дж. О глобализации.- М.: ЭКСМО, 2004; Флинт.Л. Секс, ложь и политика. Голая правда.- М.: АСТ, 2006.

zaruriyat; Tranzitologiya; Totalitar tuzum; Dinamik sistemalar; ijtimoiy tenglik g'oyasi; N.Makiavelli.

XX asrning so'nggi o'n yilligida muhim ijtimoiy-tarixiy o'zgarishlar ro'y berdi - kommunistik dogmaga qurilgan, SSSR deb atalgan totalitar tuzum tarqatilib, uning o'rniga mustaqil milliy davlatlar yuzaga keldi. Yurtboshimiz so'zlari bilan aytganda: «Jahon yangi davrga qadam qo'ydi. Bu davrning o'ziga xos belgilari, bir tomondan, davlatlar va xalqlar o'rtasida yaqinlashuv jarayonlari va hamkorlikning kuchayishi, yaxlit siyosiy va iqtisodiy makonlarning yuzaga kelishi, yagona xalqaro me'yorlar (normalar), qoidalar va andozalarga o'tish bo'lsa, ikkinchi tomondan, sotsialistik lagerning yemirilishi, totalitar tuzumlarning tugatilishi, unitar tizimlar o'rnida yosh mustaqil davlatlarning paydo bo'lishidir.»⁸⁵ Ushbu fikrlarini davom ettirib I.A.Karimov qayd etadi: «SSSR parchalanib ketgani, boshqaruvning ma'muriy-buyruqbozlik uslubini targ'ib etuvchi va yuqoridan ko'rsatma bilan (direktiv) rejalashtirishga hamda resurslarni markazlashtirilgan tartibda, o'zboshimchalik bilan taqsimlashga asoslangan sotsialistik xo'jalik yuritish usulining tarixiy tajribasi barbod bo'ldi.»⁸⁶

Totalitar tuzumning barbod bo'lgani ijobiy va qonuniy hol, albatta. Chunki u milliy davlatlarning ichki ehtiyojlari, etnomadaniy va etnosotsial talablariga muvofiq rivojlanishiga yo'l ochib beradi. Biroq aqlu idrok, ayniqsa ilmu tafakkur ushbu fikrni shunchaki qabul qilmaydi, u butun insoniyatni, ijtimoiy borliqni larzaga va hayratga solgan yemirilishning sabablarini, etnologiyasini bilishni, anglashni istaydi. Bu shunchaki gnoseologik qiziqish yoki o'tkinchi xohishni qondirish uchun emas, balki murakkab munosabatlarga qurilgan dinamik tizimlarning yuzaga kelishi, yuksalishi va rivojlanishi qonunlarini anglash, kelgusida shunday yemirilishlar, fojealar yuz berishining oldini olish uchun zarurdir. Busiz jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash ham, davr talablariga muvofiq demokratik o'zgarishlarni amalga oshirish ham qiyin.

Sho'rolar hukumati, kommunistik mafkura jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun harbiy qudratini oshirish bilan birga sotsialistik demokratiya g'oyasini jamiyatga singdirishga intildi. Shu maqsadda u umuminsoniy demokratiyaning, o'zining sinfiylik konsepsiyasiga muvofiq, ikkiga - taraqqiyparvar va xalqparvar sotsialistik demokratiya hamda g'ayriinsoniy burjua demokratiyasiga ajratdi.

Markscha-lenincha nazariyaga ko'ra, sotsializmda kishilar asosiy mehnat faoliyatidan keyin bo'sh vaqtlarida, ixtiyoriy tarzda jamiyat va davlatni boshqarish

⁸⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон : миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. – Т.: «Ўзбекистон», 1996.- 274 б.

⁸⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон : миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. – Т.: «Ўзбекистон», 1996.- 275 б.

ishlari bilan shug'ullanadilar. Ushbu vazifani aholining faol, ongli qismiishchilar (proletariat) amalga oshiradi. Shuning uchun ham sho'rolar davrida vakillik organlaridagilarning 70-75%ni ishchilar tashkil etgan.

Leninning «har bir kuxarka davlat va jamiyatni boshqarishda ishtirok etadi» degan bashoratining to'g'riligini tasdiqlash uchun davlat hokimiyatining quyi organlaridan tortib to oliy organlargacha boshqarish ishlaridan behabar, goho unga hech qanday ko'nikmasi yo'q KPSS a'zosi, slesarlar, mexanizatorlar, partiya siz, ammo ko'p bolali uy bekalari tortilgan. Har bir partiya s'ezdlarida partiya safiga, boshqaruv idoralari va vakillik organlariga qancha ishchi -dehqon tortilgani e'lon qilinib, bu bilan sotsialistik demokratiyaning afzalligi, yutuqlari ko'z-ko'z qilingan. Sho'rolar amal qilgan huquqiy nigilizm, «davlat va huquqiy hayotni tashkil etishda chuqur demokratik an'analarning yo'qligi, davlat organlaridagi mas'ul shaxslarda siyosiy va huquqiy ong hamda madaniyatning yuqori emasligi, joylarda siyosiy hayotning rivojlanmagani, jahon revolyusiyasi natijasida kommunistik davlat va huquqning amal qilishi haqidagi qarashlar, barchani tenglashtirish, ishlab chiqarishni va taqsimlashni markazlashtirish» o'zbek xalqi va jamiyatini demokratik talablarga muvofiq tashkil etish haqda davlatni boshqarishga salbiy ta'sir ko'rsatdi.⁸⁷ Demak, SSSR- ning yemirilishi faqat ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilangina bog'liq emas, u sistemali xarakterga ega. Inqiroz butun tuzum, sistemani, butun tizimlarni qamrab olgan edi.

SSSR qo'llab-quvvatlagan sotsialistik demokratiya, jamiyatni muqim, barqaror, tekis ishlab turishga qaratilgan. Ijtimoiy taraqqiyot tahlili shuni ko'rsatadiki, mudom muqim, barqaror, tekis hayot kechiradigan sistema o'zidagi rivojlanishga, o'zgarishga moyil kuchlarni bosib turishga majbur. O'ta muqim sistema rivojlanish qonunlariga zid, u xatto evolyusion o'zgarishlarga toqat qilolmaydi.⁸⁸ Bunday sistema totalitar boshqarish usullarini ma'qullaydi, va ayni vaqtda qat'iy normalar, tartiblar, tashqi va ichki omillar talablarini tan olmaydi.. Sho'rolar hukumatining xurfiylikni, erkinlik sevadigan, o'zining aqlu idrokiga ijodiy va intellektual kuchiga ishonadigan kishilarni, ziyolilarni qatog'on qilgani totalitar tuzumning ijtimoiy o'zgarishlarni yoqtirmasligining yaqqol natijasi edi. Xalqlarni tashqi olamdan, boshqa xalqlar, millatlar bilan integratsiyaga kirishib yashashdan mahrum qilish ham ana shu siyosatning mahsulidir. Demak, ijtimoiy taraqqiyot mutlaq qotgan, mutlaq muqim sistemani, ayniqsa jonli munosabatlarga asoslanadigan dinamik sistemani, ya'ni mutlaq barqarorligini rad etadi. Faqat tashqi muhit va ichki omillar dinamikasi, o'zaro ta'siri sistemaning yashovchanligini ta'minlaydi. Sho'rolar hukumati ijtimoiy - dinamik sistemaga xos bo'lgan ushbu qonuniyatni rad etdi, jamiyatni ijtimoiy taraqqiyot qonunlariga muvofiq emas, qotib qolgan, kabinetda yaratilgan sotsialistik demokratiya g'oyasiga muvofiq yashashini ta'minlamoqchi bo'ldi.

Dinamik sistemalar bir-birlari bilan to'qnashib, raqobatga, musobaqaga kirishib turadigan, ichki ijodiy kuchlarni izlanishga undaydigan qismlardan iborat

⁸⁷ Халилов Э. Высший законодательный орган Республики Узбекистан: от формального представительства до реального парламентаризма.- Т.: Ўзбекистон,2001.- С.34.

⁸⁸ Каранг: Переходы и катастрофы: опыт социально-экономического развития.- М.: Экономика, 1994.- С.11-14.

bo'ladi. Natijada sistema ichida sistemani shakllantiruvchi va sistemani o'zgartiruvchi jarayonlar kechadi.⁸⁹ Agar keyingi jarayon birinchisidan ustun kelsa, sistemada ularni uyg'unlashtiruvchi «integrativ impuls», kuch bo'lmasa, sistema bir kunimas bir kuni o'z muvozanatini, barqarorligini yo'qotadi.⁹⁰ Agar ushbu ijtimoiy taraqqiyot qonuni sho'rolar davriga tadbiiq qilsak quyidagi holni kuzatamiz.

Sho'rolar hukumatining g'ayri milliy va g'ayri insoniy siyosatiga ongli, ma'rifatli, erkparvar va xalqparvar kishilar mudom qarshi chiqqanlar, ular hukumatni insoniylashtirish va demokratlashtirishga da'vat etganlar. Bu o'rinda jadidlarni eslash mumkin. Ammo sho'rolar hukumati ma'rifatparvar, taraqqiyotparvar jadidlarning da'vatlariga emas, balki ularni «xalq dushmanlari» deb atagan stalinistlarni qo'llab-quvvatladi. Jadidlar jamiyatni dinamik tarzda o'zgartirishga, mavjud ijodiy kuchlardan unumli foydalanishga da'vat etdilar, biroq turg'unlik, muqimlik, o'ta barqarorlik tarafdorlari bo'lgan, ammo hokimiyatni o'z qo'liga to'plagan stalinistlar ularni jismonan yo'q qilish bilan o'z niyatlariga erishdilar. Ammo bu muvafaqqiyat pirovard natijasida sarob, vaqtincha bo'lib chiqdi.

Dinamik sistemalardagi «beqaror muvozanat» asosan adaptatsiya-moslashishning uch turi orqali ro'y beradi:

- 1) qismlar (podsistemalar) ning bir-biriga moslashuvi;
- 2) qismlarning alohida yoki uyg'un, birlashgan xolda keng sistema talablariga, rivojlanish yo'llariga moslashishi;
- 3) keng sistemaning o'zidan keng sistemalar talablariga yoki taraqqiyot yo'llariga adaptatsiyasi, moslashishi.⁹¹
- 4)

Agar adaptatsiya qonunlari buzilsa yoki o'zgarishlar boshqa tizim (podsistema) lar yoki umumiy tizim (sistema) talablariga mos kelmasa, o'zining ochiqligini, dinamik hodisa ekanini namoyon qila olmasa to'qnashuvlar, nizolar, noroziliklar, oxiri, natijasida esa inqiroz yuzaga keladi. Adaptatsiya jarayonlarining tuzilishi yoki adaptatsiya qonunlarining buzilishi taraqqiyotparvarlar yoki destruktiv kuchlarning noroziligiga yoki bosh ko'tarishiga sababchi bo'ladi.

Sho'rolar davrida siyosiy soha (tizim, podsistema) iqtisodiy soha (tizim, podsistema) talablariga, ular esa ma'naviy-madaniy soha (tizim, podsistema) talablariga mos kelmagan. Masalan, siyosiy sistema dunyoda tezroq kommunizm qurishni, sotsialistik demokratiyani shakllantirishni istagan. Shuning uchun, u harbir farroshni siyosiy faol qilishga, davlat ishlarini boshqarishga jalb etishga intilgan. Ushbu g'ayrihayotiy talabni u ma'muriy yo'l bilan, yo'q narsani bor qilib ko'rsatish, soxta demokratiya yaratish bilan amalga oshirdi. Boshqarish ishlariga jalb qilinganlarning vazifalari esa tepadan tushirilgan qarorlarni yakdillik bilan qo'llab-quvvatlashda ularga bir ovozdan ovoz berishlarida ham ko'zga tashlanadi.

⁸⁹ Галкин А.А. Стабильность и изменения сквозь призму культуры мира // Полис, 1998, №5. - С.84-86.

⁹⁰ Володенков С.В. Модели динамики политических процессов в условиях переходного периода // Вестник Моск.ун-та, 1999, №6. - С.37.

⁹¹ Украинцев В.И. Самоуправляемые системы и причинность. - М.: Мысль, 1972; Пригоровин и., Стенгерс И. Порядок из хаоса. - М.: Прогресс; Галкин А.А. Стабильность и изменения сквозь призму культуры мира // Полис, 1998, №5

Surxondaryo yoki Qoraqalpog‘istondagi chekka bir qishloq yoki ovuldagi kishilar nomini ham eshitmagan, ko‘rmagan ammo markazda ishlaydigan, politbyuro a‘zosini partiya s‘ezdlariga, oliy vakillik organlariga saylashga majbur qilingan. Bu siyosiy tizim (soha, podсистема) ning boshqa soha (tizim, podсистема) qiziqishlarini, talablarini mensimaganiga, ulardan o‘z qiziqishlarini ustun qo‘yganiga misoldir. Siyosiy, harbiy sohalarga ajratilgan mablag‘lar yildan yilga oshgani holda, madaniyatga, maorifga ajratiladigan mablag‘ kamaytirilgan, atigi milliy daromadning 2,3-3% ni tashkil etgan. Siyosiy, harbiy sohaga ajratilgan mablag‘lar esa ular 3-4 barobar ziyod edi. Xullas, sho‘rolar hukumati sohalari (tizim, podсистема) o‘rtasidagi muvozanatni hisobga olmagan, ularni qo‘llab-quvvatlovchi stimullarni o‘zboshimchalik bilan o‘zining strategik maqsadi - dunyoda kommunizm qurish, kapitalistik tuzumni, burjua demokratiyasini yengishga qaratgan.

Soha (tizim, podсистема) lar alohida yoki uyg‘un xolda umumiy tizim, keng sistema bilan munosabatlarga kirishib, ijtimoiy hayotni dinamik tarzida o‘zgartirib, boyitib, rang-baranglashtirib turadi. Shuning uchun ushbu munosabatlar paralel holda, ya‘ni keng sistemadan sohalarga, sohalardan keng sistemaga yuz beradi. Totalitar tuzumda ushbu munosabatlar keng sistemadan, ya‘ni tepadan pastga, ichki qismlarga yuboriladi. Bu aslida ma‘muriy-buyruqbozlik boshqarish usulidir.

Siyosiy tizim, ma‘muriy boshqarish usuli sistemaga hos bo‘lgan adaptatsiya qonunlarini hisobga olmaydi, balki uning o‘zi adaptatsiya qonunlari yaratadi. Shuning uchun u KPSS s‘ezdlari qabul qilgan dasturlar va rezolyusiyalarni, siyosiy byuro tasdiqlagan ko‘rsatmalar va rejalarini, markaziy idora ishlab chiqqan normalarni tepadan pastga yuborib, sun‘iy adaptatsiya mexanizmlaridan foydalangan. Milliy o‘lkalar va Respublikalar bilan markaz o‘rtasidagi to‘qnashuvlar aslida ana shu adaptatsiya qonunlarini buzilishi, ya‘ni ichki qism (tizim, podсистема) larga o‘z tasavvurlarini, qarashlarini, normalarini zo‘rlab singdirish sababli yuzaga kelgan.

Adaptatsiyaning uchinchi turi dinamik sistemalar mohiyatan ochiq ekanini ifoda etadi. Dunyo, insoniyat, xalqaro aloqalar adaptatsiyani eng yuqori bosqichga ko‘taradi. Ya‘ni alohida olgan (xalq, davlat) boshqa sistema (xalq,davlat)lar bilan integratsiyaga kirishmay, umumjahon taraqqiyoti talablariga moslashmay yashay va taraqqiy eta olmaydi. Sho‘rolar tuzumi tor sistema edi, u o‘z lageridagi sistemalar bilangina aloqa o‘rnatgan. Kapitalistik yo‘ldan borayotgan tuzumlarning o‘zining dushmani deb bilgan, shuning uchun ular bilan aloqa qilgan yoki chet mamlakatlarga borib kelgan, chet tillardagi OAV larini oladigan, ulardagi ahborotlardan foydalanadigan kishilarni alohida nazorat ostida ushlagan. Xullas, jamiyatning barqaror rivojlanishi sistema ichidagi «beqaror muvozanat»ga, ya‘ni ichki va tashqi omillar ta‘siriga muvofiq sistemaning dinamik o‘zgarishiga, rang-barang integratsiya talablariga moslashishiga bog‘liqdir.⁹² Mutlaq barqaror, mutlaq muqim, mutlaq o‘zgarimas sistema yo‘q, evolyusion o‘zgarish dinamik sistemalarning ichki qonunidir. Sotsiumning ichki va tashqi tasirlarga

⁹² Шабров О.Ф. Политическое управление: проблема стабильности и развития.- М.: ЭКСМО – ПРЕСС, 1997.- С.18-21.

munosabatida sistemaning taraqqiyotga yoki turg'unlikka, tanazzul moyilligi aks etadi.⁹³ Shuni ham esda tutish kerakki, o'zgarishga, notekis rivojlanishga moyil dinamik sistema (jamiyat, davlat) o'tish davriga duch keladi. Ayniqsa, ijtimoiy hayotga mutlaq yangi qadriyatlarni qaror toptirish, taraqqiyotning yangi modelini joriy etish ob'ektiv zaruriyatga aylanganida sistema revolyusion, tub islohotlarni o'tkazishga majburdir.

Ilmiy adabiyotlarda totalitar tuzumdan milliy taraqqiyotga o'tish, ilg'or davlatlarda qaror topgan demokratik boshqarishni joriy etish tranzitologiya nomini olgan. Tranzitologiyani goho avtokratizmdan demokratizmga o'tish deb ham talqin qilishadi, xullas, «demokratik tranzit» atamasi bugun ilmiy iboraga kirgan.⁹⁴

To'g'ri, ba'zi mualliflar va tadqiqotchilar «yangi demokratiya», «shakllanayotgan demokratiya», «taqlidona demokratiya», «infantil demokratiya», «global demokratiya» kabi atamalarni ham ishlatishadi. Bizning fikrimizcha, O'zbekistonga nisbatan, uning etnomadaniy va etnosotsial o'ziga xosligini himoya qilayotganidan kelib chiqib, «milliy demokratiya» yoki «milliy demokratik taraqqiyot» atamasini qo'llash to'g'ridir.

Mustaqillikka erishgan davlatlar soxta demokratiyadan birdaniga voz kechish imkoniga ega emas, chunki mavjud sotsialistik an'analar va shakllantirilgan institutlar ijtimoiy hayotda mustahkam o'rnashib olgan edi. Bu esa qator muammolarni, milliy demokratik taraqqiyotga o'tishning strategik maqsadlari aniq belgilab olish bilan bog'liq ziddiyatlarni keltirib chiqardi. Ushbu muammolar va ziddiyatlarni mavzu doirasida sanab o'tish, ko'rsatish va qisqa bo'lsada, ular mohiyatini ochib berish lozim. Ana shunda demokratik tranzitning soxta sotsialistik demokratiyadan farqli jihatlari va ahamiyati yoritiladi. Ular quyidagilarda aks etadi:

Birinchisi, shundaki, yangi demokratiyaga ijtimoiy-iqtisodiy, g'oyaviy-ma'naviy va siyosiy sohada tub o'zgarishlar o'tkazish jamiyatda barqarorlikni, birlikni, internatsional aloqalarni saqlashga to'g'ri keldi. Bir tomondan, ijtimoiy hayotni tubdan o'zgartirish, islohotlar o'tkazish, ikkinchi tomondan, turli nizolardan jamiyatni asrash, mavjud pozitiv aloqalarni, ijtimoiy birlikni saqlash lozim edi. Ushbu vazifaning nihoyatda murakkab qaltis ekanini Rossiya, Tojikiston, Qirg'iston, Gruziya, Ukraina kabi davlatlarda yuzaga kelgan ichki nizolarni, siyosiy guruhlar o'rtasida kechayotgan kurashlardan sezish mumkin. Ular bozor demokratiyasiga o'tish va ijtimoiy-siyosiy borliqni birdaniga o'zgarishi xom xayol narsa ekanini ko'rsatdi. Bir-biriga zid bo'lgan, yuqoridagi ikki yo'nalish demokratik o'zgarishlar qilish uchun ma'lum va aniq sub'ekt zarurligini, ushbu sub'ekt, kuch ijtimoiy hayotga ta'sir eta olish qudratiga, imkoniga va salohiyatiga ega bo'lishi zarurligini ko'rsatdi. Tabiiy ravishda, bunday kuch davlat bo'lishi mumkin edi. Biroq, yuqoridagi o'lkalarda davlat mavqeini pasaytirish, uni oddiy, xatto ixtiyoriy, havaskorlik uyushmasi darajasiga tushirib qo'yish, zaiflashtirish an'anasi yuzaga keldi. Mustaqillik barcha muammolarni o'zidan o'zi hal qiladigandek tuyuldi, ko'tarinlik, his-hayojonga berilish, o'tmishni va o'tmish

⁹³ Қаранг:Сергеев В.М., Бирюков Н.И. В чем секрет «современного общества» //Полис, 1998, №2.- С.46-47.

⁹⁴ Қаранг: Мельвиль А.Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты).- М.: АСТ-РИПОЛ, 1999.- С.3-5.

yaratgan institutlarni, qadriyatlarini nigilistcha rad etish og'ir fojealarga olib kelishi anglab yetilmadi. Jamiyatlarni, ijtimoiy hayotni bosh-boshdoqlik, buzg'unchilik, bir-birini talash, boshqarishda esa xaos yuzaga keldiki, mustaqillikning dastlabki paytlarida yuzaga kelgan ko'tarinkilik, quvonch va umidlar o'tkinchi tuyg'ular ekani, real demokratiya, tub o'zgarishlar mutlaq yangilik, voqelik ekani ayon bo'ldi. Mustaqillikni, u tufayli uyg'ongan ezgu, olijanob maqsad va tuyg'ularni reallikka aylantiruvchi sub'ekt, kuch, institut-davlat kerak edi. Jahonda yuz bergan «demokratlashtirish to'lqinlari» ko'rsatadiki, davlatning zaifligi, uning siyosiy kuchlar o'rtasidagi kurashlar manbaiga aylanishi, tub o'zgarishlar o'tkazishga qodir kuchlarning yo'qligi yoki yetarli emasligi har qanday ezgu, olijanob maqsad va tuyg'ularni yo'qqa chiqargan.⁹⁵ Demak, soxta sotsialistik demokratiyadan haqiqiy plyuralistik demokratiyaga o'tish o'zidan o'zi ro'y bermaydi, ushbu jarayonni amalga oshirishga tayyor va munosib siyosiy kuch-uyushgan, to'laqonli ishlaydigan, ijtimoiy taraqqiyot manfaatlariga xizmat qilishni hayotiy maqsadiga aylantirgan davlat darkor.

Ikkinchisi, sotsialistik demokratiya ijtimoiy tenglik g'oyasini o'ziga shior qilib olgan edi. Sodda kishilar uchun bu g'oya maftunkor, jozibali va adolatli ko'rinadi. Azaldan oddiy xalq, kishilar ijtimoiy tenglikni orzu qilib kelgan. Markscha-lenincha falsafa esa ijtimoiy tengsizlikni yuzaga keltirgan «adolatsizlikni» kuch bilan bartaraf etish g'oyasini qo'llab-quvvatladi va sotsialistik demokratiyani ushbu qarashiga asos qilib oldi. Ha, ijtimoiy tenglikdan, adolatdan hech kim, hech bir davr voz kechmagan, kishilar adolatsizlikni tiyish, jilovlash va bartaraf etish uchun jonini tikkanlar. Biroq sotsialistik demokratiya o'ziga asos qilib olgan ijtimoiy adolat jamiyatning ongli, o'qimishli, ijtimoiy hayot qonuniyatlaridan habardor qatlamni, burjuaziyani yo'q qilishga, uni sinf sifatida tugatishga, bir sinf, ya'ni proletar demokratiyasini o'rnatishga qaratildi. Ijtimoiy qatlamlar, sinflar, guruhlar o'rtasidagi farqlarni bo'rttirib, ularni bir-birini yo'q qilishga da'vat etgan demokratiyani anglash, tushunish qiyin. Milliy demokratik taraqqiyot bunday yondashishni rad etadi, har qanday ijtimoiy munosabatlar insonni ulug'lashga, uning sha'ni va huquqlarini ta'minlashga qaratilishi zarur deb biladi.

Shuningdek, mutlaq ijtimoiy tenglik yo'q. Chunki kishilarning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda, moddiy va ma'naviy boyliklar yaratishdagi ishtiroki, qo'shadigan hissasi va nihoyat qobiliyati, ko'nikmasi, faolligi harxildir.⁹⁶ Shuning uchun ijtimoiy adolat hamma uchun barobar, teng «mutlaq adolat» bo'lishi mumkin emas.⁹⁷ Sotsialistik demokratiya ushbu «mutlaq adolat» ni o'rnatmoqchi bo'ldi, bu esa uni yuqoridagidek repressiv chora-tadbirlar ko'rishga, insonning xususiy mulkka ega bo'lish xohishini, iqtisodiy demokratik huquqlarini paymol qilishga olib keldi.

Milliy demokratik taraqqiyot esa insonning xususiy mulkka ega bo'lish, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda erkin va faol qatnashish huquqini tiklaydi. Mehnat nafaqat ijtimoiy, shuningdek, xususiy mulk, boylik yaratish manbaidir.

⁹⁵ Қаранг: Теория политики. Под ред. Б.А. Исаева.- СПб., «Питер», 2008.- С. 292-296.

⁹⁶ Қаранг: Хайек Ф.А. Общество свободных.- London,1990.- С.105-107.

⁹⁷ Қаранг: Гаджиев К.С. Политическая философия.- М.: «Экономика», 1999.-С.388.

Kishini ushbu stimuldan mahrum qilish uni ijtimoiy-iqtisodiy huquqlardan ham mahrum qilish demakdir; bunday kishida yaratishga, qurishga, ishlashga qiziqish bo'lmaydi.

Uchinchi shundaki, o'tish davrini boshidan kechirayotgan barcha davlatlar, xalqlar bir tomondan, ijtimoiy hayotini demokratlashtirish, liberallashtirish va modernizatsiyalashni ko'zlasa, ikkinchi tomondan, o'zining tarixiy-madaniy an'analarini, ma'lum bir sabablar bilan unutilgan yoki chetlab o'tilgan siyosiy, iqtisodiy, diniy-ma'naviy qadriyatlarini qayta tiklashga intiladi. Ba'zi tadqiqotchilarda bunday tajriba e'tiroz uyg'otadi, chunki traditsionalizm bilan modernizatsiyani uyg'unlashtirish qiyin.⁹⁸ Haqiqatan ham, ushbu yondashishda e'tiroz uyg'otadigan jihatlar mavjud. Traditsionalizm jamiyatni orqaga tortmaydimi? Jamiyatni o'z an'analari qobig'ida yashashga olib kelmaydimi? Modernizatsiyalash ijtimoiy munosabatlarni, hayotni mutlaq yangi, zamonaviy usullar va texnologiya asosida qayta qurish bo'lsa, traditsionalizm bunday o'zgarishlarga g'ov bo'lmaydimi?

O'tish davrining barcha xalqlar, davlatlar uchun bir xildek ma'qul keladigan shaklini topish, yaratish qiyin. Biroq, bizning fikrimizcha, hech bir xalq, millat o'zining etnomadaniy va etnosotsial tajribasidan voz kechgan holda, mutlaq yangi, xatto u boshqa o'lkalarda, davlatlarda ijobiy natijalarga olib kelgan, ijtimoiy hayotini o'zgartirgan bo'lsa-da, paradigmani to'la qabul qilolmaydi. Evolyusion taraqqiyotga etnomadaniy va etnosotsial tajribalarga tayanish orqaligina erishish mumkin, demokratiya eksport qilish nafaqat xalqlar boshiga kulfatlar keltiradi, shuningdek, demokratiyaning o'zini ham qadrsizlantiradi.

Sotsialistik demokratiyada ma'lum bir ijobiy tomonlar mavjudligini unutib, rad etib bo'lmaydi. Masalan, xalq vakillarining takliflari ijroiylar hokimiyat tomonidan shu zahoti e'tiborga olinib, bajarilgan. Deputatlarning tashabbuskorligi, faolligi vatanparvarlik, xalqparvarlik va adolatparvarlik timsoli sifatida ko'pgina yoshlarda havas uyg'otgan, ularga hayot yo'lini tanlashda ibrat, ideal bo'lib xizmat qilgan. Ushbu ijobiy jihatlarni milliy demokratik taraqqiyot unutishi mumkin emas.

To'rtinchi huquqiy davlat barpo etish bilan hokimiyatni personizatsiyalashtirish an'anasining yuzaga kelayotganida ko'zga tashlanadi.⁹⁹

O'z paytida N.Makiavelli, yangi davlat shakllanayotganda kuchli shaxsga, hukmdorga ehtiyoj seziladi, degan edi. Totalitar tuzumdan mustaqil rivojlanishga, ayniqsa soxta sotsialistik boshqarishdan haqiqiy, milliy demokratik davlat barpo etishga o'tish kuchli irodali, islohotlarni dadil amalga oshiradigan va o'z atrofiga taraqqiyparvar kuchlarni yig'ib, birlashtirib, ijtimoiy hayotni taraqqiyot sari yetaklaydigan siyosiy liderga ehtiyoj paydo bo'ladi. Kuchli davlatsiz yangi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni amalga oshirish va yangi demokratik qadriyatlarni

⁹⁸ Қаранг: Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию.- М.: АСПЕКТ-ПРЕСС, 1999.- С. 427-429.

⁹⁹ Қаранг: Васович В. Переход к демократии в посткоммунистических странах(парадоксы перехода - демократизации)// Вестник . Моск. ун-та, 1998, №2.- С.31.

qaror toptirish mumkin bo'lmaganidek, kuchli siyosiy lidersiz ham kuchli davlatni tasavvur qilish qiyin. Demak, yangi ijtimoiy demokratik taraqqiyot qanday kuchli davlatga ehtiyoj sezsa, u kuchli siyosiy liderga ham shunday ehtiyoj sezadi. Kuchli davlat eng avvalo kuchli siyosiy lider yoki liderlar faoliyatida namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi mulohaza va fikrlardan ma'lum bo'ladiki, O'zbekistonning soxta sotsialistik demokratiyadan haqiqiy, xalqimizning etnomadaniy va etnosotsial an'analari, tajribalariga mos keladigan milliy demokratik taraqqiyotga o'tishi ob'ektiv zaruriyat edi.

5- MAVZU: O‘zbek davlatchiligi: tarixi, nazariyasi va qayta tiklanishi

Reja

1.O‘zbek davlatchiligi shakllanishiga oid yondashuvlarning mazmuni

2. O‘zbek davlatchiligining qayta tiklanishi

Tayanch so‘z va iboralar : O‘zbek davlatchiligi; Tarixiy-arxeologik topilmalar; Amir Temur; Yevropotsentrizm; “Avesto”; Xoja Ahror Vali.

I.A.Karimovning o‘zbek davlatchiligini qayta tiklanishdagi o‘rni beqiyosdir. Buni hatto uning muxolliflari ham ochiq tan olishadi. Ammo uning ushbu beqiyos xizmati hali ilmiy, ayniqsa falsafiy-huquqiy adabiyotlarda yetarlicha yoritilmagan.

“O‘zbekiston tarixida, – deydi mustaqillikning ilk kunlarida I.A.Karimov, – yangi davr boshlanadi. Biz mustaqillikni qo‘lga kiritib, endilikda uni mustahkamlash va shuning asosida yangi, adolatli jamiyat qurish yo‘liga o‘tdik. Tarix shuni ko‘rsatdiki, istiqlolning qadri doimo baland bo‘lgan. Bugungi sharoitimizni oson deb bo‘lmaydi. Biz juda katta qiyinchiliklarni boshdan kechirdik. Oldinda yana qanchadan-qancha sinovlar turibdi. Bugungi murakkab vaziyatda tanlab olingan va azaliy milliy manfaatlarimizga, xalqimizning tabiatiga, ongiga ma‘qul bo‘lgan yo‘ldan adashmaslik choralari haqida, O‘zbekistonning porloq istiqbolga yetish yo‘li xususiyatlari to‘g‘risida gaplashib olishimiz zarur deb o‘ylayman”¹⁰⁰. “Hozir bizning jamiyatimiz tarixiy chorrahada turibdi. Respublikani milliy davlat, ijtimoiy-iqtisodiy va ma‘naviy kamol toptiruvchi o‘z taraqqiyot yo‘lini ishlab chiqishimiz zarur. Bu murakkab va mas‘uliyatli palladir. Hozirda yashab turganlarning taqdirigina emas, balki ularning farzandlari, nevaralarining ham taqdiri, kelajak avlodlarning taqdiri ham shunga bog‘liq bo‘ladi. Respublika tang holatlarni qay darajada tezroq bartaraf etishi, yakkahokimlik tizimining illatlarini batamom tugatishi, rivojlangan madaniyatli mamlakatlar darajasiga chiqib olishi shu narsa bilan belgilanadi. Biz hozir uzoq yo‘lning boshida turibmiz”¹⁰¹. Shunday “murakkab va mas‘uliyatli pallada” Yurtboshimiz milliy mustaqil davlatni shakllantirish uchun o‘zbek davlatchiligining genezisini o‘rganishni va uning shakl-shamoyilini, to‘laqonli ishlashini ta‘minlaydigan zamonaviy institutlarini hamda mexanizmlarini yaratishni kun tartibiga qo‘ydi. Yangi o‘zbek davlati sho‘rolar tomonidan tashkil etilgan, markaz amrini bajarishga qaratilgan, milliy manfaatlaridan uzoqlashtirilgan respublikadan farq qilishi shart edi. Yangi o‘zbek davlati ham mohiyatan, ham shaklan eski siyosiy tuzumdan, institutdan farq qilishi kerak e di.

Tarixiy-arxeologik topilmalar ko‘rsatadiki, O‘zbekiston hududida ilk odamlar miloddan 500-400 ming yillar ilgari paydo bo‘lgan. Tosh davriga oid eng qadimiy manbalar Toshkent viloyatidagi Ko‘lbuloq makoni va Farg‘ona

¹⁰⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. –Т.: Ўзбекистон, 1996. - 200 б.

¹⁰¹ Ўша асар. – 39 б.

vodiysidagi Selengur qishlog‘idan topilgan¹⁰².

A.Sagdullaevning yozishicha, o‘rta tosh (mezolit) va yangi tosh (neolit) davrlarida ovchilik, baliqchilik, dehqonchilik yuzaga keldi, natijada o‘sha davrlardan boshlab “Markaziy Osiyo tarixida yangi madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Jumladan, paxsa va xom g‘isht qurilishda ishlatildi, qishloqlarda binokorlik ishlari, ko‘chalar, maydonlar, guzarlar barpo etish, ko‘p xonali uylar va katta-katta inshootlar qurish ishlari amalga oshirildi. Sug‘orma dehqonchilik vujudga kelib ariqlar ochildi, unumdor yerlardan keng foydalanib turli o‘simliklar (arpa, bug‘doy, javdar) ekildi, sabzavot ekinlari yetishtirish va mevacchilik rivojlandi, kulolchilik va temirchilik vujudga keldi, zargarlik, to‘quvchilik, yigirish hamda to‘qimachilik rivojlandi”¹⁰³. Bu ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar mulkiy munosabatlarning kelib chiqishini, siyosiy institutlarning paydo bo‘lishini tezlashtirgan. Ota urug‘i – patriarxat davrida “urug‘ jamiyati ichida mulkiy tabaqalanish jarayoni boshlanadi. Kulolchilik va temirchilik buyumlari ayirboshlash savdo mahsulotiga aylanadi. Ba’zi oilalarning qo‘llarida hunarmandchilik buyumlari, don va chorva mollaridan iborat boylik to‘plana boradi. Shu jarayonlarning o‘tib borishi va ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar natijasida shahar va davlatlar paydo bo‘ladi”¹⁰⁴. A.Sagdullaevning qayd etishicha, o‘lkamizdagi xalqlarning ijtimoiy-siyosiy birlik sifatida ajralishi, viloyatlarning ma’muriy, hududiy chegaralanishi ahmoniylardan ancha oldingi davrlarda ro‘y bergan¹⁰⁵.

Mazkur fikrlarga Gerodot Strabon, Periegit, Aleksandriyskiy, Elian, Efor, Diodor, Kursiy Ruf, Arman va Ya.G‘ulomov, V.M.Masson, E.A.Monchadskaya, I.V.Pyankov, E.V.Rtveladze, Iso Jabborov kabi olimlar o‘rgangan tarixiy-arxeologik manbalar¹⁰⁶ asos qilib olingan. Biroq yevropotsentrizmga moyil tarixchilar, mutaxassislar o‘zbek davlatchiligini XV asrning 20-yillarida Dashti Qipchoqning Sharqiy hududlarida tashkil topgan ko‘chmanchi o‘zbeklar davlati bilan chegaralaydilar. Natijada, o‘zbek davlatchiligi haqida va o‘zbek xalqining shakllanishi, genezisi haqida ham tarixiy haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan, noto‘g‘ri qarash yuzaga kelgan¹⁰⁷.

O‘zbek davlatchiligini maxsus tadqiq etgan A.Ziyo tariximizga noto‘g‘ri yondashish sabablarini yevropotsentrizm, o‘lkamizni Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi bilan bog‘liq “buyuk davlatchilik shovinizmi” va kommunistik mafkuraning tazyiqi va milliy xalqlar o‘tmishining soxtalashtirilishi bilan

¹⁰² Қаранг: Сагдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларида. –Т.: Ўқитувчи, 1996. –5б.

¹⁰³ Ўша асар. –8 б.

¹⁰⁴ Ўша асар. –5 б.

¹⁰⁵ Ўша асар. –11. б.

¹⁰⁶ Қаранг: Древние авторы о Средней Азии (VI в. до н.э. – III в. н.э.) Хрестоматия. –Т.: Госиздат, 1940; Гуломов Я.Ф. Хоразмнинг суғорилиши тарихи. –Т.: Ўздавнашр, 1959; Массон В.М. Средняя Азия и Древний Восток. –М.-Л.: Госиздат, 1964; Мончадская Е.А. О правителях Бактрии и Согдианы VI-IV вв. до н.э. –М., 1961; Ртвеладзе Э.В. Саидов А.Х., Абдуллаев Е.В. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси. –Т.: Адолат, 2001; Жабборов Исо. Антик маданият ва маънавият хазинаси. –Т.: Ўзбекистон, 1999 ва б.

¹⁰⁷ Mazkur muammo B.Ahmedovning “Ўзбек улуси” тадқиқотида батафсил муҳокама қилинган, “Ўзбек давлати”, “Ўзбек” атамалари этиологияси ва генезиси борасида зарур маълумотлар берилган. Қаранг: Ahmedov B. Ўзбек улуси. –Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашр., 1992.

bog'laydi¹⁰⁸. U kommunistik maqkuraning davlat fenomeniga sinfiylik nuqtai nazaridan yondashilganini tanqid qilib yozadi: "Davlatchilik taraqqiyot va bosqichlariga ham baho berishda sinfiylikdan kelib chiqilgan, ya'ni "quldorlik" davlati, "feodal" davlat, "kapitalistik" davlat, "sotsialistik" davlat. Kommunizmga borib esa davlat degan tushuncha go'yo yo'qolib ketadi. Xullas, bunday qarashlarda hamma narsa bor, ammo eng asosiysi, davlatchilikning manbai xalq ekanligi tushunchasi yo'q. Natijada o'zbek davlatchiligi miloddan avvalgi VII asrdayoq qaror topgan bo'lsada, ammo marksizm-leninizm ta'limoti bo'yicha yurtimizdagi ijtimoiy-siyosiy tuzum melodiy VI asrga qadar quldorlik, 1924 yilga qadar feodal, 1991 yilgacha esa sotsialistik mazmunga ega bo'lib kelganligi sovet tarixshunosligida doimo uqtirib borilgan"¹⁰⁹. Ushbu negativ holni, soxta yondashishni bartaraf etish uchun yangi tarixiy tafakkur zarur edi. O'zbek davlatchiligiga ob'ektiv yondashmay, yevrotsentrizm va shovinizmni milliy demokratik taraqqiyot konsepsiyasi bilan almashtirmay, xullas, mustaqil O'zbekiston Respublikasi quruq yerda paydo bo'lmaganini, o'zbek xalqi boy davlatchilik tarixiga va ijtimoiy-siyosiy tajribasiga ega ekanini ochib bermay yangi davlat qurish amri mahol edi. Shuning uchun gap yevropotsentrizm va shovinizmni tanqid qilishdangina iborat emas, tarixiy haqiqatni bilish yangi jamiyat barpo etish uchun lozim edi. Ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning ushbu qonuniyatini to'g'ri va o'z vaqtida ilg'agan I.A.Karimov xalqimizni, millatimizni haqqoniy tariximiz bilan qurollantirish konsepsiyasini ishlab chiqdi. Bu o'rinda eng avvalo uning "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" asariga murojaat etish lozim.

Mazkur asarda o'zbek xalqining tarixiy o'tmishini, ma'naviyatini, davlatchiligini o'rganishga qaratilgan yaxlit ilmiy konsepsiya ishlab chiqilishi zarurligi qayd etiladi. Shu maqsadda I.A.Karimov tarixchi olimlarga, ijod ahliga murojaat etadi: "bir savol tug'iladi: davlatchilik tariximiz tub burilish pallasiga kirgan bir paytda o'zimizning zamon va makondagi o'rnimizni aniq belgilab olishimiz kerakmi-yo'qmi? Ya'ni, yurtimizda faol mehnat qilayotgan muhtaram akademiklar, olimlar, adiblar, noshirlar, avvalambor tarixchilarimiz birgalashib, mana shu savollarga javob topishi kerakmi-yo'qmi?..."¹¹⁰

Xalq tarixining, davlatchiligining yaxlit konsepsiyasini yaratish ob'ektiv zaruriyatdir. Xalq, millat yangi jamiyat yaratishni maqsad qilib qo'yar ekan o'zining ijtimoiy-siyosiy va tarixiy-madaniy tajribalariga murojaat etishi, ulardagi pozitiv jihatlardan ibrat, andoza olishi tabiiydir. Mashhur tarixchi va faylasuf A.Toynbi ta'kidlaganidek, "tarixiy faktlar ushbu faktlarga bo'lgan qiziqishni qondirish uchun emas, balki oxir natijada ijod uchun o'rganiladi"¹¹¹. Bu o'rinda "ijod" so'zini keng "ijtimoiy ijod" ma'nosida talqin qilish lozim. Demak, o'zbek xalqi yangi jamiyat qurishga kirishgan, "ijtimoiy ijod" bilan shug'ullanishga ahd qilgan ekan o'zining etnomadaniy, etnosotsial va etnosiyosiy tajribasiga murojaat qiladi. Chunki, "O'tmish uni anglagangagina xizmat qiladi, kelajak esa uning

¹⁰⁸ Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихини ўрганиш масалаларига доир // Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммоларига янги чизгилар. Даврий тўплам. №2. –Т.: "Шарқ", 1999. –6-8 б.

¹⁰⁹ Ўша асар –9 б.

¹¹⁰ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: "Ўзбекистон", 1999. –133 б.

¹¹¹ Тойнби А.Дж. Постигение истории. Сборник. –М.: Прогресс, 1991. –С.634.

haqiqiy bunyodkorligagina tegishlidir”¹¹². Shuning uchun ham tarixchilar oldidagi vazifa “davlatchiligimizning ilmiy nuqtai nazardan asoslangan tarixini yaratishdir”.

Ushbu fundamental ahamiyatga ega fikr tarixchilarimiz va butun ijod ahlini xalqimiz o‘tmishiga, uning ijtimoiy-siyosiy tajribasiga, ayniqsa er.avv. II-I minginchi yilliklardagi Baqtriya, Sug‘diyona, Xorazm davlatlari tarixini, Amir Temurning markazlashgan kuchli davlat tashkil etishiga oid e’tiborli ilmiy tadqiqotlar olib borishga undadi. Bu borada B.Ahmedov, A.Asqarov, E.V.Rtveladze, T.Mahmudov, A.X.Saidov, H.B.Boboev, I.Jabbarov, A.Otaxo‘jaev, R.Muqminova, S.Hasanov, Sh.O‘ljaeva, A.Ziyo, T.Karimov kabi tadqiqotchilarning izlanishlarini¹¹³ eslash mumkin.

I.A.Karimov o‘zbek davlatchiligi tarixi to‘g‘risida gap ketganda eng avvalo “Avesto”ni, ushbu o‘lmas asarda ilgari surilgan g‘oyalarni esga oladi. Bu bejiz emas, chunki “Avesto” mo‘tabar, qadimgi qo‘lyozmamiz sifatida XXX asr muqaddam o‘lkamizda “buyuk davlat, buyuk ma’naviyat, buyuk madaniyat bo‘lganidan guvohlik beradi”¹¹⁴. U O‘zbekistonda davlatchilik bo‘lmagan deb tashviqot qiluvchi G‘arb adiblariga qarata deydi: “...Biron-bir xorijiy jurnalistning, umuman G‘arb adiblarining “Avesto”ni eslashganini bilmayman. Xulosa shuki, olis-olis joylarda xalqimiz, mamlakatimiz o‘tmishi haqida aytilayotgan mulohazalarning aksariyat qismi soxta, g‘ayri ilmiydir”¹¹⁵. Haqiqatan ham H.B.Boboev va S.Hasanovlarning qayd etishicha, “Avesto”da o‘lkamizda o‘n oltita davlat – So‘g‘d, Xorazm, Balx, Nisol, Hirot, Parfiya, Iyiron-Vij, Vanta Girta, Avrava, Xninta, Xaravayata, Hiyrmand, Ray, Chapra, Varina, Haftrud, Panjob yoki Yettisuv bo‘lgani tilga olinadi¹¹⁶. Ushbu manbaning o‘zi o‘zbek davlatchiligining negizi qaerga va qanday boy ijtimoiy-siyosiy tajribaga borib taqalishidan guvoh beradi.

I.A.Karimov davlatchiligimizning asosini yaratishda jahon tarixiga, ayniqsa kreatologiyasiga beqiyos hissa qo‘shgan buyuk sarkarda, sohibqiron Amir Temurning nomini va u qoldirgan tarixiy-madaniy merosni alohida qayd etadi. U Amir Temurni, komil inson, buyuk davlat asoschisi, buyuk bunyodkor, ijodkor, fan, madaniyatga homiylik qilib, jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga beqiyos hissa qo‘shgan shaxs, deb ataydi. Shuning uchun u, “davlatchiligimiz asoslarini yaratib ketgan Temur bobomiz g‘ayrat-shijoati, yuksak aql-zakovati, tadbirkorligi, elparvarligi bilan bizga hamisha ibrat nomusi bo‘lib qolg‘usidir. Biz u zoti oliydan hamisha ruhiy madad olamiz”¹¹⁷.

Maxsus tadqiqotlar ko‘rsatadiki, Amir Temur bir yarim asr davomida

¹¹² Жўраев Н. Тарих фалсафаси. Тушунча, моҳият ва сиёсат. –Т.: “Маънавият”, 1999. –22 б.

¹¹³ Аҳмедов Б. Ўзбек улуси. –Т.: А.Кодирий номидаги халқ мероси нашр., 1992; Уники. Амир Темур. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашр., 1998; Ртвеладзе Э.В., Саидов А.Х., Абдуллаев Е.В. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси. – Т.: Адолат, 2001; Аскарлов А. Амир Темур ва Хоразм. –Т.: Ўзбекистон, 1996; Бобоев Ҳ.Б. Амир Темур ва темурийлар салтанати. –Т.: Камалак, 1996; Жаббаров И. Антик маданият ва маънавият хазинаси. –Т.: Ўзбекистон, 1999; Муқминова Р. Ўзбек давлатчилиги тарихига оид айрим маълумотлар. –Т.: Шарк, 1999; Бобоев Ҳ., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. –Т.: Адолат, 2001 ва б.

¹¹⁴ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Т.7. –.: Ўзбекистон, 1999. –138 б.

¹¹⁵ Ўша жойда.

¹¹⁶ Бобоев Ҳ., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. –Т.: Адолат, 2001. –48-51 б.

¹¹⁷ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –142 б.

mo'g'ullar zulmidan holdan toygan, parokanda yurtda ozodlik bayrog'ini ko'tarib, tarqoq Movarounnahrni birlashtirdi va qisqa vaqtda yigirma yetti davlatni o'z ichiga olgan ulkan saltanat tuzdi... Qisqa vaqt ichida Movaraunnahrni katta saltanatga aylantirishning o'ziyoq millat tariximizdagi eng katta burilishini boshlab berdi. Amir Temur nafaqat buyuk davlat tuzdi, u avvalo qonunlar va adolatga asoslangan davlat boshqaruv asoslarini qurib, uning yaxlitligini saqlash bilan birga kuchli mudofaa tizimini yaratdi... Yagona makon g'oyalarini ilgari surdi"¹¹⁸.

Hukumatimizning 1994 yil 29 dekabrda "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida", 1995 yil 26 dekabrda "1996 yilni Amir Temur yili deb e'lon qilishi to'g'risida"gi qarorlari, 1996 yil martida "Temuriylar tarixi" davlat muzeyini va "Amir Temur" ordenini ta'sis etish to'g'risidagi farmonlari nafaqat buyuk bobomiz xotirasini ulug'lash, xuddi shuningdek, uning obrazi, hayoti va faoliyati orqali yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, kuchli davlat barpo etish, adolatli jamiyatni shakllantirish qaratilgan hamdir. Sohibqironning davlatchilikka oid qarashlarini, boshqarish usullarini, markazlashgan idorani mahalliy o'zini o'zi boshqarish ishlari bilan uyg'unlashtirish borasidagi siyosiy tajribalarini keng o'rganish yo'lga qo'yildiki, ular¹¹⁹ I.A.Karimov davlat asoslarini yaratish mamlakatimizda yashovchi turli millatlarni, xalqlarni birlashtirishga, markazlashgan boshqarish bilan mahalliy boshqarishni uyg'unlashtirishga bevosita bog'liq ekanini juda yaxshi biladi. Uning birorta asari yoki ma'ruzasi yo'qki, unda ahillikka, birodarlikka, mustaqillikni mustahkamlashga da'vat etilmagan bo'lsin. U o'zbek davlatchiligi tarixiga nazar tashlaganda ham ushbu g'oyadan kelib chiqadi. Bu o'rinda uni Xo'ja Ahror va islom dini, buyuk allomalar, fiqhshunoslar haqidagi fikrlarini keltirish mumkin. Aslida bu xalqimizning ijtimoiy-siyosiy va tarixiy-madaniy tajribasini, ulardagi pozitiv jihatlarni mustaqil davlat qurishga proeksiya qilish, ya'ni yo'naltirishga intilishdir.

"Yaqinda televideniya, – deydi I.Karimov, – Xoja Ahror Vali haqida ko'rsatuv berildi. Bu mutafakkir zot o'z davrida 25-30 yil mobaynida Markaziy Osiyodagi xalqlarni birlashtirish, siyosatchilarning boshini qovushtirish orqali har xil to'qnashuvlarning oldini olish uchun bor kuch-g'ayratini sarflagan, uning yuksak obro'-e'tibori bunda hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. "Shayxlar shayxi" deb nom olgan bu ulug' zotning gapini biror hukmdor, hokim, shahzoda ikki qilmagan. Nega deganda, xalq uni boshiga ko'targan. Biz ham bunday aziz ajdodlarimizni boshimizga ko'tarishga tayyormiz"¹²⁰.

Jamiyat bir bosqichdan ikkinchi, ayniqsa mutlaq yangi, qarama-qarshi paradigmaga asoslangan bosqichga o'tayotganida, ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlar va siyosiy, ma'naviy ikkilanish odatiy hol bo'lganida kishilarni, xalqlarni birlashtirish

¹¹⁸ Ўлжаева Ш. Amir Temur va temuriylar davrida milliy davlatchilikning rivojlaniishi. –T.: Fan, 2005. –4 б.

¹¹⁹ Қаранг: Азамат Зиё. Amir Temur davrida davlat boshqaruvi. –T.: Ўзбекистон, 1996; Аҳмедов Б. Amir Temurni ёд этиб. –T.: Ўзбекистон, 1996; Азимов Э. Amir Temur saltanati. –T., 1996; Каримов С.К. Amir Temur: din va tasavvuf. –T.: Fan, 1997; Ртвеладзе Э.В., Саидов А.Х. Amir Temur v zerkale mirovoy nauki. –T.: Мир, экономика и право, 1999; Муқимов З.Ю. Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи тарихи (тарихий-ҳуқуқий тадқиқот). I-қисм. –Самарқанд, 1998; Мухаммаджанов А.Р. Temur va temuriylar saltanati. –T.: Fan, 1996; Ғойибов Н. Amir Temur davri ma'naviyati. –T.: F.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашр., 2001 ва б.

¹²⁰ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан қураимиз. Т.7. –T.: Ўзбекистон, 1999. –148 б.

kechiktirib bo'lmaydigan bosh vazifaga aylanadi. Milliy munosabatlarni mustahkamlashga qaratilgan pozitiv tajribalar va izlanishlarga ehtiyoj uyg'onadi. Xoja Ahror Vali hayoti va faoliyati xalqqa, vatanga, ma'naviy go'zalikka intilish va xizmat qilish timsoli sifatida o'z davrida buyuk bobokalonlarimiz Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy va Bobur yuqori baholanganlar. Hoja Ahrorning birgina Samarqand viloyatida 35 ming, Qarshi vohasida 28 ming gektar yeri va millionlab chorvasi bo'lgani holda o'zi juda kamtar yashagan, topgan narsalarini muhtoj xalqqa sarflagan. O'z hisobiga u Samarqand, Buxoro, Hirot, Qobul kabi shaharlarda madrasa va machitlar qurdirgan. Uning so'zlariga, xalqning og'irligini yengillashtirish va o'zaro nizolarni to'xtatish haqidagi da'vatlariga nafaqat Movarounnahr, shuningdek Misrdan to Xitoy va Hindiston hukmdorlarigacha quloq tutgan¹²¹.

I.A.Karimov tarix fani va siyosat chambarchas bog'liqligini uqtirib, ushbu qonuniyatni unutish milliy taraqqiyotga xizmat qilmasligini, davlatimizni boshqa siyosiy kuchlar tazyiqiga tushib qolishi mumkinligi qayd etadi. Chunki tarix fani shunchaki qiziqish mahsuli emas, u oxir natijada kishilarda o'zligini anglash, xalqi tarixini yaxshi bilish, tashqi mafkuraviy hujumdan milliy istiqloq g'oyasini, milliy demokratik taraqqiyot maqsadini himoya qilishga o'rgatadi. "Tarix tarix uchun" da'vati "san'at san'at uchun" da'vati kabi bema'nidir, har qanday bilim, ilmiy tafakkur, ayniqsa tarixiy ilm va tafakkur borliqni ob'ektiv o'rganish, kishida hayot, o'tmish, jamiyat taraqqiyoti haqida to'g'ri xulosa chiqarish ko'nikmasini shakllantirishi lozim¹²². "Zero, fan, – deydi I.A.Karimov, – masalan, tarix fani o'z yo'liga, siyosat o'z yo'liga, ularning bir-biriga aloqasi yo'q, deguvchilar ham topiladi. O'ylab ko'raylik, tarix fani mahsuli – uning xulosalaridan avvalo kim foydalanadi? Siyosatchilar emasmi? O'z siyosatini oqlash, uni olg'a surish, targ'ib etish, uzviyligini ta'minlash, obro'sini ko'tarish uchun ular tarix fani xulosalariga murojaat etadi... Fan davlatga, xalqqa, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishi lozimligini unutishga aslo haqimiz yo'q"¹²³. Demak, har bir siyosatchi, jamiyat va davlat ishlarini boshqarish bilan shug'ullanadigan kishi, ijtimoiy taraqqiyot masalalari bilan qiziquvchi fuqaro o'z davlatining, xalqining tarixini bilishi shart. Chunki ijtimoiy-siyosiy va tarixiy-madaniy tajribadan yaxshi xabardor kishi, siyosatchi xalqi manfaatlarini to'g'ri anglaydi, ijtimoiy taraqqiyot qonunlariga amal qiladi.

Mutaxassislarning qayd etishicha, jamiyat va davlatni boshqarishda uch omil muhim rol o'ynaydi, ular – hokimiyat, mulk, g'oyadir¹²⁴.

"Hokimiyat – odamlarni bo'ysundirish va ular ustidan hukmronlik qilish munosabatlaridir. Biroq, uning bo'lishi ob'ektiv zaruriyatdir, shuning uchun ham ko'pincha ijobiy tusga ega bo'ladi. Chunki, jamiyatni barqarorlashtirish, uning tashkiliy uyushqoqligini ta'minlashga xizmat qiladi"¹²⁵. Albatta, hech bir uyushma, kishilar birligi tashkilotchisiz, yadrosiz uzoq yashay olmaydi, shunday kuchga ega

¹²¹ Қаранг: Березиков Е. Святке лики Туркестана. –Т.: Камалак, 1992. –С. 132-135.

¹²² Қаранг: Тойнби А.Дж. Пережитое. Мои встречи. –М.: Айрис-Пресс, 2003. С.130-141.

¹²³ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –150 б.

¹²⁴ Қаранг: Давлат ва ҳуқуқ назарияси. –Т.: ТДЮИ, 2000. –40 б.

¹²⁵ Ўша жойда.

bo‘lmagan uyushma tezda tarqab ketadi. Jamiyat, ayniqsa o‘tish davrida ana shunday tashkilotchi, yadroga o‘ta muhtoj bo‘ladi. Ijtimoiy taraqqiyotning ushbu talabini to‘g‘ri anglagan Yurtboshimiz yozadi: “Ayni zamonda, agar kuchli ijrochilik hokimiyati bo‘lmas ekan, eng odil va eng oqil qonunlar va qarorlar ham bajarilmay, shunchaki qog‘ozda qolib ketishi mumkin. Bu hol qonunlarni joriy etishga, fuqarolar huquqlarini va erklarini muhofaza qilishga, siyosiy va iqtisodiy islohotlarni o‘tkazishga qodir prezidentlik hokimiyatini kuchaytirishni taqozo etadi”¹²⁶.

O‘zbekiston prezidentlik boshqaruviga asoslangan davlatdir. Kuchli prezidentlik va ijroiya hokimiyatining zarurligi, M.Mirxamidov ko‘rsatkanidek: a) xalq o‘zining orzu tilaklarini davlat bilan bog‘lashi va uning kishilar manfaatlariga xizmat qilishiga ishonishi; b) totalitar tuzumdan huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish xususiyatlari; v) bozor iqtisodiyotiga o‘tishni jamiyatda barqarorlikni ta‘minlash zaruriyati bilan bog‘liqligi; d) xalqimizning mentaliteti, demografik xususiyatlari, ijtimoiy himoyaga muhtojligi; jamiyatni evolyusion rivojlanishga moyilligi kabilar bilan bog‘liqdir¹²⁷.

“Ayni paytda, hokimiyat salbiy xususiyatlarni ham o‘zida mujassamlashtirishi mumkin. Zero, uning tabiatida o‘z-o‘zini o‘stirib borish, qat’iy markazlasha borish va hatto zo‘ravonlikka intilish mayllari bo‘ladi”¹²⁸. Shunday salbiy hollar mahalliy hokimiyat organlarida tez-tez ko‘zga tashlanib turadi. Bu masala tez va adolatli hal etilishini talab qilgani uchun prezidentimiz tomonidan munosib qoralanib kelinadi. Masalan, uning 1993 yil 3 aprelda Jizzax, 1993 yil 13 aprelda Surxandaryo, 1995 yil 21 noyabrda Samarqand, 1995 yil 29 noyabrda Qashqadaryo, 1996 yil 16 martda Xorazm viloyatlari deputatlari kengashlarida bildirgan e‘tiroz va fikrlarini e‘sga olish mumkin. Mazkur viloyatlarda rahbar xodimlarning noqonuniy xatti-harakatlari, uquvsizligi, xalq manfaatlarini mensimasligi kabi illatlar sababli boshqarish ishlari yaxshi olib borilmadi, davlat mablag‘alarini talon-taroj qilish, urug‘chilikni qo‘llab-quvvatlash, kishilarning shikoyat va arizalarini tinglamaslik, islohotlarga turli to‘siqlar uyushtirish hollari uchragan. Shuning uchun ham prezident ularda qat’iy choralar ko‘rishga majbur bo‘ldi. Agar ushbu illatlarga chek qo‘yilmaganida ular yanada chuqur ildiz otardi. Natijada kishilarning yangi davlatga, u amalga oshirayotgan islohotlarga ishonchi qolmasdi.

“Mulk – narsalarga bo‘lgan munosabat, narsalar ustidan hukmronlikdir. Biroq, mulk xususiy bo‘lganidagina jamiyat uchun birinchi darajali ahamiyat kasb etadi”¹²⁹.

Bu o‘rinda shuni aytishimiz mumkin, I.A.Karimov mulkchilik shakllarini rivojlantirishni iqtisodiy islohotlardan ko‘zlayotgan bosh maqsadlardan biri deb biladi. U iqtisodiy islohotlar haqida to‘xtalib ta’kidlaydi: “Mulkchilikning barcha shakllariga erk beriladi, shaxsiy tashabbus va ishbilarmonlikka keng yo‘l

¹²⁶ Karimov I.A. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –15 б.

¹²⁷ Мирхамидов М. Институт президента Республики Узбекистан. –Т., 2007. –С.26-28.

¹²⁸ Давлат ва ҳуқуқ назарияси. –Т.: ТДЮИ, 2000. –40 б.

¹²⁹ Давлат ва ҳуқуқ назарияси. –Т.: ТДЮИ, 2000. –42 б.

ochiladi”¹³⁰. Ushbu o‘zgarishlar pirovard natijada iqtisodiy demokratiyani qaror toptirishga va xalqning moddiy farovonligini yuksaltirishga olib keladi.

G‘oya jamiyatni birlashtirish, kishilarning ongi va qalbini ma’lum bir ideallar bilan to‘ldirishga hizmat qiladi. prezidentimiz deydi: “Milliy g‘oya, milliy iftixor mashaqatli ishlarimizda va bunyodkorlik faoliyatimizda kuchimizga kuch, g‘ayratimizga g‘ayrat qo‘shib, haqiqatan ham kelajagi buyuk davlat qurayotganimizga mustahkam ishonch bag‘ishlab, ruhimizni baland, belimizni baquvvat qiladi.

Milliy mafkura vositasida elu yurt birlashadi, o‘z oldiga buyuk maqsadlar qo‘yadi va ularni ado etishga qodir bo‘ladi”¹³¹. milliy g‘oyadagi ushbu pozitiv kuch, quvvat davlatchilikni mustahkamlashga, kishilar qalbida milliy demokratik taraqqiyotga ishonch uyg‘otadi. I.A.Karimov ilgari surgan Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish milliy g‘oyamizning bosh maqsadi sifatida ijtimoiy taraqqiyot qonunlari va talablariga muvofiqdir.

6-MAVZU: O‘zbekiston Konstitutsiyaviy davlat yaratilishi: falsafiy-huquqiy tahlil

Reja

- 1. Demokratiya va Konstitutsiya: uyg‘unlik va ziddiyatlar**
- 2. Demokratiya va Konstitutsionalizm**

Tayanch so‘z va iboralar : Konstitutsiyaviy davlat; Konstitutsionalizm; “yuridik dogma”; Platon; hokimiyat vakolatlarining bo‘linishi; fuqarolik jamiyati; ijtimoiy muomala sub’ektlari; Davlat; shaxs; huquq..

Falsafiy-huquqiy ta’limotlarda demokratiya va Konstitutsiya uyg‘unlikda qaraladi, davlatning vazifasi esa ushbu uyg‘unlikni, qabul qilinadigan qarorlar, qonunlar va rejalarda xalq manfaatlarining ifoda etilishiga erishishni ta’minlashdan iboratdir¹³². Demokratiya va konstitutsiyaning uyg‘unligi yo‘q joyda ijtimoiy taraqqiyot haqida so‘z yuritish qiyin, chunki umuminsoniy demokratiya milliy konstitutsiyalarning shakllanishiga qanday ta’sir qilsa, milliy konstitutsiyalar ham inson huquqlarini ta’minlashga, xalqning qonunlar qabul qilish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdagi ishtirokiga erishishga shunday zamin yaratadi.

Shu bilan birga siyosiy-falsafiy adabiyotlarda demokratiya va konstitutsionalizm o‘rtasida ma’lum bir ziddiyatlar borligi, agar davlat

¹³⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –23 б.

¹³¹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –92 б.

¹³² Каранг: Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Т.1. –М.: Юристь, 1993. –С.177.

boshqarishida ular hisobga olinmasa, g'ayridemokratik hollar yuzaga kelishi, oxir natijada jamiyatda soxta demokratik qarashlar, qadriyatlar shakllanishi qayd etiladi¹³³. Demokratik taraqqiyotning murakkab, ziddiyatli shakllanishini, mavjud qarama-qarshiliklarini o'z paytida ilg'ab, ularni konstruktiv voqelikka aylantirishni ta'minlash uchun ushbu muammolardan xabardor bo'lish darkor.

Demokratiya, mumtoz ta'rifga ko'ra, xalq hokimiyatchiligidir, ammo konstitutsion tartib davlatni, hokimiyatni aniq shaxslar boshqarishini taqozo etadi. Qabul qilinadigan qarorlar, rejalar, dasturlar va ularning bajarilishi uchun aniq shaxslar javobgardir. Hokimiyat uchun javobgarlik ushbu shaxs xatti-harakatlarini personilizatsiyalashtiradi, xalq esa qabul qilingan qarorlar, rejalar, dasturlar uchun javob bermaydi. To'g'ri, xalq mazkur xatti-harakatlarda ishtirok etadi, lekin u ularning bajarilishi uchun javobgar emas. Bizning fikrimizcha, bu o'rinda demokratiya va konstitutsionalizmni bir-biriga qarama-qarshi voqelik sifatida emas, balki jamiyat va davlatni boshqarish talablariga mos keluvchi bir-birini to'ldiruvchi, bir-birini qo'llab-quvvatlovchi hodisalar sifatida qarash to'g'ridir.

Demokratiya barchaning iqtisodiy hayotda teng huquqli ishtirok qilishini, xususiy mulkka ega bo'lishini nazarda tutadi. Bozor demokratiyasida qatnashish har bir shaxsning huquqidir. Ammo Konstitutsiya hammaga ham bunday huquq bermaydi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 91-moddasiga muvofiq " prezident o'z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati bo'lishi, tadbirkorlik bilan shug'ullanishi mumkin emas"¹³⁴.

Demokratik tamoyilga ko'ra, jamiyatning har bir a'zosi jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda erkin ishtirok etadi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq saylovda 18 yoshga to'lgan fuqarolar saylovda qatnashish huquqiga ega¹³⁵. Shuningdek, Konstitutsiyaning 77-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining deputati va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zosi bo'lishi uchun fuqaro O'zbekiston Respublikasi hududida kamida besh yil muqim yashayotgan va saylov kuni yigirma beshga to'lgan bo'lishi lozim¹³⁶. 90-moddada esa "O'zbekiston Respublikasi prezidenti lavozimiga o'ttiz yoshdan kichik bo'lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil O'zbekiston hududida muqim yashayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O'zbekiston Respublikasining prezidenti bo'lishi mumkin emas", deb ko'rsatilgan¹³⁷. Agar shaxs 14 yoshdan mehnat qilish va iqtisodiy demokratik jarayonlarida qatnashish, 16 yoshdan fuqarolik huquqiga ega bo'lsa, uning saylovda qatnashishini 18 va 35 yoshda qilib belgilash o'rinlimi? Bir hududda 5-10 yil yashayotganligidan kelib chiqishni demokratik tamoyillarga mos keladi deyish qiyin. Bundan tashqari prezidentlikni

¹³³ Каранг: Wolin S.S. The Presence of the Past. Essays on the State and the Constitution. –Baltimore, 1990; Лэйн Я.Э. Демократия и конституционализм //Полис, 1998, №10. –С.32-42.

¹³⁴ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2003. –23 б.

¹³⁵ Ўша асар. –32 б.

¹³⁶ Ўша асар. –15 б.

¹³⁷ Ўша асар. –22 б.

ikki muddat bilan chegaralab qo'yish ham demokratik tamoyillar nuqtai nazaridan savollar uyg'otadi. AQShda T.Ruzveld prezidentlikka uch marta saylangan, vaholanki, AQSh Konstitutsiyasiga ko'ra u ikki marta saylanishi mumkin edi. Respublikamiz aholisi I.A.Karimovning ham uchinchi muddatga vakolatini cho'zishga ovoz berdi. Bizning fikrimizcha, agar xalqi qo'llab-quvvatlasa, olib borayotgan siyosiy faoliyatini demokratik taraqqiyot talablariga mos keladi deb bilsa, prezidentlik muddatini chegaralash lozimmi? Axir saylash-saylamaslik xalq xohishi, irodasi e masmi? Agar prezidentlikka da'vogarning sog'ligi lavozimni kerakli saviyada olib borishga monelik qilmasa, ikki-uch muddat qo'yilishi zarurmi? Shuni alohida qayd etishimiz zarurki, davlat boshlig'ining almashtirilishi jamiyatda, boshqarish ishlarida bezovtalik, ikkilanish, hatto ba'zi destruktiv kuchlarda hokimiyat almashishidan foydalanib qolish istagini kuchaytiradi. Bundan xalq ham bezovta bo'ladi. prezidentning uzoq, muqim faoliyat ko'rsatishi ijtimoiy hayotda barqarorlikni, kishilardagi kelajakka umidni mustahkamlaydi. Ushbu ijtimoiy-ruhiy va siyosiy omil o'tish davri uchun muhim ahamiyatga e gadir.

Bizning fikrimizcha, demokratiyadagi "mutlaq"qa intilishni Konstitutsiya, qonunlar yordamida cheklash ijtimoiy taraqqiyot talabidir. Konstitutsionalizmdan eng avvalo demokratiyaning o'zi yutadi, qonunlar demokratik qadriyatlarni ijtimoiy hayotdan chuqur joy olishiga yordam beradi, barchani bir-birining insoniy huquqlarini hurmat qilishga o'rgatadi va oxir natijada esa demokratiyaning hayot tarziga aylanishiga yordam beradi. Ya.E.Leynning ta'kidlashicha, konstitutsiyaviy davlat ijtimoiy qarorlarning barqarorligini ta'minlovchi immunitet (qayta ko'rib chiqilmaydigan, o'zgartirilmaydigan, "yuridik dogma"ga aylangan qonunlar majmuasi) va inersiya (qonunlarni qabul qilishda ko'pchilikning, masalan quyi va yuqori palatalar, xalq muhokamasi, prezident tasdig'i va b.) mexanizmlariga ega bo'lgani uchun demokratiyani tor doiralarga taalluqli voqelikka aylanishiga yo'l qo'ymaydi¹³⁸. Kuchli davlat ushbu mexanizmlardan keng foydalanadi, zaif davlatda inersiya mexanizmi ko'proq amal qiladi, bu esa jamiyatda beqarorlikni, siyosiy kuchlar o'rtasida, masalan, Rossiya, Tojikiston va Qirg'izistondagidek, hokimiyat uchun kurashni avj oldiradi. Esda tutish lozimki, konstitutsion davlatlar va konstitutsiyalar demokratik davlatlar va demokratik qadriyatlardan oldin paydo bo'lgan, ularda ijtimoiy demokratik taraqqiyotga xizmat qiladigan pozitiv jihatlar ko'p. Shuning uchun "konstitutsion davlat demokratik bo'lishi lozim bo'lganidek"¹³⁹, demokratik davlat ham konstitutsiyaviy bo'lishi kerak. Ammo demokratiyaning "mutlaq"qa intilishi konstitutsionalizmni mudom izlanishlar olib borishga undashini unutib bo'lmaydi.

Mustaqil O'zbekiston davlat tizimining asoslarini yaratish "uzoq va murakkab ish edi. Unga oxirgi yillardagi konstitutsion tajriba asos qilib olindi. Asta-sekin tajribada sinab ko'rish orqali harakatdagi konstitutsion institutlar (prezident, hokimlar, Konstitutsion nazorat qo'mitasi va boshqalar) tashkil etildi"¹⁴⁰.

¹³⁸ Лэйн Я.Э. Демократия ва конституционализм. //Полис, 1998, №10. –С.45.

¹³⁹ Лэйн Я. Э. Демократия ва конституционализм// Полис , 1998. №10 – С. 45

¹⁴⁰ Мирхамидов М. Государственный суверенитет и становление современной узбекской национальной

Yangi Konstitutsiya yaratish g'oyasi Oliy Sovetning 1990 yil martdagi o'n ikkinchi chaqiriq birinchi sessiyasida tilga olingandi. Akademik Sh.Z.O'razaevning yozishicha: "O'sha paytda mustaqil davlatning birinchi Konstitutsiyasini yaratish zarurligi hali ko'pchilikning hayoliga kelmagandi"¹⁴¹. 1990 yil iyunida Respublika Oliy Soveti o'zining ikkinchi sessiyasi O'zbekiston Respublikasining prezidenti I.A.Karimov rahbarligidagi Konstitutsiya komissiyasini tashkil etib mamlakatimizda konstitutsiyaviy demokratik davlat qurishga qadam tashladi. Aslida, deb yozadi M.Mirxamidov, O'zbekistonda konstitutsion davlat qurishga kirishish ancha oldin, ya'ni O'zbekiston Oliy Sovetining o'n ikkinchi chaqiriq birinchi sessiyasida respublika prezidenti lavozimini joriy etish va uning konstitutsiyaviy-huquqiy statusini belgilab berishga qaratilgan normativ hujjatlar qabul qilish bilan boshlangan edi. Ushbu qadam ketidan ijroiya hokimiyatini, ma'muriy idoralari, Vazirlar Mahkamasini qayta tuzish, viloyat va tumanlarda hokim lavozimlarini joriy etish kabi yangiliklar amalga oshirildi¹⁴². 1991 yil 31 avgustda esa O'zbekiston mustaqil Respublika deb e'lon qilindi va ushbu mustaqillikni qonuniy tarzda mustahkamlovchi Konstitutsion qonun qabul qilindi.

Turli yondashuvlar va loyihalar qiyoslangach, ulardagi milliy demokratik taraqqiyot talablariga mos keluvchi jihatlar umumlashtirilgach Konstitutsiya loyihasi 1992 yil 26 sentyabrda umumxalq muhokamasiga qo'yildi. Ushbu muhokama jarayonida xalqdan 6 mingdan ziyod taklif va mulohazalar tushdi. 1992 yil 8 dekabrda Respublika Oliy Soveti mustaqil davlatimizning yangi Konstitutsiyasini qabul qildi. Eng muhim jihati shundaki, O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasi o'zbek xalqining mustaqillikka erishganini yuridik mustahkamlab demokratik huquqiy davlat qurish, mamlakatimizni ilg'or madaniyatli davlatlar darajasiga ko'tarishning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy asoslarini belgilab berdi¹⁴³. Shuning uchun ham O'zbekiston yangi Konstitutsiyasini qabul qilishi orqali "o'z hayotini ratsional tashkil etishga birinchi qadam tashladi"¹⁴⁴.

Konstitutsiyamizning yaratilishi tarixi, I.A.Karimovning qo'shgan hissasi, turli muhokamalardan o'tib sayqallashib borgani, har bir so'z, modda, ta'rif uchun bahs, fikr almashish ketgani adabiyotlarda keng yoritilgan¹⁴⁵. Shuning uchun biz ularni takrorlab o'tirishga hojat yo'q deb bilamiz. Konstitutsiyamizning milliy demokratik taraqqiyotga qo'shayotgan ilmiy-fundamental ahamiyatga ega jihatlari,

правовой государственности. –Т.: Фан, 1994. –С.19.

¹⁴¹ Уразаев Ш. Как создавалась Конституция независимого Узбекистана //Человек и демократия, 1992, №1. – С.4-5.

¹⁴² Мирхамидов М. Государственнкй суверенитет и становление современной узбекской национальной правовой государственности. –Т.: Фан, 1994. –С.21.

¹⁴³ Уразаев Ш. Как создавалась Конституция независимого Узбекистана //Человек и демократия, 1992, №1. – С.4-5.

¹⁴⁴ Мирхамидов М. Государственнкй суверенитет и становление современной узбекской национальной правовой государственности. –Т.: Фан, 1994. –С.21.

¹⁴⁵ Қаранг: Ўразаев Ш.З. Мустақил Ўзбекистон Конституцияси. –Т.: Адолат, 1993; Адилқориев Ҳ. Новая Конституция – великий символ суверенитета Узбекистана. –Т.: Адолат, 1993; Уники. Конституция ва фуқаролик жамияти. –Т.: Шарқ, 2002; Раҳимов Ф. Истиқлол яралиб, мустақилликни мустақкамлаган Асосий Қонун. –Т.: Адолат, 1994; Шарифхўжаев Н., Шодиев Н. Ўзбекистон – конституциявий давлат. –Т.: Ўзбекистон, 2003 ва б.

I.A.Karimov asarlaridagi qarashlar, ilmiy adabiyotlarda va chet el mutaxassislarining chiqishlarida bildirilayotgan fikrlar biz uchun qiziqarli, muhimdir.

Falsafiy-huquqiy nuqtai nazardan Konstitutsiyamizda hal etilgan muammolarni uch – davlat (hokimiyat), shaxs (inson) va huquq yo‘nalishida qarash, tadqiq etish mumkin. Aynan ushbu uch ob'ekt barcha ijtimoiy-huquqiy munosabatlarning asosini tashkil etadi va bahs, mulohaza, tortishuv ular o‘rtasidagi aloqalarga borib taqaladi.

Platon davridan beri davlat (hokimiyat) masalalari ijtimoiy-siyosiy ta’limotlar, kreatologik izlanishlar markazida bo‘lib keladi. Shuningdek uning shakllari va ko‘rinishlari haqidagi bahs, tortishuvlar hali tugamagan¹⁴⁶. Biroq, O‘zbekiston xalqi uchun eski totalitar davlatdan yangi, milliy demokratik manfaatlarga xizmat qiladigan davlat shakliga o‘tish muhim ahamiyatga ega edi. Ushbu davlat shakli Konstitutsiyamiz muqaddimasida “insonparvar demokratik huquqiy davlat” deb belgilangan. Bu o‘rinda yangi davlatga insonparvarlik, demokratiya va huquqa asoslanish xosligi qayd etilmoqda. Shuning uchun ham I.A.Karimov ushbu konstitutsion tamoyildan kelib chiqan holda davlatning tub vazifalarini quyidagicha belgilaydi: “...Davlat butun xalqning manfaatlarini ko‘zlab, islohotlar jarayonining tashabbuskori bo‘lishi, iqtisodiy taraqqiyotning yetakchi yo‘nalishlarini belgilashi, iqtisodiyotda, ijtimoiy sohada va suveren davlatimizning ijtimoiy-siyosiy hayotida tub o‘zgarishlarni amalga oshirish siyosatini ishlab chiqishi va izchil ro‘yobga chiqarishi kerak”¹⁴⁷. “Ushbu tanlangan yo‘limiz, – deb ko‘rsatadi Yurtboshimiz, – konstitutsion asosga ega. Bu yo‘l O‘zbekistondagi barcha aholi manfaatlariga har jihatdan mos tushadi. Aynan shunday yo‘l o‘zbekistonliklarning munosib turmush kechirishi uchun kafolat bo‘la oladi, milliy an’analar va madaniyatning rivojlanishini, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarining qayta tiklanishini ta’minlaydi”¹⁴⁸.

Albatta, davlat (hokimiyat)ning ijtimoiy taraqqiyotdagi rolini qayd etish bilan muammo to‘la tadqiq etilmaydi. Davlatning butun ijtimoiy o‘zgarishlardagi o‘rnini, u amalga oshirgan islohotlarning kishilar, xalq hayotida aks etishini, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayotdagi yangiliklarni ham ochib berish darkor.

Falsafiy-huquqiy va siyosiy adabiyotlarda demokratik davlat quyidagi belgilarga ega ekanligi qayd etiladi:

- davlat–hokimiyat boshqaruvi barcha afzalliklarining davlat institutlari tizimida uyg‘unlashuvi;
- hokimiyat vakolatlarining bo‘linishi va amalda ularning bir-biridan mustaqilligi;
- fuqarolik jamiyatining mavjud ekanligi;

¹⁴⁶ Каранг: Хропонюк В.Н. Теория государства и права. Хрестоматия. –М.: Интерстиль, 1998. –С.231-271;

Власть: очерки современной политической философии Запада. –М.: Наука, 1989; Гаджиев К.С.

Политическая философия. –М.: Экономика, 1989; Исламов З.М. Общество. Государство. Право. –Т.: Адолат, 2001 ва б.

¹⁴⁷ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: “Ўзбекистон”, 1996. –177 б.

¹⁴⁸ Ўша асар. –176 б.

- hokimiyat vakolatlarining u yoki bu jabhada yoxud institutda to‘planib qolishiga yo‘l bermaydigan antimonopol mexanizmlarni yaratish;
- konstitutsiyaviy qonunning ustunligi va bevosita faoliyati;
- qonunlarda davlatning mustaqilligini rasmiylashtirish va uni amaliy ta‘minlash;
- saylash huquqi normalari asosida qonun chiqaruvchi organlarni shakllantirish va qonunlarda davlat irodasini shakllantirish hamda ifodalash;
- ichki qonunchilikning xalqaro huquqning umum tan olgan normalari va prinsiplariga mosligini ta‘minlash;
- ijtimoiy muomala sub‘ektlarining hammasini u yoki bu shaxs tazyiqidan huquqiy himoya qilish;
- huquqiy davlatning namunasi, andozasi va barpo etish vositasi bo‘lmish sudning maqomini ko‘tarish;
- qonunlarning huquqiyiligini ta‘minlash, davlat hokimiyatlari tizimlarini huquqiy tashkil etish;
- fuqarolar huquq va burchlarining mushtarakligi;
- davlat va shaxsning o‘zaro mas‘ulligi¹⁴⁹.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga va mustaqillik yillarida o‘tkazilgan islohotlar natijalariga nazar tashlasak, ushbu belgilar ijtimoiy hayotda, boshqarish tizimida, kishilarning ijtimoiy-siyosiy faoliyatida aks etishiga guvoh bo‘lamiz. Bu o‘rinda I.A.Karimovning O‘zbekiston Respublikasining 16 va 17 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimlardagi ma‘ruzalarini kuzatish yetarlidir. U deydi: “Konstitutsiyamiz yurtimizda demokratik davlat qurish, erkin bozor iqtisodiyotini shakllantirish, inson, uning manfaatlari, huquq va erkinliklari oliy qadriyat hisoblanadigan fuqarolik jamiyatini barpo etish bo‘yicha eng muhim tamoyillar, qoida va me‘yorlarni o‘zida mujassamlashtirib, jamiyatimiz hayotining asosiy huquqiy poydevori bo‘lib xizmat qilmoqda”¹⁵⁰. prezidentimiz Konstitutsiyamizni falsafiy-huquqiy va siyosiy jihatdan ta‘riflar ekan, uning ijtimoiy demokratik taraqqiyotga ko‘rsatib kelayotgan ta‘sirini yuqori baholaydi. “Asosiy qonunimizning – deydi u, – negizini tashkil etadigan qoida va talablar asosida mamlakatimizni tub isloh qilish va modernizatsiya qilishning o‘zbek modeli qabul qilindi. Bu modelning mazmun-mohiyatini ifoda etadigan beshta asosiy tamoyil hozir ham o‘z dolzarbligi va ahamiyatini yo‘qotmay kelmoqda.

Bugun, vaqt o‘tishi bilan, hayotning o‘zi, mamlakatimiz erishayotgan yuksak marralar Konstitutsiyamizda mustahkamlab qo‘yilgan, xalqimizning orzu-umidlari, bugungi va kelajak manfaatlariga javob beradigan qoida va prinsiplarning naqadar to‘g‘ri ekanini isbotlamoqda”¹⁵¹.

Shu bilan birga Yurtboshimiz shakllantirilayotgan fuqarolik jamiyatida

¹⁴⁹ Каранг: Шарифхўжаев М., Шодиев Н. Ўзбекистон – конституциявий давлат. –Т.: Ўзбекистон, 2003. –81-82 б.; Шунингдек каранг: Латфуллин Г.Р., Новичков Н.В. Политическая организация. –СПб.: Питер, 2007. – С.296-327; Апресян Р.Г. Гражданское участие: ответственность, сообщество, власть. –М.: Аслан, 1997; Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. –М.: Юрид. лит-ра, 1997; Ислотов З.М. Давлат ва ҳуқуқ: умумназарий масалалари (давлат назарияси). –Т.: Адолат, 1997 ва б.

¹⁵⁰ Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг oliй мақсадимиз. –Т.: Ўзбекистон. 2209. –29 б.

¹⁵¹ Ўша асар. –30-31 б.

xalqimizning, kishilarimizning ijtimoiy-siyosiy faolligi oshgan holda asta-sekin davlat rolini kamaytirib borish lozimligini uqtiradi. “Xususan, bu maqsad-vazifalarni amalga oshirish yo‘lida davlatning rolini izchil ravishda kamaytirib borish va ayni paytda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari – mahallaning faoliyat ko‘lami hamda vakolatlarini kengaytirish, aholi turli qatlam va guruhlarining tub manfaatlarini ifodalaydigan va himoya qiladigan siyosiy va ijtimoiy institutlar, nodavlat, nohukumat tuzilmalar rolini kuchaytirish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi”¹⁵². Ammo fuqarolik institutlarining rivojlanishi davlat (hokimiyat) mavqeini, uning ommaviy tashkilotlardan tubdan farq qiluvchi, kuchli siyosiy tashkilot bo‘lishini inkor qilmaydi. Bu eng avvalo odamzodning xatti-harakatlari egoizm, kuch ishlatish – agressiya, buzg‘unchilikka, axloqsizlikka moyillik saqlanib qolayotgani bilan izohlanadi¹⁵³. Bundan tashqari, yosh, zaif davlatlarni, xalqlarni o‘ziga bo‘ysundirishga intilayotgan tashqi kuchlar ham bor ekanini unutib bo‘lmaydi. Yuridik fanlari doktori, professor Z.M.Islomov yozganidek, “fuqarolik jamiyati institutlari ham poraxo‘rlik, sansolarlik illatlariga duchor bo‘lishi, pul bo‘lgan joylarga esa jinoyatchilik kirib borishi mumkin”¹⁵⁴. Ushbu illatlardan kuchli davlatsiz (hokimiyatsiz) qutulish qiyin. Shuning uchun ham prezidentimiz ta’kidlaydi, “...har qanday davlat tizimi, uning apparati va ma'muriy organlari demokratik andozalarga qanchalik javob bermasin – baribir o‘z kuchini, qolaversa, o‘z zo‘ravonligini o‘tkazishga harakat qiladigan tizim bo‘lib qolaveradi”¹⁵⁵.

Shaxs (inson) manfaatlari Konstitutsiyada bosh maqsad, butun ijtimoiy-siyosiy voqelikning to‘laqonli ishlashi va mavjudligining sharti qilib qo‘yilgan. Ma’lumki, sho‘rolar davrida qabul qilingan Konstitutsiyalar sinfiy-guruhiy va sotsialistik davlat manfaatlariga xizmat qilishni bosh maqsad qilib qo‘ygan, butun ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va mafkuraviy-madaniy institutlarni ushbu maqsadga xizmat qilishga qaratgan edi. Shaxs (inson) sotsialistik davlat deb atalgan mashinaning bir “vinti” ediki, uning shaxsiy hayoti va manfaatlari ushbu “mashina”ning to‘xtovsiz, kechayu kunduz ishlashiga qaratilgan. Bu borada u “Sotsialistik mehnat qahramoni”, “Kommunistik brigada”, “Mehnat qizil bayroq ordeni”, “Staxanovchi”, “Besh yillik ilg‘orlari” kabi ko‘plab unvonlar, soxta qahramonlar, mehnat ilg‘orlari kashf etgan. Sirtidan qaraganda ushbu sa’y-harakatlar shaxs (inson) manfaatlari uchun, uni ulug‘lash o‘z faolligini munosib taqdirlash uchun qilingandek ko‘rinadi. Vaholanki, shaxs (inson) mehnatining asosiy mahsuli, yaratgan boyliklari dunyoda kommunizmni qaror toptirishga sarflangan. Xalq boyliklarini KPSS nimaga sarflaganini Igor Bunich “Partiya oltinlari” kitobida asosli dalillar va misollar bilan ochib bergan¹⁵⁶. Sho‘rolar Konstitutsiyalaridagi qusur va illatlarni qayd etib M.Sharifxo‘jaev va N.Shodiev yozadi: “O‘zbekistonga partapparat mustaqil siyosiy kuch sifatida mutlaq hukmga

¹⁵² Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. –Т.: Ўзбекистон. 2209. –32 б.

¹⁵³ Каранг: Назоретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. –СПб.: Питер, 2004; Лебон Г. Психология народов и масс. –СПб: Питер, 1995 ва б.

¹⁵⁴ Исломов З.М. Фуқаролик жамияти: кеча, бугун, эртага. –Т.: ТДЮИ, 2002. –36 б.

¹⁵⁵ Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. –Т.: Ўзбекистон, 2002. –325 б.

¹⁵⁶ Каранг: Бунич И. Партия олтинлари. Озод Шарофиддинов таржимаси. –Т.: Маънавият, 1999. –230-240 б.

ega sobiq totalitar o‘tmishdan biron-bir qonun bilan bog‘liq bo‘lmagan, tamaddun demokratik rivojlanishga, fuqarolik jamiyatiga, millatning demokratik kayfiyatdagi ilg‘or vakillari qarashlariga, yaxlit milliy madaniyatga zid, ko‘pgina rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotidan ham past iqtisodiyot, aholi qashshoqligi meros qoldi”¹⁵⁷. Shaxs (inson) manfaatlarini sho‘rolar hukumatining qonunlarining bosh maqsadi bo‘lganida bunday ayanchli ahvol yuzaga kelmasdi.

I.A.Karimov Asosiy qonunimizning 16 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimda so‘zlagan nutqida deydi: “Eng muhimi, islohotlarning asosiy sub’ekti bo‘lmish inson mamlakatda amalga oshirilayotgan o‘zgarish va yangilanishlarning zarurligiga, ulardan aniq manfaat topishiga o‘z hayotiy tajribasi misolida ishonch hosil qilishi zarur”¹⁵⁸.

Huquq, qonun ustuvorligini ta‘minlash fuqarolik jamiyati, demokratik huquqiy davlat qurishning hal qiluvchi omillaridan biridir. Shuning uchun huquq va qonun ustuvorligini ta‘minlamay milliy demokratik taraqqiyot ga erishish qiyin. Ilg‘or davlatlarning tajribasi va demokratik taraqqiyot yo‘li ko‘rsatadiki, ular ikki-uch yuz yildan beri huquq va tenglik uchun tinmay kurash olib borganlar, hatto qon to‘kkanlar. Davlat, g‘ayridemokratik kuchlar xalqa erkinlik berishni, uni o‘zi bilan teng huquqli ko‘rishni, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishga jalb qilishni lozim deb bilmagan. Bu g‘ayrihayotiy va g‘ayriinsoniy hol goho revolyusiyalarni, qo‘zg‘olonlarni keltirib chiqargan. O‘zbekiston davlati esa, aksincha, fuqarolarining teng huquqligini tan oladi, ularning siyosiy-huquqiy madaniyatini mudom yuksaltirib borishni asosiy vazifasi deb qaraydi. Asosiy qonunimiz ana shu huquqlarni ta‘minlash uchun barchaga teng imkoniyat yaratib berilishini kafolatlaydi. “Huquqiy davlatning asosiy belgisi, – deb ta‘kidlaydi I.A.Karimov, – barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, Konstitutsiya va qonunlarning ustunligini ta‘minlanishidir. Inson va fuqarolarning huquqlari hamda erkinliklari sohasida Konstitutsiyada talaygina ijobiy jihatlar mavjud. Bu borada loyiha Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining deyarli barcha prinsipial qoidalarini o‘ziga singdirgan. Insonning hayoti, shaxsi va erkinligi daxlsizdir”¹⁵⁹.

Davlat (hokimiyat) – shaxs (inson) – huquq (qonun) bir-biriga bog‘liq sub’ekt va ob’ekt sifatida demokratik taraqqiyotning nafaqat maqsad va mexanizmlarini belgilab, ta‘minlab keladi, shuningdek, ular uyg‘unligi ijtimoiy o‘zgarishlarga, rivojlanishga impuls, turtki beradi, oxir natijada esa demokratik taraqqiyot ko‘rsatkichi sifatida namoyon bo‘ladi. Ulardan birortasi ham e‘tibordan chekkada qolmaydi, ular o‘rtasidagi uyg‘unlik, dialektik bog‘liqlik, bir-birini mudom taqozo etib kelish demokratik jamiyatni jonli, dinamik rivojlanishga moyil qiladi. Ushbu rivojlanish mudom davom etadigan jarayondir, jamiyat bir joyda muqim, turg‘un to‘xtab qolmaganidek demokratik taraqqiyot ham davr talablariga muvofiq rivojlanib, hayotiy, siyosiy tajribalar bilan boyib boradi. Demokratik taraqqiyotning tugal shakli yo‘q, u jamiyatning qismlari bo‘lgan davlat (hokimiyat)

¹⁵⁷ Муродхўжаев М., Шодиев Н. Ўзбекистон – конституциявий давлат. –Т.: Ўзбекистон, 2003. –13 б.

¹⁵⁸ Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. –Т.: Ўзбекистон, 2009. –34 б.

¹⁵⁹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –125-126 б.

– shaxs (inson) – huquq (qonun)ning o‘zaro munosabatlarining ifodasi, in’ikosidir. Ushbu munosabatlar qanchalik konstruktiv, ijodiy va maqsadli bo‘lsa demokratik taraqqiyot ham shunchalik yuqori, ibratli, yetuk bo‘ladi.

7-MAVZU: Davlat hokimiyati mahalliy organlari va ijtimoiy-siyosiy islohotlar mohiyati

Reja

- 1. Davlat hokimiyati organlarini demokratlashtirish**
- 2. Davlat hokimiyati organlarining strukturaviy va funksional o‘zgarishlarning mazmun va mohiyati**

Tayanch so‘z va iboralar : Qonuniylik; huquqiy tartibot; Bozor iqtisodiyoti; demokratik munosabatlar; yagona axloqiy qoidalar; sotsial sub’ektlar; egoizm; Fuqarolik institutlari; Demokratik taraqqiyot.

Davlat hokimiyati organlarini demokratlashtirmay jamiyatni demokratlashtirish mumkin emas. Ijtimoiy-siyosiy jarayonlar umumiy voqelik sifatida barcha institutlarni teng demokratlashtirishni taqozo qiladi, chunki ushbu jarayonlardan birorta qism – institut, ob’ekt, organ chekkada qolsa, tub o‘zgarishga qaratilgan islohotlar kutilgan natija bermaydi. Falsafa fanlari doktori V.M.Mejuev haqli ravishda savol qo‘yadi: “Hech qachon demokratiyada yashamagan mamlakatda qanday qilib demokratik hokimiyatni shakllantirish mumkin? Hatto siyosiy tizimda demokratik hokimiyat institutlari va organlari rasmiy tarzda borligida ham demokratiya bo‘lmasligi mumkin. Chunki demokratik normalar va tamoyillarga muvofiq fikrlash va harakat qilish odati hamda an’analari yo‘q”¹⁶⁰. Demokratiya an’analari yo‘q mamlakatda demokratiyani qaror toptirish g‘ayrihayotiydir, uni demokratik an’analariga ega chet ellik mutaxassislarining kelib o‘rnatishi yanada g‘ayrihayotiydir. Faylasuf, bozor iqtisodiyoti ham, siyosiy partiyalar ham, ayniqsa ularning siyosiy dasturi bir-biriga mutlaq zid (Rossiya nazarda tutilayabdi) kelayotganida mamlakatda demokratiyani qaror toptirish mushkul. Shuning uchun demokratik islohotlarni o‘tkazishga qodir hokimiyat yoki shaxsga ehtiyoj paydo bo‘ladi. Ushbu hokimiyat yoki shaxs demokratik qadriyatlarini e’zozlashi, hokimiyatni suiste’mol qilishga yo‘l qo‘ymay liberal siyosat olib borishi lozim, deb hisoblaydi¹⁶¹.

Ijtimoiy-siyosiy islohotlar ko‘rsatadiki, demokratik qadriyatlar va qarashlar o‘zidan o‘zi hokimiyat organlari faoliyatida shakllanmaydi, hatto Konstitutsiya va qonunlar ham ularni qaror topishiga yordam berolmaydi. AQSh Konstitutsiyasining qabul qilinganiga ikki yuz yildan oshdi, biroq jamiyatda hatto 90-yillarda ham tom ma’nodagi demokratiya qaror topmagan. Masalan, 1986 yili 490 ming saylanadigan lavozimlarni qora tanli aholining atigi 1,3%, ayollarning esa 1,5% egallagan, qolgan 98,7%ni oq tanli, 98,5% oq tanli erkaklar egallagan¹⁶².

¹⁶⁰ Қаранг: Бюрократия, авторитаризм ва будущее демократии //Вопроск философии, 1992, №2. –С.3.

¹⁶¹ Ўша асар. –С.6.

¹⁶² Қаранг: Скидмор М.Дж., Трипп Маршалл Картер. Американская система государственного управления. –

Inson huquqlari bo'yicha ko'p qonunlar qabul qilgan mamlakatda o'tgan asrning o'rtalarida ham avtobuslarda "oq tanli uchun", "qora tanli uchun" degan yozuvlarni ko'rish mumkin edi. Shuning uchun ham I.A.Karimov ta'kidlaydi: "Tepadan turib, maxsus farmon yoki dekret bilan jamiyatda adolat va demokratiyani o'rnatib bo'lmaydi. Bu barchaning birdek ishtiroki, birinchi navbatda peshqadam ziyolilarimiz, turli siyosiy partiya lar, jamoat tashkilotlari namoyondalarining, mas'ul xizmatchilarimizning g'ayrati, jasorati, aql-zakovati bilan ro'yobga chiqadigan murakkab ishdir"¹⁶³. U demokratiyani chekkadan keltirib bo'lmasligini, buning uchun xalqimizning siyosiy-tarixiy tajribasidan, an'analari va hokimiyat tizimlarini xalq manfaatlariga xizmat qildiradigan milliy mexanizmlardan, qadriyatlardan unumli foydalanishga da'vat etadi: "Bu boradagi eng muhim va og'ir masalalardan biri shuki, demokratik tamoyillarni joriy etishda asrlar sinovidan o'tgan, bugungi hayotimiz talablariga xizmat qiladigan, tanlab-saralab olingan milliy qadriyatlar va umumbashariy tajribalarni tabiiy ravishda uyg'unlashtira olishimiz lozim"¹⁶⁴.

Mustaqillik yillarida davlat hokimiyati mahalliy organlarining siyosiy-huquqiy mavqei, ular faoliyatini yuksaltirish va demokratlashtirish, ayniqsa ularning jamiyatni demokratlashtirishga qo'shayotgan hissalarini o'rganishga qaratilgan qator monografiyalar, kitob va to'plamlar, maqolalar yuzaga keldi. Tadqiqotchilar diqqatini mahalliy organlarning aholi bilan ishlashi, kishilarning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy faolligini uyushtirishdagi tajribalari qiziqirmoqda¹⁶⁵. Haqiqatan ham bugun jamiyatni demokratlashtirish davlat hokimiyati mahalliy organlarining faoliyatiga, demokratik qadriyatlarni bevosita qo'llab-quvvatlashiga bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida (XXI bob) mahalliy davlat hokimiyati asoslari belgilab berilgan. Ularga viloyatlar, tumanlar va shaharlar hokimlari va ular boshchilik qiladigan xalq deputatlari Kengashlari kirishi ko'rsatilgan. Mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga quyidagilar kiradi:

- joylarda qonuniylikni, huquqiy tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash;
- hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish;
- mahalliy byudjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yig'imlarni belgilash, byudjetdan tashqari jamg'armalarni hosil qilish;
- mahalliy kommunal xo'jalikka rahbarlik qilish;
- atrof muhitni muhofaza qilish;
- fuqarolik holati aktlarini qayd etishni ta'minlash;
- normativ hujjatlarni qabul qilish hamda O'zbekiston Respublikasi

М.: СП "Квадрат", 1993. –С.30.

¹⁶³ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –244 б.

¹⁶⁴ Ўша жойда.

¹⁶⁵ Каранг: Адилқориев Х.Т. Новая конституция – великий символ суверенитета Узбекистана. –Т.: Адолат, 1994; Ниятуллаев С.Д. Государственное строительство в Республике Каракалпакстан. –Нукус: Каракалпакстан, 1993; Жалилов Ш. Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислоҳоти: тажриба ва муаммолар. –Т.: Ўзбекистон, 1994; Джавакова К.В. Институт қарорларидан ташқари давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислоҳоти. –Т.: О'qituvchi, 2006; Тўлаганов А. Давлат ҳокимиятининг вакиллик ва ўзини ўзи бошқариш органлари. –Т.: ТДЮИ, 2002 ва б.

Konstitutsiyasiga va O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalga oshirish¹⁶⁶.

“Bozor iqtisodiyotiga o‘tish, mahalliy hokimiyat organlarining mustaqilligini kengaytirish hududlarni boshqarish tizimida tub o‘zgarishlar yasashni talab etadi. Yangicha sharoitlarda mehnatkashlar manfaatlarini ifodalovchilar sifatidagi boshqaruv idoralari bilan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar orasidagi o‘zaro munosabatlar yangicha prinsiplarga, ko‘proq o‘zaro foydali asosdagi iqtisodiy manfaatlar prinsiplariga asoslanadi. Bu yo‘l-yo‘riqlar, ko‘rsatmalar asosida rahbarlik qilish sohasini k eskin toraytirib, iqtisodiy tayanchlar va manfaatlar ta’sirini o‘tkazishning barcha manfaatdor tomonlar orasidagi shartnomaviy munosabatlarga asoslangan bilvosita usullarni jiddiy kengayib borishiga olib keladi”¹⁶⁷. Demak, iqtisodiy manfaatdorlik, xo‘jalik sub’ektlarining kengayishi, shartnomaviy munosabatlar joylarda demokratik boshqarishga olib keladi. Shu bilan birga yuridik fanlari doktori, professor Sh.Jalilov yozadi: “Albatta, boshqarishning iqtisodiy usullari o‘z-o‘zidan ma'muriy ta'sir vositalarining o'rnini egallaydi yoki demokratik munosabatlari shakllantiradi (tagiga chizilgan bizniki – B.T.), deb o‘ylash o‘ta soddalik bo‘lar edi, bu iqtisodiy usullarning amal qilishi uchun ishbilarmonlik faoliyatining ma’lum darajadagi haqiqiy erkinligi, qonun bilan belgilangan yagona axloqiy qoidalar, bozor infrastrukturasi mavjud bo‘lgan boshqacha iqtisodiy muhit kerak bo‘ladi. Shu munosabat bilan ta’kidlab o‘tish lozimki, o‘tish davridagi bozor munosabatlari shakllanib borayotgan sharoitlarda boshqarishning turli usullaridan foydalanish zarur bo‘ladi”¹⁶⁸. Haqiqatan ham, bozor munosabatlari kishilar va sotsial sub’ektlar o‘rtasidagi aloqalarga ta’sir etmay qolmaydi, biroq u egoizm, korporativ manfaatlariga xizmat qilish, hatto boshqalarning huquqlarini paymol qiluvchi hollarni keltirib chiqarishi, natijada demokratiyani emas, balki oligarxiyani, teng huquqlikni emas zo‘ravonlikni yuzaga keltirishi mumkin. Bu o‘rinda I.Karimovning 1998 yil 9 noyabrda Samarqand va 1998 yil 11 noyabrda Navoiy viloyatlari xalq deputatlari Kengashlari sessiyalarida qilgan ma’ruzalaridan misollar keltirsa bo‘ladi.

I.Karimov 1995 yili Samarqand viloyatiga A.Mardievni hokim etib tayinlayotganida uni shu yerda to‘plangan muammolardan xabardor va ularni adolat, qonun va xalq manfaatlarini nuqtai nazaridan hal etishiga ishonch bildirgan edi. Ammo viloyat hokimi boshqacha yo‘l tutdi, ya’ni lavozimlarni aniq “shaxs”, buyurtma orqali tarqatdi, qarindosh, oshna og‘aynichilikni avj oldirdi. “Viloyat davlat apparatining o‘zagini layoqatsiz, siyosiy saviyasi past, axloqiy jihatdan nopok, ammo rahbarning ishongan og‘aynilari, eski qadrdonlari, bir hovuch laganbardor kimsalar tashkil etsa, odamlar e’tirozini kimga aytishi mumkin? Bunday hol xizmat vazifasini suiiste'mol qilish, davlat va jamoat mulkini talon-taroj etish uchun qulay sharoit yaratadi... Eng yomoni, rahbarlarga nisbatan keng

¹⁶⁶ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2003. –27-28 б.

¹⁶⁷ Жалилов Ш. Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислохоти: тажриба ва муаммолар. –Т.: Ўзбекистон, 1994. –58 б.

¹⁶⁸ Жалилов Ш. Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислохоти: тажриба ва муаммолар. –Т.: Ўзбекистон, 1994. –58 б.

jamoatchilikning ishonchi yo‘qoladi. Bunday jamiyatdan baraka ketadi, ish yurishmaydi, aholi o‘rtasida turli tortishuvlar va noroziliklar paydo bo‘ladi.

Darhaqiqat, bunday muhitda rahbarga yaqin bo‘lgan, ishongan, suyanan kadrlari bir-birlarini qo‘llab-quvvatlaydi, sodir bo‘lgan qonunbuzarlik va jinoyatlarni yashiradi. Jamiyatda adolat yo‘qoladi. Bunday holda xalq arz-dodini, faryodini kimga aytishi kerak?”¹⁶⁹ prezidentimiz mahalliy hokimiyat duchor bo‘lgan illatlar negizini ochib beradi: “Tabiiy ravishda bunday ahvolning tomirinegizi qaerda, degan savol tug‘iladi. Avvalambor, bunday hollarning zamini-tomiri eskidan qolgan salbiy, suyak-suyagimizga singib ketgan odat va asoratlarda bo‘lishi darkor. Qolaversa, yana bir sababi – yangi qabul qilinayotgan qonun va farmonlar, demokratiya va adolat talablarini mensimaslikda, bugungi hayotimizdagi o‘zgarishlarni his etmaslikda, kamsitishdadir”¹⁷⁰. Demak, davlat hokimiyati mahalliy idoralarining o‘zida demokratik o‘zgarishlarga intilish va faoliyatida adolat bo‘lmas ekan, ular kishilarning dunyoqarashida, hayot tarzida demokratik qadriyatlarni shakllantira olmaydi. Jamiyatni demokratlashtirish hokimiyat institutlarini, davlat organlarini demokratlashtirishdan boshlanadi.

Buni o‘zimiz o‘tkazgan sotsiologik so‘rovnoma natijalari ham ko‘rsatadi. “Oxirgi viloyat deputatlari xalq kengashlarida kimga ovoz berganingizni eslay olasizmi?” degan savolga respondentlarning 61% “yo‘q”, 25% “aniq eslay olmayman”, 4% “ha”, 10% javob bermagan. Hayratli tomoni shundaki, “yo‘q” deb javob berganlarning 82% ni 35 yoshgacha bo‘lgan saylovchilar tashkil etadi. Ular kimga va qachon ovoz berganini eslay olmaydilar. Vaholanki, sotsial muammolarga qiziquvchi, jamiyat va davlat boshqaruvi institutlari faoliyatiga yuqori talablar qo‘yadigan aholi qatlamlari ichida yoshlar ko‘pchilikni tashkil qiladi. “Oxirgi marta viloyat yoki tuman hokimiyati rahbarlari bilan qachon uchrashgansiz?” degan savolimizga respondentlarning 76% “uchrashmaganman”, 20% “ko‘p vaqt bo‘ldi”, 3% “ko‘p vaqt bo‘lmadi” deb javob bergan. Ko‘rinib turibdiki, mahalliy hokimiyat organlarining aholi bilan bevosita muloqoti kerakli darajada emas. Natijada davlat hokimiyati mahalliy organlari aholi tashvishlaridan, orzu umidlaridan yaxshi xabardor bo‘lmaydi, ularning imkoniyatlaridan, kuchlaridan foydalanish, mavjud muammolarni hal etishga aholining o‘zini jalb etish kabi usullarni bilmaydi.

Davlat hokimiyati mahalliy organlari O‘zbekiston Respublikasi prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, viloyat, tuman va shahar xalq deputatlari mahalliy Kengashlariga saylovlar o‘tkazishni tashkil qiladilar. O‘zbekiston Respublikasining “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida” (1993 yil sentyabr) va “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylovlar to‘g‘risida”gi (1994 yil may) qonunlarga ko‘ra, xalq deputatlarini saylash bir mandatli saylov okruglari bo‘yicha ko‘ppartiya viylik asosida o‘tkaziladi¹⁷¹. Saylovlarni bunday tashkil qilish, hozirgi demokratiya talablariga to‘la mos kelishi bilan birga, eng

¹⁶⁹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –213 б.

¹⁷⁰ Ўша асар. –215 б.

¹⁷¹ Қаранг: “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қонуни //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1993, №9; “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашига сайловлар тўғрисида” //Ўша жойда, Ахборотнома, 1994, №5.

munosib nomzodlarning, saylovchilar manfaatlarini sidqidildan himoya qila oladigan kishilarni saylash uchun keng imkoniyatlar tug‘diradi... Viloyat, tuman va shahar Kengashlariga maxsus saylov komissiyalari tashkil etish, fuqarolarni o‘z ishlarining borishi to‘g‘risida xabardor qilib turish, ya‘ni fuqarolarni saylov uchastkasi tashkil etilganligi, saylov komissiyasi tarkibi, saylovchilar ro‘yxati bilan tanishtirish, deputatlikka nomzodlar haqidagi ma‘lumotlar bilan va ovoz berish, saylov natijalari bilan tanishtirib borish vazifasi yuklanadi. Istagan fuqaro yoki ommaviy axborot vositalari, nomzodlar, siyosiy partiyalar, ommaviy harakatlar ushbu vazifaning qay ko‘lamda bajarishini kuzatish, nazorat qilish huquqiga ega¹⁷². Ushbu tartib inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va 1990 yilda qabul qilingan Kopengagen konferensiyasining yakuniy hujjatida bayon etilgan saylovlarning umumiylik, oshkoralik, teng huquqlik, ixtiyoriylik va ovoz berishda yashirinlik tamoyillariga to‘la to‘g‘ri keladi. F.Musaevning keltirishicha, chet ellarda bu borada turli yondashuvlar qo‘llaniladi. Masalan, Belgiyada saylovda ishtirok eta olmaydigan fuqaro zarur sabab-dalillarini barvaqt sudyaga taqdim etishi kerak. Saylovchi bu qoidani buzsa, fuqaroga birinchi marta 3 frank, ikkinchi marta 3 frankdan 25 frankkacha jarima solinadi. Qoidani uchinchi bor buzgan shaxsning ismi, familiyasi maxsus joylarga yozib qo‘yiladi. Agar mazkur shaxs saylovda qatnashish tartibini to‘rtinchi marta buzsa, u 15 yilga saylovda qatnashish va 10 yil davomida davlat muassasalariga va mahalliy davlat organlariga ishga qabul qilinmaydi¹⁷³. Bu misol biz uchun g‘ayrihayotiy ko‘rinadi, chunki o‘zbek saylovchiligi huquqida birovni saylovda qatnashishga majbur etish yo‘q. Bizning fikrimizcha, saylovda qatnashish yoki qatnashmaslik insonning konstitutsion huquqidir, agar saylovchi nomzod faoliyati yoki boshqa fazilatlaridan yaxshi xabardor bo‘lsa, u ushbu munosabatini boshqacha, ya‘ni ommaviy axborot vositalari orqali ham bildirishi mumkin. Shuning uchun G‘arbda “hozirgi kunda saylovchilardagi absentizm (saylovlarda qatnashmaslik, unda ishtirok etishdan bo‘yin tovlash, qochish) ko‘pchilik mamlakatlarga xos ko‘rinishdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, saylovlarda ishtirok etishdan bo‘yin tovlash hollari barcha mamlakatlarda oshib bormoqda”¹⁷⁴.

I.A.Karimovning mamlakatimizni ijtimoiy-siyosiy taraqqiyoti konsepsiyasida markazlashgan boshqaruvdagi asosiy vazifalarga joylarga, viloyat, tuman va shaharlardagi davlat hokimiyati organlariga o‘tkazish g‘oyasi jamiyatni demokratlashtirishda muhim ahamiyatga ega. prezidentimiz bu borada quyidagi fikrlarni ilgari suradi: “Boshqaruv vazifalarining asosiy qismini, – deydi u, – markazdan viloyatlarga, viloyatlardan shahar va tumanlardagi davlat hokimiyati va boshqaruv idoralariga o‘tishni ta‘minlash darkor. Shu tariqa bu bosqich asta-sekin o‘zini o‘zi boshqarish jamoatchilik tashkilotlariga ham yetib boradi”¹⁷⁵. Demak, prezidentimiz konsepsiyasiga ko‘ra, markaziy boshqaruv idoralarining asosiy iqtisodiy, ma‘naviy-madaniy va ijtimoiy-tarbiyaviy vazifalari mahalliy

¹⁷² Жалилов Ш. Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислоҳоти: тажриба ва муаммолар. –Т.: Ўзбекистон, 1994. –102-103 б.

¹⁷³ Мусаев Ф. Демократик ҳуқуқий давлат қуришининг фалсафий-ҳуқуқий асослари. –Т.: О‘zbekiston, 2007. – 182 б.

¹⁷⁴ Ўша жойда.

¹⁷⁵ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –11 б.

hokimiyatlarga asta-sekin o'tkazilishi, shu tariqa davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etadigan sub'ektlar doirasi kengaytirilishi zarur. Bu fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lidir. "Fuqarolik jamiyatida davlat hokimiyati va boshqaruv organlari umummilliy manfaatlariga daxldor eng muhim vazifalarnigina amalga oshiradi. Mudofaa, davlat xavfsizligi, tashqi siyosat, pul-moliya va soliq tizimini shakllantirish, qonunchilikni rivojlantirish shular jumlasidandir"¹⁷⁶. Biroq bu markazlashgan boshqaruvdan mutlaq voz kechish kerak degan fikrga olib kelmaydi. Davlat mavjud ekan u mudom markazlashgan boshqaruvga ehtiyoj sezadi. Bu o'rinda gap davlat boshqaruvini demokratlashtirish, boshqarish sub'ektlarining doiralarini kengaytirish ustida ko'rishi mumkin.

Davlat hokimiyati mahalliy organlari faoliyatining jamiyatni demokratlashtirishdagi o'rni ularning siyosiy partiyalar va nodavlat tashkilotlarining samarali ishlashi uchun zarur sharoitlar yaratib berganida, ularning faoliyatini qo'llab-quvvatlaganida aks etadi. Biroq mahalliy hokimiyat institutlarining umumiy ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda hali faol ishtirok etayotgani sezilmaydi. Shuning uchun Qoraqalpog'iston Respublikasidagi, davlat hokimiyati organlarining faoliyatini o'rgangan siyosatshunos A.Ko'jageldiev, "bugungi kunda mahalla va mahalliy o'zini o'zi boshqarish institutlari faqat mahalliy, hududiy ishlar bilan mashg'ul bo'lib, ularning siyosiy jarayonlardagi roli sezilmaydi"¹⁷⁷, degan xulosaga keladi. U yozadi: "Bugungi kunda Xalq deputatlari kengashi hokimlarga bo'ysunadi. Hatto Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasida "tuman va shahar hokimi o'z vakolatlarini yagona boshqaruv tamoyillarida amalga oshiradi va o'zi boshqarayotgan organlar qarorlari va harakatlari uchun shaxsiy javobgardir", deb belgilab qo'yilgan. Bunday holat, bizning fikrimizcha, xalq vakillarining siyosiy va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga imkon bermaydi, ularni hokimning yakka hokimligi ostida ishlashga majbur qiladi va o'z demokratik mohiyatini yo'qotadi"¹⁷⁸. Haqiqatan ham mahalliy hokimiyat organlari huquqiy mustaqil bo'lgan siyosiy partiyalar va nodavlat tashkilotlarini o'ziga bo'ysundirish, ularni funksiyalariga kirmaydigan ishlarga jalb etishga urinishlari uchrab turibdi. Bu esa demokratik institutlarning shakllanishiga ham, faoliyatiga ham xalaqit beradi. Bugun davlat hokimiyati mahalliy organlarini zamonaviy, demokratik tafakkurga va boshqarish usullariga ega yosh kadrlar bilan ta'minlash dolzarb masalalardan biridir. Yurtboshimiz ta'kidlab deydi: "Eng avvalo, bizning ongu tafakkurimizga, ma'naviyatimizga kishan bo'lib turgan eski asoratlardan xoli bo'lgan. Zamonning ilg'or talablariga javob beridigan g'ayrat-shijoatli, mard, insof-diyonatli yoshlarimizning hal qiluvchi vazifalarga kelishi uchun yo'lni keng ochib berish kerak... Birinchi galda sog'lom fikrlovchi, shu aziz Vatan qismatini o'z shaxsiy qismati deb biladigan, mamlakatning ertasi uchun bor mas'uliyatni zimmasiga olishga qodir, jafokash xalqimiz uchun, demokratiya va adolat uchun o'zini baxshida etadigan, fidoyi, izlanuvchi yosh avlodning boshini qovushtirish,

¹⁷⁶ Ўша асар. –12 б.

¹⁷⁷ Кўжагелдиев А. Қорақалпоғистон Республикаси сиёсий институтларининг вужудга келиши ва ривожланиши. –Т.: Янги аср авлоди, 2009. –81 б.

¹⁷⁸ Кўжагелдиев А. Қорақалпоғистон Республикаси сиёсий институтларининг вужудга келиши ва ривожланиши. –Т.: Янги аср авлоди, 2009. –81 б.

uning maqsad va intilishlariga qanot berish zarur”¹⁷⁹.

Falsafiy-huquqiy adabiyotlarda hokimiyat umumiy bilan xususiy manfaatlarini, individ g‘oyalari bilan xalq g‘oyalari bilan uyg‘unlashtiruvchi, sintezlashtiruvchi siyosiy institut sifatida qaraladi¹⁸⁰. Hokimiyatning ushbu funksiyasi ayniqsa mahalliy organlar faoliyatida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ammo ushbu qiziqish, manfaat va g‘oyalarni uyg‘unlashtirish hokimiyat, davlat uchungina zarur emas, u eng avvalo jamiyat taraqqiyoti uchun kerak. Demokratik taraqqiyot esa uyg‘unlashtirish jarayonida barchani, davlat institutidan tortib to oddiy fuqarogacha faol ishtirok etishni taqozo qiladi. Davlat, hokimiyat ushbu jarayonni uyg‘otishi, yo‘naltirishi va qo‘llab-quvvatlashi zarur. Har doim ham kishilar birlashishga, manfaatlarini uyg‘unlashtirishga intilavermaydi. Ayniqsa liberal-demokratik qadriyatlar kishini o‘z maqsadlaridan kelib chiqib raqobatga, kim o‘zidiga da‘vat etadi. Fuqarolik institutlarida esa korporativ manfaatlar ustunlik qiladi, bu, shubhasiz, kishilarning manfaatlari va g‘oyalari bilan uyg‘unlashtirishga xalaqit beradi. Aynan shu o‘rinda demokratik taraqqiyotni qo‘llab-quvvatlovchi kuchlar manfaatlarini, g‘oyalarni birlashtirish, uyg‘unlashtirish dasturlari bilan chiqishi lozim bo‘ladi. Fuqarolik jamiyati shakllantirishni strategik maqsadi qilib qo‘ygan hokimiyat, davlat, shu jumladan, mahalliy hokimiyat institutlari ana shunday vazifani o‘z ustiga olishi shart. Hokimiyat institutlaridan pozitiv tashabbuslar chiqmasa, kishilarni milliy istiqlol g‘oyasi atrofida birlashtirishga qaratilgan ezgu da‘vatlar bo‘lmasa boshqarish tizimlarida ham, kishilarda ham yaratishga, pokdamon, iymon, diyonat bilan yashashga intilish shakllanmaydi. Xalqimizda “Katta arava qaerdan yursa, kichik arava ham shu yerdan yuradi” degan maqol bor. Davlat, hokimiyat – katta arava, ya’ni yangi-yangi tashabbuslar va adolatni qaror toptirishga da‘vat etilgan institutlardir. 1998 yil 11 noyabr kuni Navoiy viloyati xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlagan nutqida, viloyatda avj olgan oshna-og‘aynichilik, korrupsiya, g‘ayriqonuniy harakatlarning bois-negizi bitta – “viloyat rahbari, achchiq bo‘lsa ham aytish joizki, viloyatning aksariyat faollarida uzoqni ko‘zlab ishlash, izlanish bo‘lmaganidadir”¹⁸¹, deb ko‘rsatdi.

Demokratik taraqqiyot butun jamiyat izlanishlarining, mehnatining pirovard natijasi bo‘ladi. Davlat hokimiyati organlari, institutlari ushbu izlanishlarni tezlashtirishi ham, ularga to‘siq bo‘lishi ham mumkin. Ammo ayrim olgan viloyat yoki tuman hokimlari faoliyatidagi to‘siqlar, g‘ayriqonuniy xatti-harakatlar butun xalqning, jamiyatning demokratik istaklariga g‘ov bo‘lolmaydi. Demokratik taraqqiyot butun insoniyatning, taraqqiyparvar kuchlarning istagi, irodasi, ifodasi, hayotiy maqsadiga aylangan ekan ushbu global voqelikdan O‘zbekiston Respublikasi va uning xalqi ham chekkada qololmaydi. Bizda demokratiyani hayot tarziga aylantirishga qodir huquqiy institutlar va mexanizmlar ham, xalqni demokratik taraqqiyotga bo‘lgan intilishini amalda qo‘llab-quvvatlovchi siyosiy institutlar ham tashkil etilgan. Hozirgi vazifa ushbu mexanizmlar va institutlarni ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotga xizmat qilishini ta’minlashdir. Aslida I.A.Karimov

¹⁷⁹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –242, 246 б.

¹⁸⁰ Гаджиев И.С. Политическая философия. –М.: Экономика, 1999. –С.271.

¹⁸¹ Каримов И.А. Биз ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –234 б.

rahbarligida Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar mohiyati ham mavjud mexanizmlar va institutlarni modernizatsiyalashayotgan ijtimoiy hayot talablariga muvofiq faol ishlashiga erishishdir.

8-MAVZU: Siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlarning milliy demokratik taraqqiyotdagi o‘rni

Reja

1. Milliy demokratik taraqqiyotda siyosiy partiyalarlarning tutgan o‘rni.

2. Nodavlat va notijorat tashkilotlarining mamlakatni demokratlashtirish jarayonidagi o‘rni.

Tayanch so‘z va iboralar : Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot; dinamizm; siyosiy va iqtisodiy tuzilmalar; “o‘zbek modeli”; “siyosiy partiyalar fraksiyalari”; qonun ustuvorligi; Jamoat birlashmalari.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotni siyosiy partiyalar va xalq harakatlarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Aynan ushbu fenomenlar demokratiyaga hayot, yashovchanlik, hokimiyat va aholi o‘rtasidagi aloqalarga dinamizm bag‘sh etadi, kishilarni jamiyat va davlat ishlaridan xabardor yurishga, ular faoliyatini nazorat qilishga imkon beradi.

“Bugungi kunda siyosiy partiyalar siyosiy jarayonlarning bosh harakatlaturuvchi kuchi sifatida yuzaga chiqmoqda. Shuning uchun siyosiy jarayonlar – bu, eng avvalo, siyosiy partiyalar faoliyati, ularning siyosiy maqsadlariga erishish uchun ijtimoiy institutlar, guruhlar yoki shaxslar bilan o‘zaro hamkorligidir. Bundan kelib chiqadiki, “siyosiy jarayon hokimiyat sohasidagi institutlashgan va institutlashmagan sub’ektlarning o‘ziga xos funksiyalari (disfunksiyalari)ni amalga oshirish borasidagi harakatlari yig‘indisi bo‘lib, ular oxir oqibatda jamiyat siyosiy tizimini rivojlantirishga yoki tanazzulga olib keladi”¹⁸².

Falsafa fanlari doktori Sh.O.Mamadaliyevning yozishicha, siyosiy partiyalar, substansional mohiyatiga ko‘ra, “davlat yakkahokimligi va uning mutlaqligini cheklash maqsadida yuzaga kelgan”¹⁸³. Shuning uchun “siyosiy partiyalar – bu o‘z-o‘zidan yuzaga keladigan emas, balki ongli ravishda shakllanadigan birlikdir. Siyosiy partiyalarga mazkur birlikka jamoaviy mansubligini anglashga asoslangan jipslik xos. Ushbu birlik vazifaviy va maqsadli tabiatga ega, chunki muayyan maqsadlarga erishish uchun tuziladi. Bu maqsadlar shunday xususiyatga egaki, ularga erishish uchun ko‘plab kishilarning intilishlarini birlashtirish talab etiladi. Siyosiy partiyalar boshqa ijtimoiy tashkilotlardan farqli o‘laroq, hokimiyatni

¹⁸² Каранг: Кўжагелдиев А. Қорақалпоғистон Республикаси сиёсий институтларининг вужудга келиши ва ривожланиши. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2009. –83 б.; Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – М.: Аспект-Пресс, 1999. –С.383.

¹⁸³ Мамадалиев Ш.О. Халқ ҳокимияти: назария ва амалиёт. –Т.: ИИВ Академия, 2003. –162 б.

egallash va undan foydalanish uchun bevosita kurash olib borishga mo'ljallangan¹⁸⁴. Biroq esdan chiqarmaslik zarurki, hokimiyat uchun kurash siyosiy partiya larning bosh maqsadi emas, balki bosh maqsadga yetish yo'lidir. Shuning uchun ba'zi adabiyotlarda uchraydigan, siyosiy partiyalar xususiy manfaatlarini ifodalaydi va himoya qiladi, degan fikrlarga qo'shilib bo'lmaydi. Ba'zi mutaxassislar esa siyosiy partiyalar "alohida olingan fuqarolar, ijtimoiy tabaqa va guruhlar manfaatlarini birlashtirib, ularni siyosiy manfaatlar majmuasi darajasiga ko'taradi"¹⁸⁵, deb uqtirishadi. Ayrim olingan fuqarolar va guruhlarining manfaatlarini "siyosiy manfaatlar majmuasi" (chamasi muallif umumxalq manfaati yoki siyosiy tuzum manfaati demoqchi) darajasiga ko'tarishni tasavvur qilish qiyin. Bu holda ushbu guruhlar o'z manfaatlarini boshqalarga, butun jamiyatga zo'rlab singdirishga majbur bo'ladilar. Bizning fikrimizcha, siyosiy partiyalar ijtimoiy birlik sifatida o'zining maqsad va vazifalariga ega bo'lsada, ularning hokimiyatga kelishini umumxalq, umumdavlat manfaatlarini ifoda etgani belgilaydi. Demokratik jamiyatda tor, ayrim guruhlar emas, balki ko'pchilik manfaatlarini, irodasini ifoda eta olgan partiya lar hokimiyatga kelishi yoki davlat va jamiyat ishlarini boshqarishga ta'sir etishi mumkin.

Faylasuf va adabiyotshunos R.Z.Jumaevning yozishicha, bugun respublikamizda o'tkazilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar "siyosiy va iqtisodiy tuzilmalarning quyi bo'g'ini mustaqilligi chegarasini muqim kengaytirish yo'li bilan markaziy va mahalliy hokimiyat organlarining vakolatlari nisbatini mukammallashtirish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Bunda uning ishonchli himoyasi mexanizmini o'ylab chiqish zarur. Bunday mexanizmning ayrim unsurlari bugungi kunda harakatlanmoqda. Huddi shuningdek, O'zbekiston siyosiy tizimning moslashuv qobiliyatini oshirishning qat'iy usuli o'laroq siyosiy tizim yaxlitligini saqlab qolgan holda bosqichma-bosqich zamonaviy andozalarga o'tmoqda. Mahalliy hokimiyat tuzilmalari, o'zini o'zi boshqarish organlari, siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari, jamiyat va ijodiy uyushmalarning mustaqillik darajasi kengayib, erkinlik darajasi bosqichma-bosqich oshib bormoqda. Ularning faoliyatini jonlantirish, umumdemokratik o'zgarishlar jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlash O'zbekistonning bugungi rivojlanish bosqichidagi eng dolzarb vazifalaridan biridir"¹⁸⁶. Shu bilan birga R.Z.Jumaevning quyidagi fikri siyosiy partiya lar va ijtimoiy harakatlarning demokratik taraqqiyotdagi, davlat bilan hamkorlikdagi o'rnini aniqlab olishga yordam beradi. "Siyosiy partiya muxolifat mohiyatidan kelib chiqib, – deb yozadi u, – bir tomondan fuqarolar jamiyati manfaati va siyosiy hokimiyat uchun bo'lgan xatti-harakatini chegaralangan sferada (doirada) ifoda etib, boshqa tomondan, ularning bir-biriga muvofiqligi va hamjixatligini ta'min etadi. Bu esa siyosiy partiya taraqqiyoti va mustahkamligining manbai bo'lib xizmat qiladi... Gap shundaki, partiya

¹⁸⁴ Кўжагелдиев А. Қорақалпоғистон Республикаси сиёсий институтларининг вужудга келиши ва ривожланиши. –Т.: Янги аср авлоди, 2009. –84 б.; Мейтус В.В., Мейтус В.Ю. Политическая партия: стратегия и управление. –Киев, Ника-Центр, 2004; Дюверже М. Политические партии. –М.: Академ.проект, 2005; Джавакова К.В. Институтк народовластия в Республике Узбекистан. –Т.: O'qituvchi, 2006 ва б.

¹⁸⁵ Қаранг: Ўзбекистон жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох қилиш йўлида. –Т.: "Akademiya", 2005. –102 б.

¹⁸⁶ Жумаев Р. Давлат ва жамият. Демократлаштириш йўлида. –Т.: Шарқ, 1998. –33 б.

hokimiyat tuzilmasi bilan qanchalik yaqin bo'lsa, mavjud tuzilma bilan tenglasha beradi"¹⁸⁷. Yanada aniqroq aytganda, "ijtimoiy partiya va harakatlarning qonuniylik sharti rasmiy hokimiyatga qarama qarshi turishdan emas, uni qo'llab-quvvatlashdan, keng omma qatlamining, turli ijtimoiy guruhlarning va eng avvalo insonning manfaatlarini himoya qilishni o'zida aks ettirishdan iborat"¹⁸⁸.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-islohotlar va bu borada o'tkazilayotgan demokratik o'zgarishlar davlat tashabbusida, uning yordamida amalga oshirilmoqda. Bu "o'zbek modeli"dagi asosiy tamoyillardan biridir. "bu holning ham ijobiy, ham salbiy tomonlari mavjud. Ijobiy tomoni shundaki, davlat fuqarolar real ijtimoiy-siyosiy muammolarini hal etishda, davlat va jamiyat boshqaruvida faol qatnashish imkonini beradi... Salbiy tomoni shundaki, siyosiy partiya larning "tepadan" paydo bo'lishi nafaqat oddiy fuqarolarda, balki partiya rahnamolarida ham "tepa"ga xizmat qilish zarur, degan tor fikrni keltirib chiqaradi"¹⁸⁹. Respublikamizda tashkil etilgan siyosiy partiyalar va ularning Oliy Majlisdagi fraksiyalarining faoliyatini o'rgangan mutaxassislar, masalan, siyosatshunoslik fanlari doktori S.Jo'raev quyidagi xulosaga keladi: "Partiyalarning fraksiyalari tepadan beriladigan ko'rsatmasiz va o'z tashabbuslari bilan mamlakat milliy manfaatlari uchun zarur bo'lgan yaxlit, dolzarb, zarur va muhim birorta qonun loyihasini amalda bir marta ham ishlab chiqmadilar, va tavsiya etmadilar. Partiyalarning hisobotlarida birorta qonun loyihasini mustaqil ishlab chiqani tilga olinmaydi, ularda u yoki bu qonunni, qarorni muhokama qilishda qatnashilgani qayd etiladi xolos"¹⁹⁰.

Respublikamiz prezidenti I.A.Karimov Asosiy qonunimizning 17 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasida milliy demokratik taraqqiyotda siyosiy partiyalar va xalq harakatlarining ahamiyati muhim ekanini ta'kidladi. Siyosiy partiyalar jamiyatimizning ijtimoiy-siyosiy madaniyatining ifodasi, ko'rsatkichi hamdir. Shuning uchun siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlar orqaligina O'zbekistonda demokratik taraqqiyotni ta'minlash, kishilarimizning erkin yashashini hayot tarziga aylantirish mumkin. Bu "bizning milliy manfaatlarimizga, asrlar davomida intilib kelgan orzu niyatlarimizga to'la javob beradigan taraqqiyot yo'lidir"¹⁹¹.

I.Karimov siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlarning 2009 yil 27 dekabrda o'tkaziladigan saylovlarda "Xalqaro maydonda o'zimizning siyosiy yetukligimiz namoyon etadigan" kuchlar ekanini uqtirib, shu bilan birga "taraqqiy etgan davlatlar qatoriga chiqish uchun hali qiladigan ishlarimiz juda ko'p" deb ko'rsatadi. "Bu borada eng asosiy masala – amalga oshirgan ishlarimizga tanqidiy baho berish, manmanlikka berilmaslik, xalqaro tajriba va o'zgalarning yutuqlariga bepisand qaramaslik, hayotimizda bu yo'nalishda hali-beri uchraydigan g'ov va to'siqlarni bartaraf etishdan iborat"¹⁹².

¹⁸⁷ Жумаев Р. Давлат ва жамият. Демократлаштириш йўлида. –Т.: Шарқ, 1998. –33-34 б.

¹⁸⁸ Ўша жойда.

¹⁸⁹ Мамадалиев Ш.О. Халқ ҳокимияти: назария ва амалиёт. –Т.: ИИВ Академия, 2003. –164-165 б.

¹⁹⁰ Джураев С. Время повышать активность //Народное слово, 2002, 2 декабрь.

¹⁹¹ Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустақкам пойдевордир. //Халқ сўзи, 2009, 6 декабрь.

¹⁹² Ўша жойда.

Respublikamizda ko‘ppartiyaviylik tizimi shakllangan. Ular O‘zbekiston xalq demokratik partiyasi (1991 yil 1 noyabrda tashkil etilgan), “Adolat” sotsial demokratik partiyasi (1995 yil fevral oyida tashkil etilgan), O‘zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasi (1995 yil iyun oyida tashkil topgan va u 2006 yili 1992 yili tashkil qilingan “Fidokorlar” partiyasi bilan birlashgan), O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi (tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati 2003 yil noyabrda tashkil etilgan)dir. Shubhasiz, mazkur siyosiy partiyalar jamiyatni demokratlashtirishga katta hissa qo‘shib keladilar, ular olib borayotgan siyosiy-targ‘ibiy ishlar kishilarning siyosiy-ijtimoiy tafakkurini o‘zgartirib, ularga davlat (hokimiyat), jamiyat, boshqaruv, liderlik hodisalarini zamonaviy talqin etishga yordam bermoqda. Aniq aytishimiz mumkinki, xalqimiz tom ma‘nodagi siyosiy plyuralizm va siyosiy demokratiyaning afzalliklarini tuyib, o‘zining kelajagini ana shu harakatlarning fidoyiligi bilan bog‘laydi. Ammo, Yurtboshimiz aytganidek, “bu borada hali qiladigan ishlarimiz juda ko‘p”, ularga “tanqidiy baho berish”imiz kerak.

Siyosiy partiyalar bilan saylovchilar, xalq o‘rtasidagi aloqalarni ijtimoiy-huquqiy nuqtai nazardan yangi bosqichga ko‘tarish lozim. Sotsiologik kuzatuvlarning natijalaridan ma‘lum bo‘ladiki, aholi o‘rtasida siyosiy partiyalar faoliyatidan qoniqmaslik, hatto bu harakatlarning mavjudligini bilmaslik, tashkil qilayotgan tadbir va dasturlari bilan qiziqmaslik keng tarqalgan. Masalan, “O‘zbekistonda tashkil etilgan siyosiy partiyalarning dasturlaridan xabardormisiz?” degan savolga respondentlarning 71,8 foizi – “yo‘q”, 21,2 foizi – “yaxshi emas” va atigi 6,2 foizi – “ha” deb javob bergan. “YO‘q” deb javob berganlarning deyarli 80 foizini 35 yoshgacha bo‘lganlar tashkil etadi. Har qancha achinarli bo‘lmasin, ob‘ektiv xulosa chiqarishga majburmiz – hozir yoshlar oldida siyosiy partiya larning hech qanday mavqei, obro‘-e‘tibori yo‘q yoki bu partiya larning nima bilan shug‘ullanishi yosh avlodni qiziqtirmaydi”¹⁹³. Agar siyosiy partiya larning aholi, ayniqsa yoshlar bilan aloqalari keng bo‘lganida bunday munosabat shakllanmasdi. To‘g‘ri, siyosiy partiyalar bu boradagi kamchiligini tuzatishga intilib yoshlar qanoti tashkil etishgan. Masalan, O‘zbekiston liberal-demokratik partiyasining yoshlar qanoti safiga bugun 46 mingdan ziyod talaba, ishchi, tadbirkor, fermer, biznes xodimlari birlashgan. U tashkil qilayotgan bahs klublari, uchrashuvlar, ommaviy-madaniy tadbirlar, ma‘naviyat darslari, sport musobaqalari, yosh tadbirkorlarga maslahatxonalar siyosiy partiya faoliyatining tarkibiy qismiga aylangan. Ammo partiya ning “siyosiy kuch sifatida davlat va jamiyatni boshqarishni takomillashtirishga oid yangi g‘oyalar bilan chiqani ma‘lum emas”. Demokratiya sharoitida partiyaning liderligi xalq manfaatlarini ifoda etuvchi g‘oyalarni ishlab chiqishgina emas, balki alohida, fuqarolarda siyosiy faollikni, siyosiy madaniyatni va siyosiy demokratiyani (bizniki – B.T.) shakllantirishdan ham iboratdir”¹⁹⁴.

F.Musaev partologik ta‘limotlarni va O‘zbekistondagi siyosiy partiya

¹⁹³ Мусаев Ф. Демократик ҳуқуқий давлат қуришининг фалсафий-ҳуқуқий асослари. –Т.: О‘zbekiston, 2007. – 195 б.

¹⁹⁴ Мусаев Ф. Демократик ҳуқуқий давлат қуришининг фалсафий-ҳуқуқий асослари. –Т.: О‘zbekiston, 2007. – 193 б.

larning maqsadi, vazifalari, amaliy faoliyatini o'rganib real hayotimizga mos keladigan qiziqarli bir fikrni bildiradi. Uning yozishicha, siyosiy partiyalarning "maqsadlari faqat hokimiyatni egallashdangina iborat emas. Masalan, madaniy-ma'rifiy yo'nalishdagi ("Milliy tiklanish" kabi) partiya lar davlat hokimiyatining ijtimoiy-madaniy faoliyatini takomillashtirishni o'zining bosh maqsadi qilib belgilashi mumkin"¹⁹⁵. Xullas, tadqiqotchi siyosiy hokimiyat uchun kurashni emas, balki ijtimoiy-madaniy taraqqiyotga erishishga yordam beradigan partiyalar ham bo'lishi mumkin degan g'oyani ilgari surayapti. Aslida bu g'oya quruq joyda paydo bo'lgan emas, chunki bizdagi deyarli barcha partiyalar ijtimoiy-madaniy, ma'naviy-targ'ibiy ishlar bilan shug'ullanishni o'z vazifalariga aylantirishgan. Shuning uchun ham ular jamoatchilik vakillari, ilm ahlida k eskin tanqidiy fikrlarni uyg'otib keladi¹⁹⁶. Bizning fikrimizcha, "Siyosiy partiya lar to'g'risida" (1996 yil 26 dekabr)gi qonunga "ijtimoiy-madaniy, ma'naviy-targ'ibiy, ekologik, demografik (masalan, ayollar) va ilmiy-ma'rifiy yo'nalishda ham partiyalar tashkil etilishi mumkin" degan qoida kiritilsa maqsadga muvofiq bo'lardi.

Xuddi shuningdek, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (83-modda)da qonunchilik tashabbusi huquqiga ega sub'ektlar sifatida eng yuqori siyosiy institutlar ko'rsatilgan. Bizning fikrimizcha, ushbu sub'ektlar qatoriga siyosiy partiya larni ham kiritish zarur. Ana shunda siyosiy partiyalarning huquqlari va qonunchilikdagi faolligi oshardi. To'g'ri, yuqoridagi moddada qonunchilik tashabbusi sub'ektlari qatorida Oliy Majlisning qonunchilik palatasi deputatlari tilga olingan. Agar "deputatlari" so'zidan keyin "siyosiy partiyalar fraksiyalari" qo'shilsa hujjatdagi maqsad yanada aniqlashgan bo'lardi.

Albatta, bugun siyosiy partiyalarning faoliyati va uni takomillashtirish muammolari bo'yicha turli xil fikrlar bildirilmoqda. Birorta siyosatshunos, ijtimoiy-siyosiy masalalar bilan qiziquvchi tadqiqotchi mazkur muammolarni chetlab o'tmaydi. Birinchidan, hokimiyat, davlat masalalari hech kimni befarq qoldirmagan, kishilar hayoti, farzandlarining taqdiri, el-yurt farovonligi va tinchligi siyosiy tizimga bog'liq ekanini biladi. Ikkinchidan, aynan hokimiyat, davlat kishilarga oddiy faoliyatida amalga oshirolmagan orzu tilaklarini, o'zining ijtimoiy rejalarini, qobiliyati va salohiyatini to'la ro'yobga chiqarish imkoniyatini beradiki, buni kishilar yaxshi sezadilar. Uchinchisi, el-yurt manfaatlariga xizmat qilib obro', e'tibor topish, o'zidagi ezgu rejalarini hayotga tadbiiq etib kishilar qalbidan joy olishdek maqsadlariga yetish imkoni mavjud. Hammani mansabparast, shaxsiy manfaatlar bilan yashaydigan egoist, oshna-og'aynilrini o'z atrofiga yig'uvchi izzatlab deb atash to'g'ri emas. Ratsional fikrlaydigan kishi, rahbar pok, sofdil, yetuk mutaxassislariga, xalq, kishilar tashabbusiga tayanmay samarali ishlay olmasligini biladi. Shu bilan birga rahbar kamida uchta fazilatga ega bo'lishi shart: 1) uning ijtimoiy-siyosiy hayotga, atrofiga ta'siri doimiy; 2) ushbu ta'sir hamma guruhga, tashkilotga, jamiyatga birdek kuchli; 3) o'z

¹⁹⁵ Ўша асар. –201 б.

¹⁹⁶ Қаранг: Қодиров А. Ўзбекистонда кўппартиявийлик тизимини шакллантиришнинг концептуал муаммолари. //Хуқуқ-Право-Law, 2002, №4. –52-93 б.; Раҳматуллаев Т. Сиёсий партия ва демократик тамойиллар. –Самарқанд: Зарафшон, 1999; Кўжагелдиев А. Қорақалпоғистон Республикаси сиёсий институтларининг вужудга келиши ва ривожланиши. –Т.: "Янги аср авлоди", 2009. –89 б.

izdoshlariga, guruh a'zolariga munosabatida noteng bo'lishi tabiiy holdir¹⁹⁷. Boshqarish ishlari bilan bog'liq jihatlari esa: 1) optimal siyosiy qarorlar topish va qabul qilish; 2) optimal qarorlar, rejalar topish va qabul qilish; 3) qonun ustuvorligini ta'minlash; 4) xalq, omma bilan aloqalar o'rnatish, fuqarolarning siyosiy rahbariyatdan begonalashuvining oldini olish; 5) innovatsiyalarga moyillik va ularni qo'llab-quvvatlash; 6) tizimni, boshqarishni legitimlashtirish¹⁹⁸ va demokratlashtirish.

Ijtimoiy harakatlar deganda biz jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish, o'zlarining iqtisodiy, madaniy, ma'rifiy va ijodiy ehtiyojlarini qondirish maqsadida tuziladigan ixtiyoriy uyushmalarni, institutlashtirilgan harakatlarni nazarda tutamiz. Ularga eng avvalo nodavlat tashkilotlari va "Birlik", "Kamolot" harakatlari kiradi. Ushbu tashkilotlarining huquqiy vakolatlari, jamiyat hayotidagi o'rni O'zbekiston Respublikasining "Jamoat birlashmalari to'g'risida" (1991 yil) va "Nodavlat, notijorat tashkilotlari to'g'risida" (1999 yil)gi qonunlari orqali belgilab berilgan. Ularning funksiyalari, vazifalari g'oyat rang-barangdir¹⁹⁹. O'zbekistondagi nodavlat tashkilotlarining soni 5 mingdan oshadi. Ular qatoriga O'zbekiston tadbirkor xotin-qizlar Assotsiatsiyasi, "Navro'z" hayriya jamg'armasi (1992 yil), "Mahalla" xayriya jamharmasi (1992 yil), Imom al-Buxoriy nomidagi xalqaro jamg'arma (1998 yil), "Sog'lom avlod uchun" xalqaro xayriya jamharmasi, Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Milliy markazi (1996 yil), "Nuroni" jamg'armasi (1996 yil), Ommaviy axborot vositalarini demokratlashtirish va qo'llab-quvvatlash ijtimoiy-siyosiy jamg'armasi, "Ijtimoiy fikr" jamoatchilik markazi (1997 yil), O'zbekiston advokatlari assotsiatsiyasi, O'zbekiston arxitektorlari uyushmasi kabilar kiradi.

Nodavlat tashkilotlari ijtimoiy o'zgarishlar va taraqqiyot talablariga muvofiq shakllanib o'z vazifalarini bajargach faoliyatini to'xtatuvchi dinamik uyushmalardir. Shuning uchun ularning yuzaga kelishi va faoliyatini to'xtatishida tasodifiylik elementlari mavjuddir²⁰⁰. Biroq ushbu tasodifiylik elementlari mudom ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog'liqdir. Ehtiyojlarning o'zgarishi yoki to'la qondirilishi nodavlat tashkilotlari faoliyatiga ta'sir etmay, ularning transformatsiyaga uchrashiga olib keladi.

Bizning mavzumiz uchun nodavlat tashkilotlaridagi muhim jihatlar shundaki, ular ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda bevosita ishtirok etib hokimiyat uchun kurashmasalarda, davlat hokimiyati organlari faoliyatiga bevosita ta'sir etishlari mumkin. Masalan, O'zbekiston advokatlari assotsiatsiyasi o'z a'zolarining adolatni, qonunchilikni tiklash borasidagi intilishlarini qo'llab-quvvatlashi orqali sud hokimiyatiga ta'sir etadi.

O'zbekistonda yoshlar orasida keng tarqalgani "Kamolot" ijtimoiy

¹⁹⁷ Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. –Т.: Шарқ, 2003. –137 б.

¹⁹⁸ Ўша асар. –145-146 б.

¹⁹⁹ Қаранг: Джавакова К.В. Институты народовластия в Республике Узбекистан. –Т.: О'qituvchi, 2006. – С.132-134; Кочкарова Г.Д. Роль негосударственных некоммерческих организаций в формировании нравственных устоев гражданского общества. Автореф.дисс... канд.филос.наук, –Т., 2008. –С.11-13.

²⁰⁰ Қаранг: Роль негосударственных некоммерческих организаций в социально-экономическом развитии. Материалы региональной конференции. –Т.: 2001. –С.12.16.

harakatidir. Uning safida bugun 4,6 million a'zo bor²⁰¹. Respublikamizdagi oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida, maktablar qoshida ushbu yoshlar harakatining 11 mingdan ziyod boshlang'ich uyushmalari tashkil etilgan, ularning faoliyatida o'z kuchi va salohiyatini Vatani ravnaqi uchun sarflashga tayyor, ijtimoiy faol yoshlar ma'naviy, ma'rifiy, fizkultura va sport, ijodiy ishlar olib boradi. Masalan "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati dasturida maxsus bo'lim mavjud, u demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatida qurishda yoshlar ishtiroki masalalarini o'rganib, yo'naltirib, tavsiyanomalar berib boradi. Ushbu bo'lim yo'nalishida respublika miqyosida 2001 yili 137 ta, 2002 yili 139 ta, 2006 yili 141 ta, 2008 yili esa 144 ta ommaviy tadbirlar – uchrashuvlar, konferensiyalar, davra suhbatlari uyushtirilgan. Agar ushbu tadbirlar qatoriga "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining oliy o'quv yurtlari, tadqiqot institutlari, "Ma'naviyat va ma'rifat" jamoatchilik markazi bilan hamkorlikda o'tkazayotgan tadbirlarini qo'shsak, yoshlar ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida, nafaqat yoshlarga, shuningdek, butun jamiyatga taalluqli foydali faoliyat bilan shug'ullanayotganiga amin bo'lamiz.

K.V.Javakovaning yozishicha, ba'zi nodavlat tashkilotlari hokimiyat vakolatlarini qo'lga kiritishga intilishadi. Hatto ba'zi kishilar ularga, xuddi siyosiy partiyalargadek, Oliy Majlisga o'z vakillarini qo'yish huquqini berish zarur, deb bilishadi²⁰². Tadqiqotchi ushbu taklifni noo'rin deb biladi, chunki bu nodavlat tashkilotlarini siyosiy uyushmalarga aylantiradi.

Xuddi shuningdek, K.V.Javakova nodavlat tashkilotlarini tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi borasida ham o'z fikrlarini bildiradi. Masalan, hanuzgacha nodavlat tashkilotlari davlat, hokimiyat tomonidan tashkil etiladi va moliyalashtiriladi. Bu esa ularning mustaqil ishlashiga, o'zining ijtimoiy funksiyalarini to'la bajarishga xalaqit beradi²⁰³. Shuning uchun tadqiqotchi davlat va nodavlat tashkilotlarini bir-birining faoliyatiga xalaqit bermaydigan, ichki ishlariga aralashmaydigan darajada "bir-birini to'ldirish" bilan hamkorlik qilishga undaydi²⁰⁴. Vaholanki real hayotda mahalliy hokimiyatlar tomonidan nodavlat tashkilotlarning haq-huquqlari buzilayotganiga, ularni o'z funksiyalariga taalluqli bo'lmagan ishlarga jalb etilayotganiga, hatto xodimlari ma'muriy buyruqbozlik, o'zboshimchalik almashtirilayotganiga ko'plab misollar keltirish mumkin. Shuning uchun ham respondentlarning 71,2 foizi joylardagi jamoat tashkilotlarining faoliyatini "qoniqarsiz" deb baholaydi²⁰⁵. Sh.O.Mamadaliyev yozadi: "nodavlat uyushmalari va jamoat tashkilotlarining o'zi yangi qonunlar hamda ijtimoiy-huquqiy kafolatlarga muhtojdir. Masalan, kasaba uyushmalari to'plagan mablag'larining 40%ga yaqini davlat solig'i tomonidan o'zlashtirilishi bunga yorqin misol bo'ladi. Joylardagi kasaba uyushmalari to'plagan mablag'larning 60%dan ziyodi markaziy idoralarga o'tkaziladi. Bu ahvolda kasaba uyushmalarining to'laqonli ishlashini ta'minlash qiyin. Aynan shuning uchun ham

²⁰¹ Джавакова К.В. Институты народовластия в Республике Узбекистан. –Т.: О'qituvchi, 2006. –С.138.

²⁰² Қаранг: Джавакова К.В. Институты народовластия в Республике Узбекистан. –Т.: О'qituvchi, 2006. – С.139-140.

²⁰³ Ўша асар. –С.141.

²⁰⁴ Ўша асар. –С.145.

²⁰⁵ Мамадалиев Ш.О. Халқ ҳокимияти: назария ва амалиёт. –Т.: ИИВ. Академия, 2003. –184 б.

respondentlarning 71,6% kasaba uyushmalarining faoliyatini “qoniqarsiz”, deb baholadi”²⁰⁶.

Mutaxassislar nodavlat tashkilotlari faoliyatida tashabbuskorlik, mas'uliyatni o'z ustiga olish, kishilarning talablarini va qiziqishlarini o'rganish, himoya qilishda dadillik yetishmasligini, o'z qobig'iga biqinib real hayotiy muammolarni hal etishda tajriba yo'qligini qayd etadilar. Shu paytda biror nodavlat tashkiloti o'zining yoki biror shaxsning huquqini himoya qilib, davlat hokimiyati institutlaridagi g'ayriqonuniy qilmishlarni ochib tashlab konstitutsion sudgacha borgani ma'lum emas. I.Karimovning viloyatlardagi xalq deputatlari Kengashlari sessiyalarida qilgan ma'ruzalarida shunday qilmishlarga misollar istagancha topiladi. Mahalliy hokimiyat institutlari faoliyatidagi bunday g'ayriqonuniy xatti-harakatlardan nodavlat tashkilotlari bexabar bo'lishi mumkin emas. Jamiyatni demokratlashtirish siyosiy partiyalar va nodavlat tashkilotlarining faolligi, siyosiy madaniyatiga bevosita bog'liq ekan bu borada zarur huquqiy mexanizmlar yaratilishi lozim. I.Karimov ta'kidlaganidek, nodavlat va jamoat tashkilotlarining bosh vazifasi “eng avvalo demokratik qadriyatlarni, kishilarning qonuniy haq-huquqlari va erkinliklarini himoya qilishdan iboratdir.

Nodavlat va jamoat tashkilotlarini rivojlantirishdan maqsad – jamiyat a'zolarining manfaatlari muvozanatini ta'minlash va himoya qilish. Siyosiy va ijtimoiy sohada esa davlat tizimlariga muqobil kuch sifatida ular adolat tarozisini hayotda hukmron qilishga hissa qo'shishlari lozim”²⁰⁷. Ayniqsa xorijiy nohukumat tashkilotlari faoliyatini milliy huquqiy me'yorlarga muvofiqlashtirish, ularning mustaqil demokratik taraqqiyotimizga xizmat qilishiga erishish darkor. Siyosiy partiya lar va nodavlat tashkilotlari I.A.Karimovning “Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari” siyosiy va falsafiy-huquqiy konsepsiyasini hayotga tadbiq etishga olib keladi. Ushbu konsepsiyaga muvofiq o'tish davrida kuchli davlatga ehtiyoj sezilsa, asta-sekin davlat o'z funksiyalarini mahalliy hokimiyatga va undan fuqarolar institutlariga o'tkaza boradi, o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyatini, mas'ulligini kengaytiradi. Ushbu o'zgarishlardan siyosiy partiyalar va nodavlat tashkilotlari ham chekkada qolmaydi, ular ham davlat mahalliy hokimiyat va o'zini o'zi boshqarish organlari bilan bir qatorda ijtimoiy boshqarishda keng qatnashish, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-madaniy sohalarga oid qarorlar, rejalar, dasturlar qabul qilish huquqlariga ega bo'ladilar. Xullas, kuchli fuqarolik jamiyati siyosiy partiya lar, nodavlat tashkilotlari va o'zini o'zi boshqarish organlari huquqiy kafolatlarining, joylardagi ijtimoiy hayotni tashkil etishdagi ishtiroklarining kengayishi orqali shakllanadi.

ASOSIY ADABIYO TLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.:O'zbekiston, 2011.-42b.

²⁰⁶ Ўша асар. –184-185 б.

²⁰⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломқда. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –23 б.

2. Karimov I.A. Biz tanlagan yo‘l - demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li. 11-tom.-T.:O‘zbekiston, 2003.-346b.
3. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin 2t.-T.: O‘zbekiston , 1996-402b.
4. Karimov I.A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-t.-T.: O‘zbekiston, 1996.-302b.
5. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo‘lidan. 4-t.-T.: O‘zbekiston, 1996.-384 b.
6. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish-pirovard maqsadimizdir. Xalq so‘zi, 2010, 28 yanvar.
7. A‘zamxodjaev A. Правовые основы государственной независимости Республики Узбекистан.-T.: O‘zbekiston. 1993.-108s.
8. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi.-T.: Sharq, 2000.-284b.
9. Alimasov V. Konfutsiylik va Sharq davlatchiligi.-T.: Falsafa va huquq ins. nashr. 2006.-84 b.
10. Berdyaev N.A. Filosofiya svobody. Smysl tvorчества.-M.:Pravda. 1990.-486s.
11. Boboev H. O‘zbek davlatchiligi tarixi.-T.:Fan, 2004.-206 b.
12. Boyko L.M. Конституционные основы народовластиya v Respublike Uzbekistan.-T.:Adolat, 2001.-104s.
13. Dal R. Vvedenie v ekonomicheskuyu demokratiyu.-M.: Nauka SP IKPA. 1991. -182 s.
14. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti : tajribalari va muammolari.-T.: O‘zbekiston, 1994.-238 b.
15. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan –kuchli jamiyat sari, -T.: O‘zbekiston, 2001.-304 b.
16. Jumaev R. Z. Davlat va jamiyat : demokratlashtirish yo‘lida.-T.: Sharq, 1998 -204 b.
17. Jo‘raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. –T.: 2003.-168 b.
18. Islomov Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. –T.: TDYuI, 2002.-88 b.
19. Islomov Z.M. O‘zbekiston modernizatsiyalash va demokratik taraqqiyot sari. –T.: O‘zbekiston. 2005.-246 b.
20. Mamadaliev Sh.O. Xalq hokimiyati: nazariya va amaliyot. –T.: Akademiya , 2003.-342 b.
21. Mirxamidov M. Demokratizatsiya organov gosudarstvennogo upravleniya Respubliki Uzbekistan: problemy i perspektivy. –T.: Universitet. 1992. -104 s.
22. Panarin A.S. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade. – M.: Universitet , 1999.-402 s.
23. Platon. Gosudarstvo/Socheniniya, v 3 t. T.Z.-M.: Nauka. 1971. 4.1. - 488s.
24. Sharifxqjaev M., Shodiev N. O‘zbekiston - konstitutsiyaviy davlat. – T.:O‘zbekiston, 2003. -218 b.
25. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari.-T.: Ma'naviyat. 2006.-184 b.

26. Demokratiya-taraqqiyot garovi. Ilmiy maqolalar to‘plami. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr. 2005. -146 b.
27. O‘zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va huquqiy asoslari. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr, 2005.-184 b.
28. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy huquqiy asoslari.-T.: O‘zbekiston, 2007. -272 b.

Amaliy mashg‘ulot materiallari:

Amaliy mashg‘ulotlarning tashkil etish shakli va mazmuni

Yuqorida tavsiya etilgan mavzular bo‘yicha Islom Karimov va prezident Sh.Mirziyoev tomonidan chop etilgan asarlarida bayon etilgan demokratiya oid qarashlari, fikr, mulohazalari hamda mavzuga talluqli bo‘lgan ilmiy adabiyotlardan foydalangan xolda talabalarning faol va mustaqil tayyorgarligi asosida o‘tkaziladi.

1.MAVZU: Demokratiya va demokratik taraqqiyot: ilmiy-nazariy konsepsiyalar tahlili

Reja

- 3. Demokratiya tushunchasi, ushbu tushunchaning ijtimoiy – siyosiy adabiyotlardagi talqini**
- 4. Demokratiya va demokratik taraqqiyotga oid konsepsiyalar va ularning mazmuni**

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.:O‘zbekiston, 2011.-42b.
2. Mirziyoev Sh.M.Tanqidiy tahlil,qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak.T.:”O‘zbekiston”,NMIU,2017.
3. Mirziyoev Sh.M.Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash–yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.:”O‘zbekiston”,2017.
4. Mirziyoev Sh.M.Erkin va farovon,demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T.:”O‘zbekiston”,2017.
5. MirziyoevSh.M.Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.T.: “O‘zbekiston”,2017
6. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti : tajribalari va muammolari.-T.: O‘zbekiston, 1994.-238 b.
7. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan –kuchli jamiyat sari, -T.: O‘zbekiston, 2001.-304 b.
8. Jumaev R. Z. Davlat va jamiyat : demokratlashtirish yo‘lida.-T.: Sharq, 1998 -204 b.
9. Jo‘raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. –T.: 2003.-168 b.
10. Islomov Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. –T.: TDYuI, 2002.-88 b.
11. Islomov Z.M. O‘zbekiston modernizatsiyalash va demokratik taraqqiyot sari. –T.: O‘zbekiston. 2005.-246 b.

12. Mamadaliev Sh.O. Xalq hokimiyati: nazariya va amaliyot. –T.: Akademiya , 2003.-342 b.
13. Panarin A.S. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade. – M.: Universitet , 1999.-402 s.
14. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari.-T.: Ma'naviyat. 2006.-184 b.
15. O‘zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va huquqiy asoslari. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr, 2005.-184 b.
16. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy huquqiy asoslari.-T.: O‘zbekiston, 2007. -272 b.

2-MAVZU: Demokratiya va demokratik taraqqiyotning Sharqona xususiyatlari

Reja

- 1. Sharqona demokratiyaning mazmun-mohiyati**
- 2. Sharqona demokratiyaga oid konsepsiyalar va ularning mazmuni**

Foydalaniladigan adabiyotlar:

- 1.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.:O‘zbekiston, 2011.-42b.
2. Mirziyoev Sh.M.Tanqidiy tahlil,qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak.T.:”O‘zbekiston”,NMIU,2017.
3. Mirziyoev Sh.M.Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash– yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.:”O‘zbekiston”,2017.
4. Mirziyoev Sh.M.Erkin va farovon,demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T.:”O‘zbekiston”,2017.
5. MirziyoevSh.M.Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.T.: “O‘zbekiston”,2017
6. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti : tajribalari va muammolari.-T.: O‘zbekiston, 1994.-238 b.
7. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan –kuchli jamiyat sari, -T.: O‘zbekiston, 2001.-304 b.
8. Jumaev R. Z. Davlat va jamiyat : demokratlashtirish yo‘lida.-T.: Sharq, 1998 -204 b.
9. Jo‘raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. –T.: 2003.-168 b.
10. Islomov Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. –T.: TDYuI, 2002.-88 b.
11. Islomov Z.M. O‘zbekiston modernizatsiyalash va demokratik taraqqiyot sari. –T.: O‘zbekiston. 2005.-246 b.
12. Mamadaliev Sh.O. Xalq hokimiyati: nazariya va amaliyot. –T.: Akademiya , 2003.-342 b.
13. Panarin A.S. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade. – M.: Universitet , 1999.-402 s.
14. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari.-T.: Ma'naviyat. 2006.-184 b.
15. O‘zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va

- huquqiy asoslari. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr, 2005.-184 b.
16. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy huquqiy asoslari.-
T.: O‘zbekiston, 2007. -272 b.

3-MAVZU : G‘arbona demokratiya: yutuqlari va ziddiyatlari

Reja

- 1. G‘arbona demokratiya mohiyati, uning o‘ziga xos jihatlari**
- 2. G‘arbona demokratiya sohasidagi ilmiy yondashuvlar va ularning mazmuni**

Foydalaniladigan adabiyotlar:

- 1.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.:O‘zbekiston, 2011.-42b.
2. Mirziyoev Sh.M.Tanqidiy tahlil,qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak.T.:”O‘zbekiston”,NMIU,2017.
3. Mirziyoev Sh.M.Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash–yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.:”O‘zbekiston”,2017.
4. Mirziyoev Sh.M.Erkin va farovon,demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T.:”O‘zbekiston”,2017.
5. MirziyoevSh.M.Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.T.: “O‘zbekiston”,2017
6. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti : tajribalari va muammolari.-T.: O‘zbekiston, 1994.-238 b.
7. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan –kuchli jamiyat sari, -T.: O‘zbekiston, 2001.-304 b.
8. Jumaev R. Z. Davlat va jamiyat : demokratlashtirish yo‘lida.-T.: Sharq, 1998 -204 b.
9. Jo‘raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. –T.: 2003.-168 b.
10. Islomov Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. –T.: TDYuI, 2002.-88 b.
11. Islomov Z.M. O‘zbekiston modernizatsiyalash va demokratik taraqqiyot sari. –T.: O‘zbekiston. 2005.-246 b.
12. Mamadaliev Sh.O. Xalq hokimiyati: nazariya va amaliyot. –T.: Akademiya , 2003.-342 b.
13. Panarin A.S. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade. – M.: Universitet , 1999.-402 s.
14. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari.-T.: Ma'naviyat. 2006.-184 b.
15. O‘zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va huquqiy asoslari. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr, 2005.-184 b.
16. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy huquqiy asoslari.- T.: O‘zbekiston, 2007. -272 b.

4. MAVZU : Soxta sotsialistik demokratiyadan haqiqiy milliy demokratik taraqqiyotga o'tish-ob'ektiv ijtimoiy zaruriyat

Reja

1. Sotsialistik demokratiyaning mazmun-mohiyatiga yondashuvlar

2. Milliy demokratik taraqqiyotga o'tishning ob'ektiv ijtimoiy zaruriyatligi

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.:O'zbekiston, 2011.-42b.
2. Mirziyoev Sh.M.Tanqidiy tahlil,qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.T.:”O'zbekiston”,NMIU,2017.
3. Mirziyoev Sh.M.Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash–yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.:”O'zbekiston”,2017.
4. Mirziyoev Sh.M.Erkin va farovon,demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T.:”O'zbekiston”,2017.
5. MirziyoevSh.M.Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.T.: “O'zbekiston”,2017
6. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti : tajribalari va muammolari.-T.: O'zbekiston, 1994.-238 b.
7. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan –kuchli jamiyat sari, -T.: O'zbekiston, 2001.-304 b.
8. Jumaev R. Z. Davlat va jamiyat : demokratlashtirish yo'lida.-T.: Sharq, 1998 -204 b.
9. Jo'raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. –T.: 2003.-168 b.
10. Islomov Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. –T.: TDYuI, 2002.-88 b.
11. Islomov Z.M. O'zbekiston modernizatsiyalash va demokratik taraqqiyot sari. –T.: O'zbekiston. 2005.-246 b.
12. Mamadaliev Sh.O. Xalq hokimiyati: nazariya va amaliyot. –T.: Akademiya , 2003.-342 b.
13. Panarin A.S. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade. – M.: Universitet , 1999.-402 s.
14. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari.-T.: Ma'naviyat. 2006.-184 b.
15. O'zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va huquqiy asoslari. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr, 2005.-184 b.
16. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy huquqiy asoslari.-T.: O'zbekiston, 2007. -272 b.

5. MAVZU: O'zbek davlatchiligi: tarixi, nazariyasi va qayta tiklanishi

Reja

- 1. O‘zbek davlatchiligi shakllanishiga oid yondashuvlarning mazmuni**
- 2. O‘zbek davlatchiligining qayta tiklanishi**

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.: O‘zbekiston, 2011.-42b.
2. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. T.: ”O‘zbekiston”, NMIU, 2017.
3. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash– yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: ”O‘zbekiston”, 2017.
4. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: ”O‘zbekiston”, 2017.
5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: ”O‘zbekiston”, 2017
6. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti : tajribalari va muammolari.-T.: O‘zbekiston, 1994.-238 b.
7. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan –kuchli jamiyat sari, -T.: O‘zbekiston, 2001.-304 b.
8. Jumaev R. Z. Davlat va jamiyat : demokratlashtirish yo‘lida.-T.: Sharq, 1998 -204 b.
9. Jo‘raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. –T.: 2003.-168 b.
10. Islomov Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. –T.: TDYuI, 2002.-88 b.
11. Islomov Z.M. O‘zbekiston modernizatsiyalash va demokratik taraqqiyot sari. –T.: O‘zbekiston. 2005.-246 b.
12. Mamadaliev Sh.O. Xalq hokimiyati: nazariya va amaliyot. –T.: Akademiya , 2003.-342 b.
13. Panarin A.S. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade. – M.: Universitet , 1999.-402 s.
14. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari.-T.: Ma'naviyat. 2006.-184 b.
15. O‘zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va huquqiy asoslari. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr, 2005.-184 b.
16. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy huquqiy asoslari.- T.: O‘zbekiston, 2007. -272 b.

6-MAVZU: O‘zbekiston Konstitutsiyaviy davlat yaratilishi: falsafiy-huquqiy tahlil

Reja

- 1. Demokratiya va Konstitutsiya: uyg‘unlik va ziddiyatlar**
- 2. Demokratiya va Konstitutsionalizm**

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: O‘zbekiston, 2011.-42b.
2. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. T.: ”O‘zbekiston”, NMIU, 2017.
3. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash– yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: ”O‘zbekiston”, 2017.
4. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: ”O‘zbekiston”, 2017.
5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: “O‘zbekiston”, 2017
6. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti : tajribalari va muammolari. -T.: O‘zbekiston, 1994.-238 b.
7. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan –kuchli jamiyat sari, -T.: O‘zbekiston, 2001.-304 b.
8. Jumaev R. Z. Davlat va jamiyat : demokratlashtirish yo‘lida. -T.: Sharq, 1998 -204 b.
9. Jo‘raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. –T.: 2003.-168 b.
10. Islomov Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. –T.: TDYuI, 2002.-88 b.
11. Islomov Z.M. O‘zbekiston modernizatsiyalash va demokratik taraqqiyot sari. –T.: O‘zbekiston. 2005.-246 b.
12. Mamadaliev Sh.O. Xalq hokimiyati: nazariya va amaliyot. –T.: Akademiya , 2003.-342 b.
13. Panarin A.S. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade. – M.: Universitet , 1999.-402 s.
14. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari. -T.: Ma'naviyat. 2006.-184 b.
15. O‘zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va huquqiy asoslari. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr, 2005.-184 b.
16. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy huquqiy asoslari. -T.: O‘zbekiston, 2007. -272 b.

7-MAVZU: Davlat hokimiyati mahalliy organlari va ijtimoiy-siyosiy islohotlar mohiyati

Reja

- 1. Davlat hokimiyati organlarini demokratlashtirish**
- 2. Davlat hokimiyati organlarining strukturaviy va funksional o'zgarishlarning mazmun va mohiyati**

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: O'zbekiston, 2011.-42b.
2. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.: "O'zbekiston", NMIU, 2017.
3. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: "O'zbekiston", 2017.
4. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: "O'zbekiston", 2017.
5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: "O'zbekiston", 2017
6. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti : tajribalari va muammolari. -T.: O'zbekiston, 1994.-238 b.
7. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari, -T.: O'zbekiston, 2001.-304 b.
8. Jumaev R. Z. Davlat va jamiyat : demokratlashtirish yo'lida. -T.: Sharq, 1998 -204 b.
9. Jo'raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. –T.: 2003.-168 b.
10. Islomov Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. –T.: TDYuI, 2002.-88 b.
11. Islomov Z.M. O'zbekiston modernizatsiyalash va demokratik taraqqiyot sari. –T.: O'zbekiston. 2005.-246 b.
12. Mamadaliev Sh.O. Xalq hokimiyati: nazariya va amaliyot. –T.: Akademiya , 2003.-342 b.
13. Panarin A.S. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade. – M.: Universitet , 1999.-402 s.
14. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari. -T.: Ma'naviyat. 2006.-184 b.
15. O'zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va huquqiy asoslari. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr, 2005.-184 b.
16. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy huquqiy asoslari. -T.: O'zbekiston, 2007. -272 b.

8-MAVZU: Siyosiy partiya lar va ijtimoiy harakatlarning milliy demokratik taraqqiyotdagi o'rni

Reja

- 1. Milliy demokratik taraqqiyotda siyosiy partiya larning tutgan o‘rni.**
- 2. Nodavlat va notijorat tashkilotlarining mamlakatni demokratlashtirish jarayonida.**

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: O‘zbekiston, 2011.-42b.
2. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. T.: ”O‘zbekiston”, NMIU, 2017.
3. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash– yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: ”O‘zbekiston”, 2017.
4. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: ”O‘zbekiston”, 2017.
5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: ”O‘zbekiston”, 2017
6. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti : tajribalari va muammolari. -T.: O‘zbekiston, 1994.-238 b.
7. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan –kuchli jamiyat sari, -T.: O‘zbekiston, 2001.-304 b.
8. Jumaev R. Z. Davlat va jamiyat : demokratlashtirish yo‘lida. -T.: Sharq, 1998 -204 b.
9. Jo‘raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. –T.: 2003.-168 b.
10. Islomov Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. –T.: TDYuI, 2002.-88 b.
11. Islomov Z.M. O‘zbekiston modernizatsiyalash va demokratik taraqqiyot sari. –T.: O‘zbekiston. 2005.-246 b.
12. Mamadaliev Sh.O. Xalq hokimiyati: nazariya va amaliyot. –T.: Akademiya , 2003.-342 b.
13. Panarin A.S. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade. – M.: Universitet , 1999.-402 s.
14. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari. -T.: Ma'naviyat. 2006.-184 b.
15. O‘zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va huquqiy asoslari. –T.: Falsafa va huquq instituti nashr, 2005.-184 b.
16. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy huquqiy asoslari. -T.: O‘zbekiston, 2007. -272 b.

Mustaqil ishlarni tashkil etishning shakl va mazmuni

Rahbariy adabiyotlar va o‘quv qo‘llanmalarining falsafiy-huquqiy jihatlarini

o`rganish. Tarqatma materiallar bo`yicha ma`ruza mohiyatini o`zlashtirish. "O`zbekistonda milliy demokratik taraqqiyotni falsafiy-huquqiy masalalari" o`rganishda dialektik-tarixiy tizimni egallash.

"O`zbekistonda milliy demokratik taraqqiyotni falsafiy-huquqiy masalalari" fanidan nazariy va amaliy mashg`ulotlarni o`tish vaqtida talabalarni demokratik va milliy demokratik taraqqiyot xususidagi falsafiy-huquqiy tafakkurini shakllantirish, ularda mustaqil tahlil qilish va fikrlash qobiliyatini o`stirish. Kishilik jamiyati tarixida demokratik davlat va jamiyatning o`rni va rolini, uning o`ziga xos xususiyatlarini anglab etish. Talabalarda davlat va huquq nazariyasi doirasida falsafiy bilimlarni mukammallashtirish uchun fan yuzasidjan mustaqil ilmiy tadqiqotlarni bajarish.

Glossariy

Demokratiya - ushbu tushuncha Platon, Aristotel va Afrika demokratiyasiga borib taqaladi. Shuning uchun ham ko`pchilik tadqiqotchilar «demokratiya» tushunchasini yunoncha «demos»-xalq, «kratos»-hokimiyat so`zlaridan kelib chiqishiga urg`u beradilar.

Liberal demokratiya- Shaxs erkini yuqori qo`yish, bozor iqtisodiyotiga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, inson huquqlarini demokratik taraqqiyot mezonini sifatida qarash, ushbu huquqlarni davlat tomonidan emas, balki sud hokimiyati tomonidan himoya qilish tizimini shakllantirish, inson erki siyosiy hayotda emas, balki davlatning shaxs hayotiga aralashmasligida deb qarash, inson huquqini ta`minlash uchun fuqarolik institutlari va uyushmalarini paydo qilish kabilar mazkur konsepsiyaning ichki xususiyati, mohiyati hisoblanadi. Shaxsning erki va huquqlari liberal demokratiya targ`ib etadigan, himoya qiladigan qadriyatlaridir.

Partitsipator demokratiya- Demokratiya nazariyasida «partitsipator» tushunchasi qatnashish, ishtirok etish ma`nolarida qo`llaniladi. Partitsipator jamiyatdagina kishilar siyosiy jarayonlarda, jamiyat hayotiga oid asosiy masalalarni hal etishda bevosita ishtirok etib, o`zining siyosiy faolligini, boshqarish ishlaridan va sotsium hayotidan xabardor ekanini namoyon qiladilar. «Tepaning avtoritar bosqiniga pastdagi kuchli hokimiyat qarshi turishi mumkin». Faqat shu taqdirdagina kishilar davlat va jamiyat hayotini boshqarishda teng imkoniyatdan tashqari muhim qarorlar qabul qilishda har kuni, mudom ishtirok etadilar

Elitar demokratiya- Elitar demokratiyani ma`lum bir guruhlar, ya`ni davlat va jamiyatni boshqarish xususiyatlaridan yaxshi xabardor, maxsus bilimga va tayyorgarlikka ega kishilar shakllantiradi. Ushbu konsepsiya tarafdorlari g`arb siyosatshunoslari va faylasuflari Y.Shumpeter, T.Day, L.Zinger kabilardir. Masalan, Y.Shumpeterning fikriga ko`ra, «demokratiya xalqning boshqarishni amalga oshiradigan kishilarni qabul qilish yoki qabul qilmaslik imkoniyatidir». Biroq boshqarish jarayonini xalq, omma emas, balki professional bilim va ko`nikmalarga ega elitar guruhlar amalga oshiradi. Elitar demokratiya pastdan tepaga emas, balki tepadan pastga qarab yo`naltirilgani uchun barcha boshqarish mexanizmlari, vosita va usullari elitar guruh qo`lida jamlanadi.

Konsotsial demokratiya - konsepsiyasining tarafdori AQShlik siyosatshunos A.Leypxartdir. Mazkur konsepsiyaga muvofiq zamonaviy jamiyatlar «segmentar farqlarga ega» turli guruhlar, uyushmalar, koalitsiyalar, assotsiatsiyalar, konfessiyalardan tashkil topgan. Shuning uchun konsotsial demokratiya ushbu ijtimoiy uyushmalarni birlashtirishni, jamiyatda barqarorlik, bag'rikenglik, hamkorlik, kuch ishlatmaslik kabi qadriyatlarni qaror toptirishga undaydi.

Plyuralistik demokratiya - jamiyatdagi barcha guruhlar, uyushmalar, partiyalar, o'zini o'zi boshqarish organlari, kishilarning ijtimoiy-siyosiy hayotda teng huquqli ishtirok etishini nazarda tutadi. Hokimiyat uchun siyosiy partiyalar kurashga kirishadi va har bir partiya o'zining siyosiy maqsadi, programmasi uchun targ'ibot va tashviqot olib boradi. Plyuralistik demokratiya barcha ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda erkin qatnashish imkonini beradi, har bir fuqaro konstitutsiya va qonunlarda belgilab qo'yilgan huquqlarini to'la ro'yobga chiqarishi mumkin. Mazkur demokratiya polietnik xarakterga ega davlat va jamiyatlar uchun qulay, maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga ushbu konsepsiyani tanqid qiluvchilar ham bor, ularning fikricha, u, ya'ni konsepsiya shaxs erkini yetarli e'tiborga olmaydi, manfaatlar kurashi siyosiy tuzumning to'laqonli yashashiga zarar yetkazishi mumkin

Elektron demokratiya - kishilarning jamiyat va davlat hayotida informatsion-texnologik vositalar orqali ishtiroki tushiladi. Kompyuter, internet orqali siyosiy muloqot olib borish, saylovlarda qatnashish, u yoki bu siyosiy informatsiyalarni tarqatish bugun jamiyat va davlat hayotiga keng kirib kelmoqda.

Delegativ demokratiya – bu demokratiyani amalga oshiruvchi sub'ekt xalq tomonidan saylanadigan, hokimiyatga yo'llanma oladigan siyosiy liderdir. Bu vakillik demokratiyasi emas, balki konstitutsiya asosida xalq irodasi va xohishi bilan hokimiyat tepasiga chiqarilgan, delegatsiya (lotincha so'z bo'lib jo'natilgan, tayinlangan, yuborilgan degan ma'nolarni anglatadi) qilingan siyosiy lider orqali jamiyat va davlatni boshqarish usulidir.

Vakillik demokratiyasi - xalqning deputatlari yoki saylangan rahbarlari orqali jamiyat va davlat hayotida, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda qatnashishini ifoda qiladi. Buning uchun demokratik jamiyatlarda saylov institutlari tashkil etilgan bo'lib, ular ma'lum bir davrda va tartibda o'tkazilib boriladi.

Poliarxiya - (ko'pchilik hokimiyati) konsepsiyasini AQShlik siyosatshunos Robert Dal ilgari surgan. Uning fikriga ko'ra, ko'pchilik saylovlar orqali rahbarlarni saylash va lavozimidan bo'shatish imkoniga ega bo'lish zarur. Saylovlar jarayonida lavozimga da'vogarlar va saylovchilar alternativ manbalardan xabardor bo'lishi, ulardan erkin foydalanishi mumkin. Ko'pchilikning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotda erkin qatnashishi jamiyatni plyuralistik yo'nalishida taraqqiy etishiga yordam beradi.

Etatizm konsepsiyasi - mazkur yondashuvga muvofiq ijtimoiy munosabatlar va shaxs hayoti davlat manfaatlaridan kelib chiqadi. Davlat eng yirik siyosiy institut sifatida nafaqat ijtimoiy, shuningdek shaxslaro munosabatlar mohiyatini belgilab beradi. Kishilarning yuqori pog'onalarga so'zsiz itoat etishi norma hisoblanadi. Yuqoridagilarga, davlatga xizmat qilish qahramonlik sifatida

qaraladi.

Teokratiya konsepsiyasi - Sharq xalqlarida diniy-spiritualistik g'oyalar juda rang-barang, hech bir xalq, millat o'zini dindan tashqari qaramaydi. «Teo»-din, «kratiya»-hokimiyat degan ma'nolarni anglatadi. Demak, teokratiya dinga, diniy tasavvurlar va dogmalarga asoslangan yoki tayanadigan boshqarish usuli, davlat shaklidir.

Kommunitarizm konsepsiyasi - qadimdan Sharqda jamoa bo'lib, bir-birini qo'llab-quvvatlab, umummanfaatlarga rioya etib yashash hayot tarzi, xalqlarning tarixiy-madaniy xususiyati hisoblangan. Ilmiy-nazariy adabiyotlarda ushbu xususiyat kommunitarizm deb ataladi.

Etikokratiya konsepsiyasi - ushbu konsepsiyada davlat va jamiyatni boshqarishda ma'naviy-ahloqiy, hukmdorda ham, oddiy fuqaroda ham gumanistik qarashlarni rivojlantirishga e'tibor beriladi. Agar g'arbda pragmatizm ulug'lansa, demokratik taraqqiyot vositasi sifatida qaralsa, Sharq ijtimoiy-ahloqiy fazilatlarni yuksaltirishni maqsad qilib qo'yadi. Shuning uchun, Sharqdagi birorta krateologik ta'limot ma'naviy-ahloqiy masalalarni chetlab o'tmagan, balki u ijtimoiy taraqqiyotni ma'naviy-ahloqiy barkamollik mahsuli deb qaragan.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

“TASDIQLAYMAN”
O'quv ishlari bo'yicha prorektor
_____ D. Xolamtov
“ ____ ” _____ 2023 yil

“

“Ozbekistonda milliy demokratik taraqqiyot”
fanining

2-kurs magistrleri uchun

O'QUV DASTURI

NAMANGAN – 2023

Fanning o'quv dasturi Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi yo'nalishi ishchi o'quv rejasiga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchi:

B. Talapov – NamDU, “ Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi” kafedrası dotsenti, t.f.n.

Taqrizchi:

E. G'aparov - NamDU, “ Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi” kafedrası mudiri, dotsent, PhD

Fanning o'quv dasturi “Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi” kafedrasining 2018 yil avgustdagi 1- son yig'ilishida muhokamadan o'tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri, dotsent, f.f.n.

Mamatov O.V

KIRISH

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda milliy-demokratik taraqqiyot sohasida boy nazariy va amaliy tajriba topildi. Ayniqsa milliy demokratik taraqqiyotning nazariy asoslari Prezident Islom Karimov asarlarida o'zining chuqur ifodasini topdi. Milliy demokratik taraqqiyot konsepsiyasi yurtboshimizning ijtimoiy-siyosiy va falsafiy huquqiy ta'limotining indikosi. Ayni vaqtda mamlakatimiz va jahon miqyosida demokratiya va demokratik taraqqiyotning ilmiy-nazariy konsepsiyalar tahliliga bag'ishlangan qator adabiyotlar shakllandi. O'zbekiston olimlari milliy demokratik davlatni mustahkamlashga oid jiddiy izlanishlar olib bormoqda. Ularda retrospektiv tahlildan ilg'or davlatlar tajribasini o'rganishgacha falsafiy-huquqiy va ijtimoiy siyosiy tadqiqotlar mavjud. I Shu bilan birga ijtimoiy hayot dunyoda ro'y berayotgan global voqealar kun tartibviga yangi-yangi muammolarni qo'yimoqda. Ro'y berayotgan ushbu jarayonlarni o'z vaqtida anglash, ularni tushunish, tahlil eta olish hozirgi vaqtda tayyorlanayotgan milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishidagi kadrlar tayyorlashda o'ta muhimdir. Shu boisdan "O'zbekistonda milliy demokratik taraqqiyotni falsafiy-huquqiy masalalari" ga oid mahsus kurs kiritilmoqda.

1.2.O`quv fanining maqsadi va vazifalari.

Fan bo'yicha ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida olib borish rejalashtirilgan, tinglovchi bu fanni o'zlashtirish orqali:

- 1.Milliy demokratik taraqqiyot to'g'risidagi mavjud nazariya va konsepsiyalarning mohiyatini anglab oladi;
- 2.Demokratiya va demokratik taraqqiyotning sharqona va g'arbona xususiyatlari, soxta sotsializm demokratik haqiqiy milliy demokratik taraqqiyotga o'tish obyektiv zaruriyat ekanligi masalalarini o'rganadi.
- 3.O'zbekistonda konstitutsiyaviy davlatni yaratilishi, uning falsafiy-huquqiy jihatlarini o'rganadi.
- 4.Davlat hokimiyati mahalliy organlari va ijtimoiy-siyosiy islohotlar mohiyati, siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlarning milliy demokratik taraqqiyotdagi o'rni masalalarini mohiyatini anglab yetadi.

Fanning asosiy tushuncha va tamoyillari, demokratiya va demokratik taraqqiyot to'g'risidagi ilmiy-nazariy konsepsiyalar, demokratiya va demokratik taraqqiyotning sharqona va g'arbona xususiyatlari, o'zbek davlatchiligi tarixi, nazariyasi, O'zbekistonda konstitutsiyaviy davlatni yaratilishi, davlat hokimiyati mahalliy organlari va ijtimoiy-siyosiy islohotlar mohiyati, siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlarning milliy demokratik taraqqiyotdagi o'rni kabi masalalar bilan pedagog kadrlarini tanishtirish, ularning mohiyatini ochib berish orqali mutaxassis dunyoqarashini yuksaltirish fanning eng muhim vazifalaridan hisoblanadi.

1.3 Fan bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarga qo'yiladigan talablar.

Fan yuzasidan ma'ruzalar munozarali asosda, talabalar e'tiborini ko'proq

amaliyotda bo'layotgan o'zgarishlarga qaratishga alohida e'tibor qaratiladi. Talabalarning fikr-mulohazalari o'qituvchi tomonidan ma'ruza yakunida umumlashtiriladi. Shu bilan birga mashg'ulotlarda texnik vosita va ko'rgazmali qurollardan keng foydalaniladi.

1.4. Fanning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan o'zaro boqliqligi va uslubiy jihatidan uzviy ketma -ketligi.

“O'zbekistonda milliy demokratik taraqqiyotni falsafiy-huquqiy masalalari” fani ijtimoiy fanlar tizimidan o'rin olgan bo'lib “Falsafa”, “Ma'naviyat asoslari”, “Siyosatshunoslik”, “Dinshunoslik”, “Sotsiologiya”, “Tarix” va boshqa fanlar bilan uzviy bog'liqdir.

1.5. Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar.

Talabalarning “O'zbekistonda milliy demokratik taraqqiyotni falsafiy-huquqiy masalalari” fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilqor va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informatsion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish muxim ahamiyatga egadir.

Fanni o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, elektron materiallar, virtual stendlaridan foydalaniladi. Ma'ruza va amaliy darslarida mos ravishdagi ilqor pedagogik texnologiyalardan foydalaniladi.

2. Asosiy qism.

2.1. Umumiy va o'quv ishlari turlari bo'yicha xajmi

II semestrda 64 soat, 20 soat ma'ruza, 20 soat amaliy mashg'uloti va 24 soat mustaqil ta'limga ajratilgan.

2.2. O'quv kursi bo'yicha ajratilgan soatlarning taqsimoti.

Mavzu: Demokratiya va demokratik taraqqiyot: ilmiy-nazariy konsepsiyalar tahlili

Demokratiya tushunchasining mazmuni, unga oid tadqiqotchilarning g'oyalari asosiy yo'nalishlari va ularning mohiyati. Liberal demokratiya konsepsiyasi, partitsipator demokratiya, konsotsial demokratiya, plyuralistik demokratiya, elitar demokratiya, delegativ, vakillik demokratiyasi, poliarxiya tushuncha va konsepsiyalari mazmun va mohiyati

Mavzu: Demokratiya va demokratik taraqqiyotning sharqona va g'arbona xususiyatlari.

Sharqona demokratiyaning o'ziga xos xususiyat va belgilari, etatizm konsepsiyasi, teokratik konsepsiya, kommunitarizm, etikokratiya konsepsiyalarining mazmun va mohiyati. G'arbona demokratiya genezisi, uning mazmun va mohiyati. G'arbona demokratiya sohasidagi muhim g'oyalar va yo'nalishlarning mazmuni

Mavzu: Soxta sotsialistik demokratiyadan haqiqiy milliy demokratik taraqqiyotga o'tish obyektiv ijtimoiy zaruriyat.

XX asrning so'nggi o'n yilligida muhim ijtimoiy-tarixiy o'zgarishlarning ro'y berishi, SSSRning tarqalib ketishi va milliy davlatlarning tashkil topishi, sobiq ittifoq davridagi sotsialistik demokratiyaning mazmun mohiyati, milliy demokratik taraqqiyotning mazmuni.

Mavzu: O'zbek davlatchiligi tarixi, nazariyasi va qayta tiklash

O'zbek davlatchiligi tarixiga oid qarashlar, yevrotsentrizm va shovinizm, milliy davlatlar shakllanishini sohtalashtirish kabi yondashuvlarning mohiyati. O'zbek xalqining tarixiy o'tmishi, ma'naviyati, davlatchiligini o'rganish va bu masalaga qaratilgan yaxlit ilmiy konsepsiyaning zarurligi

Mavzu: O'zbekistonda konstitutsiyaviy davlat yaratilishi

Demokratiya va konstitutsionalizmning uyg'unligi, O'zbekistonda davla tizimining asoslarini vujudga kelishi, O'zbekiston Respublikasi yangi Konstitutsiyasining yaratishning zarurligi, uning tarixi, Prezident I.A Karimovning qo'shgan xissasi. Demokratik davlatning asosiy belgilari

2.9. Dasturning informatsion uslubiy ta'minoti

Mazkur fanni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash nazarda tutilgan. Mavzular zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsiya va elektron – didatik texnologiyalardan foydalangan holda o'tkaziladi.

2.10. Didaktik vositalarning qo'llanilishi

1. Jihozlar va uskunalar, moslamalar: LCD-monitor, elektron ko'rsatgich (ukazka).

- **Video-audio uskunalar:** video va audiomagnitofon, mikrofon, kolonkalar.
- **Kompyuter va multimediali vositalar:** kompyuter, Dell tipidagi proektor, DVD-diskovod,

3.6. O'quv-uslubiy adabiyotlar ro'yxati.

No	Muallif	Adabiyotning nomi	ARM dagi soni	Kafedradagi soni
I	Asosiy adabiyotlar			
1.	Karimov I.A	O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. T., "O'zbekiston", 1992.	20	1
2.	Karimov I.A	O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., "O'zbekiston", 1999	20	1
3.	Karimov I.A	«O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlariva taraqqiyot kafolatlari» Toshkent, «O'zbekiston» nashriyoti, 1997 yil	30	1
4.	Karimov I.A	Yangicha fikrlash va shilash davr talabi. T., "O'zbekiston", 1997.	10	1
5.	Karimov I.A	Xavfsizlik va barqarorlik yo'lida. T., "O'zbekiston",	2	-

		1998.		
6	Karimov I.A	Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. T., SHarq, 1998.	5	1
7	Karimov I. A.	Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida bartaraf etish yo`llari va choralari. T., "O`zbekiston", 2009 yil.	5	1
8	Karimov I. A.	Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. T., "O`zbekiston", 2010 yil.	5	1
9	Karimov I. A.	Mamlakatimizda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqorolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. T., "O`zbekiston", 2010 yil .	5	1
10	Karimov I. A.	Vatan va xalq mangu qoladi. T., "A. Navoiy nomidagi O`zbekiston milliy kutubxonasi", 2010 yil .	5	1
11	Karimov I. A.	Bu muqaddas vatanda azizdir - incon. T., "G`. G`ulom", 2010 yil .	5	1
12	Karimov I. A.	Buyuk va muqaddassan mustaqil vatan. T., "O`qituvchi", 2011 yil .	5	1
13	Karimov I.A.	O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.:O`zbekiston, 2011. -370 b.	20	1
14	Karimov I. A.	Tarixiy hotira va inson omili – buyuk kelajagimizning garovidir T., «O`zbekiston» 2012.	20	1
15	Karimov I. A.	Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta`minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo`lishiga eri shish – bizning bosh maqsadimiz. Prezident Islom Karimovning O`zbekison Respublikasi Konstitutsiyasining 20 –	10	1

		yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2012 yil 8 dekabr'		
16	Karimov I. A.	Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro`- e`tiborini yanada oshirish yo`lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel'	10	1
17	Karimov I. A.	Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbatini // Xalq so`zi, 2013 yil 10 may	10	1
18	Karimov I. A.	2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko'taradigan yil bo'ladi // Xalq so'zi, 2013 yil 20 yanvar.	10	1
19	Karimov I. A.	Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro-e'tiborini yanada oshirish yo'lida mehnat qilish-muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.	10	1
20	Karimov I. A.	1. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 - may - Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy	10	1

		axborot vositalari vakillari bilan suhbatlari // Xalq soʻzi, 2013 yil 10 may.		
21	Karimov I. A.	Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam boʻlib yashash-bugungi hayotning oʻtkir talabi. Prezident I.A.Karimovning interv'yusidan kelib chiqadigan xulosalar // Oʻzbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.	10	1
22	Karimov I. A.	"Amalga oshirayotgan islohotlarimizni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati qurish - yorugʻ kelajagimizning asosiy omilidir" (Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 21-yilligiga bagʻishlangan tantanali marosimdagi maruzasi). T., Oʻzbekiston. 2013.	10	1
23	Karimov I. A.	Mamlakatimizni 2013-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2014-yilga moʻljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yoʻnalishlariga bagʻishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi maruzasi. T., Oʻzbekiston. 2014.	10	1
24	Karimov I. A.	2014 yil yuqori oʻsish surʼatlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, oʻzini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili boiadi // Xalq soʻzi, 2014 yil 18 yanvar	10	1
25	Karimov I. A.	"Tinchlik va ahillik-mamlakatimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligining asosidir" (2014 yil 9 may Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan poytaxtimizdagi Xotira maydonidagi marosimdagi	10	1

		maruzasi). Uza.uz. T.: 05.09.2014		
26		O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning "O'rta asrlar sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidadagi roli va ahamiyati" mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqini oliy ta'lim muassasalarida o'rganish bo'yicha o'quv qo'lanma. – Toshkent, 2014	10	1
27	Mirziyoev Sh.M	Sh.M.Tanqidiy tahlil,qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.T.:”O'zbekiston”,NMIU,2017	10	1
28	Mirziyoev	Sh.M.Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash–yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.T.:”O'zbekiston”,2017	10	1
29	Mirziyoev	Sh.M.Erkin va farovon,demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T.:”O'zbekiston”,2017	10	1
30	MirziyoevSh.M	Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.T.: “O'zbekiston”,2017	10	1
31		O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, T. O'zbekiston, 2003	15	1
II	Qo'shimcha adabiyotlar			
1	Azamat Ziyo	O'zbek davlatchiligi. T. “Sharq”, 2000	10	1
2	Alimasov V.	Konfutsiylik va sharq davlatchiligi. T. Falsafa va huquq ins. 2006	10	1

3	Boboyev X	O'zbek davlatchiligi tarixi. T. "Fan", 2004		<i>1</i>
4	Jalilov Sh.	Kuchli davlatdan-kuchli jamiyat sari. T. "O'zbekiston", 2001	<i>1</i>	<i>1</i>
5	Jo'rayev S.	Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. T, 2003	<i>5</i>	<i>1</i>

Kafedra mudiri

B. Talapov

Tarqatma materiallar

1. AQShlik siyosatshunos D. Xeldaning qaysi asarida demokratiyaning o'ndan yaqin modellari haqida o'z fikrlarini bayon qilgan?
2. Demokratiyaning qaysi modellari ijtimoiy – siyosiy adabiyotlarda keltiriladi, ularning mazmuni nimalardan iborat?
3. Etnomadaniy va etnosotsial munosabatlar munosabatlar deganda nima tushunasiz?
4. Imoralistik demokratiya va integralistik demokratiyaning mazmun mohiyatini tushuntirib bering.
5. Liberal, partitsipator, elitar, konsotsial, delegativ, elektron demokratik konsepsiyalarning va vakillik demokratiyasi va poliarxiya mazmun-mohiyatini tushuntiring.
6. Delegativ va vakillik demokratiyalarining mazmuni va bir-biridan farqlari qanday?
7. Sharqona demokratiya tushunchasini mazmunini va asosiy belgilarini aytib bering.
8. Etatizm konsepsiyasining mazmun –mohiyatini tushuntiring.
9. Teokratik konsepsiya sharq xalqlari hayotida qanday o'rin tutgan?
10. Kommunitarizm konsepsiyasining mohiyatini qanday tushunasiz?
11. Etikokratiya konsepsiyasi qanday mazmunga ega?
12. G'arbona demokratiyaning genezisi qaysi davrlarga borib taqaladi?
13. Polislardagi boshqaruvning mazmun-mohiyatini aytib bering.
14. Qadimgi yunon shahar-davlatlaridagi boshqaruv tizimini mohiyatini tushuntiring.
15. Platonning demokratiya haqidagi fikrlarining mazmunini tushuntiring.
16. Kuchli davlat va fuqarolik jamiyati tushunchalarining o'zaro bog'liqligi va ziddiyatlari masalasini tushuntiring.
17. Sotsialistik demokratiya va burjua demokratiyasini mazmun mohiyatini tushuntiring.
18. Totalitar boshqaruv tizimini mohiyatini tushuntiring.
19. Tranzitologiya tushunchasini mazmunni aytib bering.
20. Ijtimoiy tenglik g'oyasini mazmunni va bu tushunchaga nisbatan turli yondashuvlarni mohiyatini tushuntiring.
21. Kuchli siyosiy lider va kuchli davlat tushunchalarining mazmun-mohiyatini tushuntiring.
22. Milliy mustaqil davlatni shakllantirish, o'zbek davlatchiligining genezisini o'rganish borasidagi Prezident I. Karimovning fikrlarini mazmunini tushuntiring.
23. O'zbekiston hududida ilk odamlar paydo bo'lgan davr va makonlar, turmush va xo'jalik tarzi, madaniyati haqidagi fikrlaringizni ifodalang.
24. Yevropotsentrizmga moyil tarixchilar, mutaxassislar o'zbek davlatchiligining shakllanishi haqidagi fikrlarining mazmun mohiyatini tushuntiring.
25. Davlatchiligimiz asoslarini yaratishdagi Amir Temurning g'ayrat-shijoati, yuksak aql-zakovati, tadbirkorligi, elparvarligi haqidagi fikrlaringizni ifodalang.

26. Demokratiya va konstitutsiyaning uyg'unligi tamoyilini mazmun-mohiyatini tushuntiring.
27. Demokratiyaning mumtoz ta'rifi haqidagi fikrlaringizni ifodalang.
28. Demokratiya barchaning iqtisodiy hayotda teng huquqli ishtirok qilishini, xususiy mulkka ega bo'lishini nazarda tutadi. Ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 91-moddasiga muvofiq "Prezident o'z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati bo'lishi, tadbirkorlik bilan shug'ullanishi mumkin emas" – degan qoidani qanday tushunasiz?.
29. Konstitutsiyamiz muqaddimasida O'zbekiston Respublikasi "insonparvar demokratik huquqiy davlat" deb belgilangan. Ana shu ta'rifning mazmun – mohiyatini tushuntiring.
30. Siyosiy tizimda demokratik hokimiyat institutlari va organlari rasmiy tarzda borligi demokratiya mavjudligini ifodlaydimi?
31. Demokratiya an'analari yo'q mamlakatda demokratiyani qaror toptirish mumkinmi? Yoki demokratiyani import, eksport qilish masalasiga qanday qaraysiz?
32. Prezident I.A.Karimovning "Tepadan turib, maxsus farmon yoki dekret bilan jamiyatda adolat va demokratiyani o'rnatib bo'lmaydi. Bu barchaning birdek ishtiroki, birinchi navbatda peshqadam ziyolilarimiz, turli siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari namoyondalarining, mas'ul xizmatchilarimizning g'ayrati, jasorati, aql-zakovati bilan ro'yobga chiqadigan murakkab ishdir"- degan fikrlarini mazmunni tushuntiring.
33. Fuqarolik jamiyatida davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining vazifalarida qanday o'zgarishlar amalga oshadi?
34. Milliy demokratik taraqqiyotda siyosiy partiyalarning tutgan o'rni qanday?.
35. Nodavlat va notijorat tashkilotlarining mamlakatni demokratlashtirish jarayonidagi rolini qanday baholaysiz?
36. Mamlakatimizdagi mavjud siyosiy partiyalarning jamiyat hayotidagi faolligini qanday baholaysiz?
37. Kuchli fuqarolik jamiyatida siyosiy partiyalar, nodavlat tashkilotlari va o'zini o'zi boshqarish organlarining roli qanday bo'lishi kerak?
38. Demokratiya bu – ko'pchilikning ijtimoiy-siyosiy voqelikda qatnashishidir, – degan konsepsiyaning namoyondalari kimlar?
39. Demokratiya bu - ijtimoiy taraqqiyot, sotsium orzu tilaklarini ro'yobga chiqarish, shaxs iroda erkinligini ta'minlash vositasi sifatida qarash. Bu demokratiyaga qanday yondashishni ifodalaydi?
40. Shaxs erki va huquqlarini yuqori qo'yish, bozor iqtisodiyotiga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, inson huquqlarini demokratik taraqqiyot mezonini sifatida qarash kabilar qaysi demokratiya modeli mazmun-mohiyatini tashkil etadi?
41. Elitar demokratiya konsepsiyasi tarafdorlari ko'rsating?
42. Jamiyatdagi barcha guruhlar, uyushmalar, partiyalar, o'zini o'zi boshqarish organlari, kishilarning ijtimoiy-siyosiy hayotda teng huquqli ishtirok etishini nazarda tutuvchi konsepsiya qaysi?

- 43.. Qadimdan Sharqda jamoa bo‘lib bir-birini qo‘llab-quvvatlab, umummanfaatlarga rioya etib yashash hayot tarzi, xalqlarning tarixiy-madaniy xususiyati hisoblangan. Ushbu ta’rif demokratiya haqidagi qaysi konsepsiyaga oid?
44. Demokratiya bu - ijtimoiy taraqqiyot, sotsium orzu tilaklarini ro‘yobga chiqarish, shaxs iroda erkinligini ta’minlash vositasi sifatida qarash. Bu demokratiyaga qanday yondashishni ifodalaydi?
45. Shaxs erki va huquqlarini yuqori qo‘yish, bozor iqtisodiyotiga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, inson huquqlarini demokratik taraqqiyot mezoni sifatida qarash kabilar qaysi demokratiya modeli mazmun-mohiyatini tashkil etadi?
46. Elitar demokratiya konsepsiyasi tarafdorlari kimlar?
47. Jamiyatdagi barcha guruhlar, uyushmalar, partiyalar, o‘zini o‘zi boshqarish organlari, kishilarning ijtimoiy-siyosiy hayotda teng huquqli ishtirok etishini nazarda tutuvchi konsepsiya qaysi?
48. Qaysi faylasuf demokratlarni «ahloqsiz, ziqna, bezbet va sharmsizlar, qutirgan yovvoyi hayvonlar, nopok havaslarini qondirish uchun yashaydigan nafs qullari» deb atagan ?
49. O‘z atrofiga bir necha qishloqlarni birlashtirgan, o‘zini-o‘zi boshqarish prinsipiga qurilgan, boy-badavlat fuqarolar o‘z mulkidan soliq to‘lashi, qolganlar esa ijtimoiy-harbiy ishlarda ishtirok qilishi, ishlab berishi shart bo‘lgan birlik qanday nomlangan?
50. Ayrim, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdan xabardor kishilar boshqaruvi qanday nomlangan?
- 51 Davlatning shaxsiy hayotga, fuqarolarning iqtisodiy faoliyatiga, ayniqsa xususiy mulkni shakllantirish bilan bog‘liq faolligiga aralashmasligining tarafdori bo‘lgan faylasuflar kimlar?
52. Boshqaruvning ma’muriy-buyruqbozlik uslubini targ‘ib etuvchi va yuqoridan ko‘rsatma bilan (direktiv) rejalashtirishga hamda resurslarni markazlashtirilgan tartibda, o‘zboshimchalik bilan taqsimlashga asoslangan xo‘jalik yuritish usuli qanday usul?
53. Sho‘rolar hukumati o‘zining sinfiy konsepsiyasiga muvofiq umuminsoniy demokratiyani qanday turlarga bo‘ladi?
54. .Totalitar tuzumdan milliy taraqqiyotga o‘tish, ilg‘or davlatlarda qaror topgan demokratik boshqarishni joriy etish qanday nom bilan ataladi?
55. Ayrim, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdan xabardor kishilar boshqaruvi qanday nomlangan?
56. Paxsa va xom g‘isht qurilishda ishlatildi, qishloqlarda binokorlik ishlari, ko‘chalar, maydonlar, guzarlar barpo etish, ko‘p xonali uylar va katta-katta inshootlar qurish ishlari amalga oshirildi. Sug‘orma dehqonchilik vujudga kelib ariqlar ochildi, unumdor yerlardan keng foydalanib turli o‘simliklar (arpa, bug‘doy, javdar) ekildi, sabzavot ekinlari yetishtirish va mevachilik rivojlandi, kulolchilik va temirchilik vujudga keldi, zargarlik, to‘quvchilik, yigirish hamda to‘qimachilik rivojlandi. Mazkur jarayonlar qaysi davrda amalga oshgan?
57. Urug‘ jamiyati ichida mulkiy tabaqalanish jarayoni boshlanadi. Kulolchilik va

temirchilik buyumlari ayirboshlash savdo mahsulotiga aylanadi. Ba'zi oilalarning qo'llarida hunarmandchilik buyumlari, don va chorva mollaridan iborat boyluk to'plana boradi. Shu jarayonlarning o'sib borishi va ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar natijasida shahar va davlatlar paydo bo'lish jarayonlari qaysi davrdan boshlandi?

58. Markaziy Osiyodagi xalqlarni birlashtirish, siyosatchilarning boshini qovushtirish orqali har xil to'qnashuvlarning oldini olish uchun bor kuch-g'ayratini sarflagan, "Shayxlar shayxi" deb nom olgan shaxs kim?

59. "Tarix tarix uchun" da'vati, "san'at san'at uchun" da'vati kabi bema'nidir, har qanday bilim, ilmiy tafakkur, ayniqsa tarixiy ilm va tafakkur borliqni ob'ektiv o'rganish, kishida hayot, o'tmish, jamiyat taraqqiyoti haqida to'g'ri xulosa chiqarish ko'nikmasini shakllantirishi lozim.- degan fikrlar quyida keltirilgan qaysi shaxsga tegishli?

60. Qanday shaxslar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining deputati va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zosi bo'lishi mumkin?

61. Qaysi Konstitutsiya sinfiy-guruhiy va davlat manfaatlariga xizmat qilishni bosh maqsad qilib qo'ygan

62. Prezidentimizning qaysi asarida "...har qanday davlat tizimi, uning apparati va ma'muriy organlari demokratik andozalarga qanchalik javob bermasin – baribir o'z kuchini, qolaversa, o'z zo'ravonligini o'tkazishga harakat qiladigan tizim bo'lib qolaveradi"- deb ta'kidlangan

63. Demokratiyaning davlat va jamiyatning asosiy xujjati sifatida konstitutsiyaga tayanishi, hokimiyat institutlarining mavjudligi, Konstitutsiyaga mos tushuvchi siyosiy rejim va demokratiyaning himoya tizimi qanday tushuncha bilan ifodalanadi?

64.. Umumiy bilan xususiy manfaatlarini, individ g'oyalari bilan xalq g'oyalarini uyg'unlashtiruvchi, sintezlashtiruvchi siyosiy institut bu qaysi institut?

65. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qaysi bobida mahalliy davlat hokimiyati asoslari belgilab berilgan?

66. Respublikamizda "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonun qachon qabul qilindi?

67. Kishilarning fuqarolik, iqtisodiy, ijtimoiy, va madaniy sohalardagi huquqlari hamda erkinliklarini amalga oshirish maqsadida tuziladigan ixtiyoriy uyushmalari, institutlashtirilgan harakatlari qanday umumiy nom bilan ataladi?

68. O'zbekistondagi nodavlat tashkilotlarining soni qancha?

69. Nodavlat tashkilotlari kim tomonidan moliyalashtirilishi kerak?

70. Caylov huquqidan mahrum qilish qanday asoslarda amalga oshiriladi?

Testlar

1. Demokratiya bu – ko‘pchilikning ijtimoiy-siyosiy voqelikda qatnashishidir, – degan konsepsiyaning namoyondalari kimlar?
a) Platon, Aristotel, b) X. Xelda, I. Kant, v) Aleksis de-Tokvil, D.S. Mill, g) K. Medison, K. Shumpeter.
2. Demokratiya bu - ijtimoiy taraqqiyot, sotsium orzu tilaklarini ro‘yobga chiqarish, shaxs iroda erkinligini ta‘minlash vositasi sifatida qarash. Bu demokratiyaga qanday yondashishni ifodalaydi?
a) iqtisodiy, b) siyosiy, v) huquqiy g) falsafiy
3. Shaxs erki va huquqlarini yuqori qo‘yish, bozor iqtisodiyotiga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, inson huquqlarini demokratik taraqqiyot mezoni sifatida qarash kabilar qaysi demokratiya modeli mazmun-mohiyatini tashkil etadi?
a) Partitsipator demokratiya, b) elitar demokratiya v) liberal demokratiya .
g) delegativ demokratiya
4. Elitar demokratiya konsepsiyasi tarafdorlari to‘g‘ri ko‘rsatilgan qatorni ko‘rsating?
a) Platon, Aristotel, b) Y. Shumpeter, T. Day, L. Zinger, v) X. Xelda, I. Kant, g) K. Medison, K. Shumpeter.
5. Jamiyatdagi barcha guruhlar, uyushmalar, partiyalar, o‘zini o‘zi boshqarish organlari, kishilarning ijtimoiy-siyosiy hayotda teng huquqli ishtirok etishini nazarda tutuvchi konsepsiya qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?
a) Partitsipator demokratiya, b) elitar demokratiya v) liberal demokratiya .
g) delegativ demokratiya
6. Qadimdan Sharqda jamoa bo‘lib bir-birini qo‘llab-quvvatlab, umummanfaatlarga rioya etib yashash hayot tarzi, xalqlarning tarixiy-madaniy xususiyati hisoblangan. Ushbu ta‘rif demokratiya haqidagi qaysi konsepsiyaga oid?
a) Etikokratiya, b) Kommunitarizm, v) Teokratiya , g) Etatizm.
7. Demokratiya bu - ijtimoiy taraqqiyot, sotsium orzu tilaklarini ro‘yobga chiqarish, shaxs iroda erkinligini ta‘minlash vositasi sifatida qarash. Bu demokratiyaga qanday yondashishni ifodalaydi?
a) iqtisodiy, b) siyosiy, v) huquqiy g) falsafiy
8. Shaxs erki va huquqlarini yuqori qo‘yish, bozor iqtisodiyotiga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, inson huquqlarini demokratik taraqqiyot mezoni sifatida qarash kabilar qaysi demokratiya modeli mazmun-mohiyatini tashkil etadi?
a) Partitsipator demokratiya, b) elitar demokratiya v) liberal demokratiya .
g) delegativ demokratiya
9. Elitar demokratiya konsepsiyasi tarafdorlari to‘g‘ri ko‘rsatilgan qatorni ko‘rsating?
a) Platon, Aristotel, b) Y. Shumpeter, T. Day, L. Zinger, v) X. Xelda, I. Kant, g) K. Medison, K. Shumpeter.
10. Jamiyatdagi barcha guruhlar, uyushmalar, partiyalar, o‘zini o‘zi boshqarish organlari, kishilarning ijtimoiy-siyosiy hayotda teng huquqli ishtirok etishini

nazarda tutuvchi konsepsiya qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

a) Partitsipator demokratiya, b) elitar demokratiya v) liberal demokratiya . g) delegativ demokratiya

11. Qaysi faylasuf demokratlarni «ahloqsiz, ziqna, bezbet va sharmsizlar, qutirgan yovvoyi hayvonlar, nopok havaslarini qondirish uchun yashaydigan nafs qullari» deb atagan? a) Demokrit b) Demosfen, v) Platon g) Aristotel

12. O'z atrofiga bir necha qishloqlarni birlashtirgan, o'zini-o'zi boshqarish prinsipiga qurilgan, boy-badavlat fuqarolar o'z mulkidan soliq to'lashi, qolganlar esa ijtimoiy-harbiy ishlarda ishtirok qilishi, ishlab berishi shart bo'lgan birlik qanday nomlangan?

a) antioxiya, b) polis, v) g) falsafiy

13. Ayrim, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdan xabardor kishilar boshqaruvi qanday nomlangan?

a) monarxiya, b) aristokratiya, v) liberal demokratiya . g) delegativ demokratiya

14. Davlatning shaxsiy hayotga, fuqarolarning iqtisodiy faoliyatiga, ayniqsa xususiy mulkni shakllantirish bilan bog'liq faolligiga aralashmasligining tarafdori bo'lgan faylasuflar to'g'ri ko'rsatilgan qatorni ko'rsating. .?

a) Platon, Aristotel, b) Y.Shumpeter, T.Day, L.Zinger, v) A.Smit, I.Bentam, J.S.Mill, B.Konstan g) K. Medison, K. Shumpeter.

15. Boshqaruvning ma'muriy-buyruqbozlik uslubini targ'ib etuvchi va yuqoridan ko'rsatma bilan (direktiv) rejalashtirishga hamda resurslarni markazlashtirilgan tartibda, o'zboshimchalik bilan taqsimlashga asoslangan xo'jalik yuritish usuli bu -?

a) Sotsialistik b) Kapitalistik, v) Monaristik g) Respublika

16. Sho'rolar hukumati o'zining sinfiy kopsepsiyasiga muvofiq umuminsoniy demokratiyani qanday turlarga bo'ladi?

a) liberal demokratiya, b) sotsialistik demokratiya va burjua demokratiya, v) konsotsial demokratiya, g) etatistik demokratiya

17. Totalitar tuzumdan milliy taraqqiyotga o'tish, ilg'or davlatlarda qaror topgan demokratik boshqarishni joriy etish qanday nom bilan ataladi? a) milliy demokratiya b) infantil demokratiya , v) global demokratiya g) tranzitologiya

18. Ayrim, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdan xabardor kishilar boshqaruvi qanday nomlangan?

a) monarxiya, b) aristokratiya, v) liberal demokratiya . g) delegativ demokratiya

19. Paxsa va xom g'isht qurilishda ishlatildi, qishloqlarda binokorlik ishlari, ko'chalar, maydonlar, guzarlar barpo etish, ko'p xonali uylar va katta-katta inshootlar qurish ishlari amalga oshirildi. Sug'orma dehqonchilik vujudga kelib ariqlar ochildi, unumdor yerlardan keng foydalanib turli o'simliklar (arpa, bug'doy, javdar) ekildi, sabzavot ekinlari yetishtirish va mekachilik rivojlandi, kulolchilik va temirchilik vujudga keldi, zargarlik, to'quvchilik, yigirish hamda to'qimachilik rivojlandi. Mazkur jarayonlar qaysi davrda amalga oshgan?

a) Paleolit davrida b) bronza davrida v) o'rta tosh (mezolit) va yangi tosh (neolit) g) temir davrida

20. Urug' jamiyati ichida mulkiy tabaqalanish jarayoni boshlanadi. Kulolchilik va temirchilik buyumlari ayirboshlash savdo mahsulotiga aylanadi. Ba'zi oilalarning

qo‘llarida hunarmandchilik buyumlari, don va chorva mollaridan iborat boylik to‘plana boradi. Shu jarayonlarning o‘tib borishi va ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar natijasida shahar va davlatlar paydo bo‘lish jarayonlari qaysi davrdan boshlandi?

- a) Ota urug‘i – patriarxat davrida b) Ona urug‘i – matriarxat davrida
v) So‘ngi paleolit davrida g) Mezolit davrida.

21. Markaziy Osiyodagi xalqlarni birlashtirish, siyosatchilarning boshini qovushtirish orqali har xil to‘qnashuvlarning oldini olish uchun bor kuch-g‘ayratini sarflagan, “Shayxlar shayxi” deb nom olgan shaxs kim?

- a) Najmiddin Kubro, b) Baxovuddin Naqshbandiy, v) Xo‘ja Axror Vali.
g) Najmiddin Kulol.

22 “Tarix tarix uchun” da‘vati, “san‘at san‘at uchun” da‘vati kabi bema‘nidir, har qanday bilim, ilmiy tafakkur, ayniqsa tarixiy ilm va tafakkur borliqni ob‘ektiv o‘rganish, kishida hayot, o‘tmish, jamiyat taraqqiyoti haqida to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantirishi lozim.- degan fikrlar quyida keltirilgan qaysi shaxsga tegishli?

- a) Islom Karimov, b) Arnold Toynbi, v) A.Smit g) K. Shumpeter.

23. Qanday shaxslar O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining deputati va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a‘zosi bo‘lishi mumkin? a) O‘zbekiston Respublikasi hududida kamida besh yil muqim yashayotgan va saylov kuni yigirma beshga to‘lgan fuqarolar, b) O‘zbekiston Respublikasi hududida kamida besh yil muqim yashayotgan va saylov kuni o‘n sakkiz yoshga to‘lgan fuqarolar, v) O‘zbekiston Respublikasi hududida kamida o‘n yil muqim yashayotgan va saylov kuni o‘ttiz beshga to‘lgan fuqarolar, g) O‘zbekiston Respublikasi hududida kamida besh yil muqim yashayotgan va saylov kuni yigirma uch yoshga to‘lgan fuqarolar,

24. Sinfy-guruhiy va davlat manfaatlariga xizmat qilishni bosh maqsad qilib qo‘ygan Konstitutsiyalarni aniqlang.

- a) Sotsialistik davlat Konstitutsiyasi b) Monarxistik davlat Konstitutsiyasi v) Huquqiy demokratik davlat Konstitutsiyasi g) Teokratik davlat Konstitutsiyasi

25. “...har qanday davlat tizimi, uning apparati va ma‘muriy organlari demokratik andozalarga qanchalik javob bermasin – baribir o‘z kuchini, qolaversa, o‘z zo‘ravonligini o‘tkazishga harakat qiladigan tizim bo‘lib qolaveradi”- deb ta‘kidlangan Prezidentimiz asari to‘g‘ri ko‘rsatilgan qatorni toping.

- a) Bizdan ozod va obod Vatan qolsin, b) O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura., v) Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. g) Biz tanlagan yo‘l - demokratik taraqqiyot va ma‘rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li..

26 Demokratiyaning davlat va jamiyatning asosiy xujjati sifatida konstitutsiyaga tayanishi, hokimiyat institutlarining mavjudligi, Konstitutsiyaga mos tushuvchi siyosiy rejim va demokratiyaning himoya tizimi – bu - ? a) Konstitutsionalizm, b) Konstitutsiyaviy qonun, v) Konstitutsiyaviy kontrol, g) Konstitutsiyaviy huquq

27. Umumiy bilan xususiy manfaatlarini, individ g‘oyalari bilan xalq g‘oyalarini uyg‘unlashtiruvchi, sintezlashtiruvchi siyosiy institut bu - ? a) davlat b) hokimiyat v) xalq deputatlari Kengashlari g) Fuqarolarning o‘z-o‘zini boshqarish organlari

28. Fuqarolik jamiyatida davlat hokimiyati va boshqaruv organlari umummilliy manfaatlariga daxldor eng muhim vazifalari to‘g‘ri ko‘rsatilgan qatorni toping.a)

Mudofaa, davlat xavfsizligi, tashqi siyosat, pul-moliya va soliq tizimini shakllantirish, qonunchilikni rivojlantirish b) mamlakatning iqtisodiy va siyosiy hayotiga rahbarlik, tashqi siyosat, pul-moliya va soliq tizimini shakllantirish, qonunchilikni rivojlantirish v) Huquqiy demokratik islohotlarni amalga oshiish, davlat xavfsizligi, tashqi siyosat, pul-moliya tizimini shakllantirish g) Komil inson tarbiyasi, tinchliksevar tashqi siyosat, pul-moliya va soliq tizimini shakllantirish, qonunchilikni rivojlantirish

29. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qaysi bobida mahalliy davlat hokimiyati asoslari belgilab berilgan?

a) XIII bobida, b) XI bobida v) XXII bobida g) XXI bobida

30 Caylov huquqidan mahrum qilish qanday asoslarda amalga oshiriladi?

a) Konstitutsiya asosida, b) huquqiy va nohuquqiy, v) Markaziy saylov komissiyasi tomonidan g) Davlat organlari tomonidan

30. Respublikamizda “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi qonun qachon qabul qilindi? a) 1991 yil 31 avgust b) 1996 yil 26 dekabr v)1997 yil 27 avgust g) 1996 yil 25 avgust

31. Kishilarning fuqarolik, iqtisodiy, ijtimoiy, va madaniy sohalardagi huquqlari hamda erkinliklarini amalga oshirish maqsadida tuziladigan ixtiyoriy uyushmalari, institutlashtirilgan harakatlari qanday umumiy nom bilan ataladi?

a) Ijtimoiy harakatlar yoki jamoat birlashmalari b) xalq xarakatlari v) siyosiy partiyalar g) jamg‘armalar, o‘z- o‘zini boshqarish organlari

32. O‘zbekistondagi nodavlat tashkilotlarining soni qancha? 5 mingdan oshadi.?

a) 5 mingdan ortiq, b) 15 mingdan ortiq v) 2 mingdan ortiq g) 10 mingdan ortiq.

33 Nodavlat tashkilotlari kim tomonidan moliyalashtirilishi kearak? tashkil etiladi va moliyalashtiriladi Caylov huquqidan mahrum qilish qanday asoslarda amalga oshiriladi?

a) davlat, hokimiyat tomonidan, b) ularning o‘z mablag‘lari hisobidan v) homiylar mablag‘i hisobidan g) xalqaro jamg‘armalar tomonidan